

**Šķiru cīņa
un kultūras attīstības problēmas
Latvijas PSR
(XIX gs. — XX gs.)**

**Классовая борьба
и проблемы развития
культуры в Латвийской ССР
(XIX в. — XX в.)**

Pēterā Stučkā LVU
PSRS vēstures katedra

Кафедра истории СССР
ЛГУ им. Петра Стучки

Министерство высшего и среднего специального
образования Латвийской ССР
Латвийский ордена Трудового Красного Знамени
государственный университет им. П.Стучки
Кафедра истории СССР

КЛАССОВАЯ БОРЬБА
И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ
В ЛАТВИЙСКОЙ ССР
(XIX в. - XX в.)

Сборник научных трудов

Латвийский государственный университет им. П.Стучки
Рига 1987

Latvijas PSR Augstākās un Vidējās speciālās
izglītības ministrija
Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā
Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitāte
PSRS vēstures katedra

ŠĶIRU CĪŅA UN
KULTŪRAS ATTĪSTĪBAS PROBLĒMAS
LATVIJAS PSR
(XIXgs. - XXgs.)

Zinātnisko rakstu krājums

P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte
Rīga 1987

5622

ŠĶIRU CĪŅAS UN KULTŪRAS ATTĪSTĪBAS
PROBLĒMAS LATVIJAS PSR

Šķiru cīņas un kultūras attīstības problēmas Latvijas PSR ((XIXgs. - XXgs.): Zinātnisko rakstu krājums/ V.Kanāles redakcijā. - Rīgā: P.Štučkas LVU, 1987. - 188 lpp.

Starpaugstskolu zinātnisko rakstu krājumā ietverti LVU un DFI mācību spēku un aspirantu jaunākie pētījumi Latvijā šķiru cīņas un kultūras vēstures jautājumos XIX - XX gs. Krājums uzrakstīts uz Rīgas, Maskavas, Ļeņingradas nepublicēto arhīvu materiālu un vēstures literatūras pamata. Izdevums domāts plašam lasītāju lokam - studentiem, pasniedzējiem, zinātniskajiem darbiniekiem, propagandistiem.

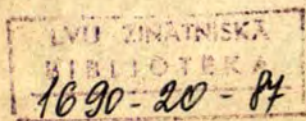
В межвузовском сборнике научных трудов включены новейшие исследования преподавателей и ассистентов ЛГУ им. П.Стучки и ДПИ по истории классовой борьбы и истории культуры Латвии XIX - XX вв. В основе статей сборника - неопубликованные материалы из архивов Риги, Москвы, Ленинграда. Сборник рассчитан на широкий круг читателей: студентов, преподавателей, научных работников, пропагандистов.

REDAKCIJAS KOLĒĢIJA:

V.Kanāle (atb.red.), I.Greitjānis, H.Strods

š 10604-077u Izm.87.0505000000
M812(11)-87

© P.Štučkas
Latvijas Valsts
universitāte,
1987

Ievads

P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes PSRS vēstures katedras tematiskajā zinātniskajā rakstu krājumā "Šķiru ciņa un kultūras attīstības problēmas Latvijas PSR (19. gs.-20. gs.)", balstoties uz padomju vēstures zinātnē līdz šim nepazīstamiem arhivu un literatūras materiāliem, analizētas šķiru ciņas un kultūras attīstības problēmas Latvijas PSR teritorijā 19. un 20. gs.

Tematisko zinātnisko rakstu krājumu ievada prof.

H. Stroda sagatavotais baltvācu, buržuāziskās un padomju historiogrāfijas apskats par Kurzemes un Zemgales hercogistes pievienošanu Krievijas impērijai 1795. gadā, kurā ieteikts jauns, komplekss šī vēsturiskā notikuma vērtēšanas kritērijs. Doc. I. Steprānes un asp. A. Gavriļina pētījumos analizēta zemnieku pārejes pareizticībā kustība 19. gs. 40. gados kā īpata zemnieku šķiru ciņas izpausme, vērsta pret muļžniekiem un mācītājiem, un ciņa par zemes iegūšanu.

Nākamā darbu grupa veltīta Padomju Latvijas historiogrāfijā visai maz izpētītiem Latvijas PSR kultūras vēstures jautājumiem. V. p. V. Daukštes darbā atklāta vācu muļžnieku reakcionārā politika zemnieku izglītības jautājumos 19. gs. 60. gados, bet asp. A. Raņķes pētījumā, pamatojoties uz jauniem vēstures materiāliem, pirmo reizi vēstures literatūrā parādīta Rīgas Politehniskā institūta studentu piedalīšanās 1905. gada revolūcijā. V. p. B. Daukšta, balstoties uz Vissavienības kultūras sakaru biedrības materiāliem, kas vēstures zinātnē tiek ieviesti pirmo reizi, analizē PSRS kultūras sakaru attīstību ar buržuāzisko Latvijū 20. gs. 30. gados, parādot šī darba nozīmi Latvijas iedzīvotāju iepazīstināšanā ar padomju tautu kultūru. Pasn. Ā. Purīņa darbā analizēti vairāku arodbiedrības klubu iestāžu darba aspekti Latvijas PSR rūpniecības uzpēmumos pēdējos 20 gados.

Vairākiem darbiem (H. Stroda, B. Daukšta, Ā. Purīņa) ir arī zinātnes propagandas raksturs.

Tematiskais zinātniskais rakstu krājums sniedz jaunu materiālu un skaidrojumus vairākos Latvijas PSR vēstures, ēķīru cīņas un kultūras vēstures jautājumos. Krājums domāts mācību spēkiem, studentiem, lektoriem, zinātnes un kultūras darbiniekiem, kā arī visiem, kas interesējas par Latvijas vēsturi.

Prof. H. Strods

H. Strods

Kurzemes un Zemgales hercogistes
pievienošana Krievijas impērijai 1795. gadā
(Literatūras apskats)

Pēc senlatviešu valstisko veidojumu sagraušanas vācu feodālu iekarošanas karos 13. gs. latviešu apdzīvotās teritorijas apvienošana citu valstu ietvaros notika trīs reizes - Livonijas (14. gs.), Polijas-Lietuvas (16. gs.) un Krievijas (18. gs.) sastāvā. Kaut arī visos šajos notikumos vēsturniekus interesē to cēloņi, norise un sekas, šorīz apstāsīmie galvenokārt pie trešās apvienošanas noslēguma norises apskata literatūrā. Tāpat kā iepriekšējo apvienošanu, arī šis cēlonis bija cīņas par kundzību Baltijā labvēlīgs iznākums un apvienotāju valstu politiskās varas izplatīšanās. Pēc krievu armijas uzvaras Poltavas kaujā 1709. gadā un Rīgas ieņemšanas 1710. gadā zviedru absolūtisma kundzību Baltijā nomainīja krievu absolūtisma kundzība¹, pastiprinājās iespaids Polijā-Lietuvā: uzvara karā vēl ilgi strādāja diplomātijas labā.² Taču latviešu tautas apdzīvotās teritorijas pievienošana Krievijas impērijai ietilga 85 gadus (1710-1795), jo vairāku valstu aktīva interese par Dienvidbaltiju saglabājās.³

Katraš Latvijas daļas pievienošanu (Vidzemes 1721. g., Latgales - 1772. g., Kurzemes un Zemgales hercogistes - 1795. g.) atšķirīgi ietekmēja iekšējie sociāli ekonomiskie

- ¹ De Medarilaga I. Russia in the Age of Catharina the Great. - London, 1981; Liok J. The Struggle for Supremacy in the Baltic 1600-1725. - London, 1967. - P. 195-198; Fechner H. Deutschland und Polen. 1772-1945. - Würzburg, 1964. - S. 10 u.c.
- ² Молчанов Н.Н. Дипломатия Петра Первого. - М., 1984. - С. 283 и др.
- ³ Liszkowski M. Russland und Deutschland. - Stuttgart, 1974. - S. 7.

un ideologiskie, kā arī ārējie apstākļi. Šie trīs pievienošanas akti valststiesiski bija visai atšķirīgi. Atšķirīgs arī ir to novērtējums historiogrāfijā. Sevišķi nepietiekami pētīta un atšķirīgi uzskati pausti par Kurzemes hercogistes pievienošanu Krievijas impērijai 1795. gadā.

Carisma un baltvācu muļžniecības savienības izveidošanās pēc Ziemeļu kara 18. gs. noteica to, ka baltvācu vēsturnieku un publicistu lielākā daļa līdz pat 19. gs. sākumam pauda verdziskas padēvības jūtas pret carismu.¹ Pazīstamais privāto agrārliikumu autors Vidzemē K.F. Šulcs līdz šim rokrakstā palikušajā "Vidzemes vēstures apskatā" 1773. gadā rakstīja, ka ar pievienošanu Krievijai jau praktiski 1710. gadā Vidzemes muļžniecība bija "norobežota no visām postīgajām nepatīkšanām un tika atjaunota pilnīga tās seno tiesību baudīšana".² Šāda virziena vērtējumi par Kurzemes pagātni un pozitīvām attīstības perspektīvām Krievijas sastāvā sākās jau tūlīt pēc pievienošanas.³ Balstoties uz toreizējo atzinumu par vēsturi kā vēsturisko personu (pirmkārt, valdnieku) darbības kopumu, baltvācu vēsturnieku historiogrāfija pārspīlēja valdnieku un viņu t.s. precību dip-

¹ Зутис Я. Очерки по историкографии Латвии. - Р., 1949. - Ч. 1. - С. 244.

² Schulz C. Fr. Versuch über die Geschichte von Liefland (1158-1710). 1773 (PSRS ZA Bibliotēkas rokrakstu nodala Leningradā. Rokraksts Nr. 43. - 427. lpp.).

³ /Belk D.G./ Was war einst Kurland und was kann es nun unter Katherinas Szepter werden? Eine medizinisch politische Abhandlung für Gesetzgeber und Richter in höhern Tribunälen. - Mitau, 1795.

lomātijas lomu Kurzemes pievienošanā.¹ Uzskats, ka pēc hercoga Frīdriha Vilhelma kāzām ar Pētera I brāļameitu Annu Ivanovnu 1711. gadā Krievijas iespaids hercogistē strauji pieauga un noveda pie tās pievienošanas Krievijai, bija pazīstams arī krievu pirmsoktobra historiogrāfijā. Tā S. Solovjovs (1820-1879) Kurzemes hercogistes un Krievijas attiecības 18. gs. apskatīja galvenokārt no valdnieku personīgo attiecību un likteņu viedokļa (Anna Ivanovna, Sakšu Morics, Birona ievēlēšanas aizkulises u.c.).² V. Kļučevskis (1841-1911) Kurzemes pievienošanas faktu Krievijai izmantoja galvenokārt Katrīnas II iekarošanas un valsts bagātināšanas izcelšanai.³ Ja krievu pirmsoktobra historiogrāfija uzsvēra carisma noteicošo lomu Kurzemes likteņos, tad baltvācu historiogrāfija to centās atklāt E. Birona⁴ un citu vācu muižnieku darbībā. Zināmā mērā modificēti un pat saplūduši šie Kurzemes pievienošanas skaidrojumi turpina eksistēt aizrobežu historiogrāfijā arī mūsdienās. Tā 1971. gadā Kurzemes muižniecības apvienības VFR izdotajā grāmatā "Kurzeme un tās muižniecība" pasvītota hercoga Frīdriha Vilhelma laulību ar Annu Ivanovnu nozīme Krievijas iespaida pieaugumā hercogistē, taču par izšķirošo notikumu šajā pro-

¹ Šis uzskats pausts pat 19. gs. pirmās puses populārajā Brockhauza enciklopēdijā - 1792.-1794. gada nemieru rezultātā "Kurzemes muižnieki meklēja aizsardzību pie ķeizarienes Katrīnas II un 1795. gada 18. martā Kurzemes landtāgs, kas toreiz atbilstoši iekārtai sastāvēja tikai no muižniekiem, bez noteikumiem padēvās krievu scepterim" (- Brockhaus, 1835. - Bd. VI. - S. 412-413).

² Соловьев С.М. История России с древнейших времен. Книга X / тома 19-20/. - М., 1963. - С. 33-36, 177-179, 633-636.

³ Ключевский В.О. Сочинения. - Т. V. Курс русской истории. - М., 1958. - Ч. 5. - С. 60, 62, 178, 412.

⁴ Winkelmann E. Russland und Ernst Johann Biron // Baltische Monatschrift. - Bd. XV.

cesā tēlotas 1762. gada hercoga Birona koncesijas impērijai.¹ Izcelta arī doma par Kurzemes muižnieku t.s. krievu partijas izšķirīgo lomu. Hercogistes pievienošanu uzskata par muižnieku P. Pālena (1745-1826) un O. Hovena (1740-1806) darbības rezultātu, kategoriski noliedzot, ka tā bijusi visu muižnieku vēlme vai nepieciešamība.² Autori divainā kārtā piemirst, ka patiesībā pret t.s. krievu partiju bija tikai neliela muižnieku grupa, bet 1795. gada landtāgā par pievienošanos Krievijai visu draudžu delegāti nobalsoja vienbalsīgi. Uzsvērts arī šīs rīcības muižnieciskais un Vācijas interesēs veiktais darbs. Muižnieki gadsimtiem rūpējušies par savas kārtas uzdevumiem (ständische Aufgaben) un arī par Vācijas valstiskiem uzdevumiem (staatliche Aufgaben).³ Recenzents barons O. Buxshevdens to visai maigi nosauc par muižniecības svēto egoismu (sacro egoismo).⁴ Tā šajā darbā atrod vietu gan vecās baltvācu historiogrāfijas tēzes (par karaļu un hercogu izšķirošo lomu vēsturē) un, kā vēlāk redzēsīm, nedaudz jaunākās idejas (par it kā Vācijas valsts interesēs veikto pievienošanu) lakus mūsdienu ostforšunga jaunākajām idejām (par vācu muižnieku it kā mūžīgo pretkrievisko nostāju Baltijā).

Minētās pirmās tēzes zināmu atdzimšanu pēdējos gadu desmitos ārzemju historiogrāfijā labvēlīgi ietekmē no ASV izplatījusies t.s. biogrāfiju pētniecība (Curriculum Forschung)⁵, kuras dziļākais mērķis ir mēģinājums aizstāt tur

¹ Kurland und seine Ritterschaften. - Ilmgau, 1971. - S. 2, 14.

² Turpat, 18. lpp. Sal. Grothuss U. Etwas der Lebensgeschichte der Herrn /Otto Hermann/ von Hoven. - Dresden, 1796. - S. 1-61.

³ Kurland und seine Ritterschaften, - S. 7.

⁴ Nachrichtenblatt der baltischen Ritterschaften. - München, 1972. - H. 4. - S. 2-3.

⁵ Conze W. Zur Lage der Geschichtswissenschaft und Geschichtsunterricht // Geschichte in Wissenschaft und Unterricht. - 1975. - H. 2. - S. 74.

patiesībā nepatīkamo sociāli ekonomisko attiecību pētniecību. Krievijas imperatorei Annai Ivanovnai, Sakšu Moricam un pēdējai Kurzemes hercogienei Dorotejai un atsevišķiem hercoga ģimenes locekļiem veltītas speciālas grāmatas.¹ Tā minētā tēze savā veidā pieslejas mūsdienu ārzemju historiogrāfijā populārajam uzskatam par iespēju visus sarežģītos jautājumus nokārtot līgumu un reformu ceļā starp valdībām un zemākām kārtām.

Pēc 19. gs. 60. gadu reformām, kā norādīja prof. J. Zūtišs, baltvācu vēsturnieki joprojām pauda padevības jūtas imperatoram, taču uzsvēra, ka viņiem nav nekā kopīga ar krieviem. Baltvācu historiogrāfijas konservatīvais vairākums orientējās uz Vāciju un Kurzemes pievienošanu Krievijai iztēloja par muižnieku labprātīgu aktu cerībā nodrošināt savu privilēģiju, ticības un kultūras saglabāšanu.

T. Šīmanis (1847-1921) 1878. gadā savam darbam par moto lika izteicienu "Vienkārši nelabo uzaicināt ciemos, bet pēc tam no tā grūti tikt vaļā"², tā netieši norādot uz pievienošanas sekām 19. gs. otrajā pusē. Šādu moto, vismaz attiecībā uz tā pirmo daļu, T. Šīmanis varēja likt ar pilnu parļiecību. Viņš bija viens no retajiem vēsturniekiem, kurš izmantojis Prūsijas karaļa slepenā valsts arhīva materiālus, ziņāja faktisko hercogistes pievienošanas gaitu. Baltvācu vadotais historiogrāfs H. Bruinings (1849-1927) 1879. gadā pat Vidzemes muižniecības padošanās aktos Krievijai 1710. gadā viennozīmīgi saskatīja minēto muižniecības politiskās

¹ Curtiss M. Forgotten Empress Anna Ivanovna and Her Era. 1730-1740. - New York, 1974; Elbin G. Macht in zarten Händen. Dorothea Herzogin von Kurland. - München, 1968; Ziegler P. The Duchess of Dino. - 1962; W. Metternich - Wilhelmine v. Sagan Briefwechsel 1813-1815. - München, 1966.

² /Schiemann T./ Russische Semstwo und baltische Selbstverwaltung. - Leipzig, 1878.

tāredzības izpausmi.¹ Baltvācu historiogrāfijā šajā laikā, runājot mūsdienu rietumvācu vēsturnieka M. Garlefa vārdiem, bija vērojamas "politiski agresīvas tendences vēsturē". Tā pārvērtās par "politisku žurnālistiku".²

19. gs. otrajā pusē Krievijas tālākās centralizācijas centieni un Bismarka darbība "ar dzelzi un asinīm" nevarēja neietekmēt toreizējās krievu un baltvācu historiogrāfijas uzskatu modifikāciju arī jautājumā par hercogistes pievienošanu Krievijai. 1895. gadā Katrīnas II biogrāfs krievu vēsturnieks profesors V. Bilbasovs (1838-1904), izmantojot Krievijas Ārlietu ministrijas arhīva materiālus, attēloja notikumu galvenokārt kā Krievijas diplomātijas uzvaru.³ Kaut arī autoram pārmeta vairāku Kurzemes vēstures aspektu nezināšanu, šo darbu publicēja Rīgā vācu valodā ar plašu H. Dideriha pēcvārdu.⁴ Turpretī 1896. gadā brāļi E. Serafims (1862-1945) un A. Serafims (1863-1924) savā "Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes vēsturē" akcentēja vācu un krievu muižnieku interešu kopību Baltijas pievienošanā Krievijai.⁵ A. Serafims starp Kurzemes pievienošanas cēloņiem uzsvera iekšējos - muižniecības nesaskaņas ar hercogu, Franču revolūcijas un nemieru ietekmi, taču par izšķirošo uzskatīja Kurzemes muižnieku vairākuma viedokli "pārmainīt poļu lēpa

¹ Bruiningk H. Livländische Rückschau. - Dorpat; Riga; Leipzig, 1879. - S. 155-159.

² Garleff M. Aspects of German Baltic Historiography During the Second Half of the 19 Century // Abstracts Sixth Conference on Baltic Studies University Toronto. - May 10-14. - 1978. - P. 12.

³ Вилбасов В. Присоединение Курляндии. - СПб., 1895.

⁴ Bilbassow B. Die Vereinigung Kurlands mit Russland. Autorisierte Uebersetzung aus dem Russischen. - Riga, 1895.

⁵ Geschichte Liv-, Est- und Kurlands von der "Aufsegelung" des Landes bis zum Einverleibung in das Russische Reich. - Reval, 1896.

atkarību pret krievu"¹, pēc kuras sevišķi centās O. Hovena "ekstrēmā partija". Tātad, ja krievu historiogrāfija uzsvēra galvenokārt Kurzemes pievienošanas ārējos cēloņus, baltvācu historiogrāfija, acīmredzot nolūkā uzsvērt vēsturiskos baltvācu nopelnus, akcentēja iekšējos cēloņus. Taču visumā šī historiogrāfija Kurzemes pievienošanu tēloja kā miermīlīgu un pozitīvu. A. Serafims uzskatīja, ka "arī Kurzeme kopā ar pārējām senās Livonijas daļām bija apvienota zem divgalvainā ērgļa kundzības".² Arī L. Arbusovs vecākais (1848-1922) 1908. gadā rakstīja, ka t.s. krievu partijas vadītājs O. Hovens, ar muižnieku piekrišanu, jau sen bija vedis ar Katrīnu li sarunas, kā rezultātā muižnieki nodeva savu likteni ķeizarienei. Rezultātā Baltijas provinces veido vienu veselu (eine eigene Körperschaft).³

Stāvoklis mainījās pirmā pasaules kara gados. Baltvācu pārstāvji ārkārtīgi uzsvēra Kurzemes pievienošanu 1795. gadā Krievijai ar varu.⁴ Taču ne konsekventi. Tā V. Tornius atzina, ka Kurzemes muižniecība 1795. gadā Polijas sadalīšanas sākumā pāri hercoga galvai (sich über den Kopf des Herzogs hinweg) izšķīrās par pievienošanos Krievijai.⁵ Tas viņiem neliedza aicināt ar varu Krievijai pievienoto provinci kā senu Vācijas daļu ar varu arī atbrīvot.⁶ Starpkaru posmā pirmajā plākenē atkal izvirzījās mierīgas pievienoša-

¹ Seraphim A. Die Geschichte des Herzogtums Kurland (1561-1795). - Reval, 1904. - S. 347 u.a.

² Turpat, -351. lpp.

³ Arbusow L. Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. - Riga, 1908. - S. 254-255.

⁴ Braeunlich P. Kurländische Frühling im Weltkrieg. - Berlin, 1917. - S. 7-10; Vilpert B.v. Kurze Geschichte Kurlands. - Mitau, 1917; Hoerner R.v. Die baltischen Ritterschaften. Ursprung, Wesen und Bedeutung. - Berlin; Leipzig; Riga, 1918.

⁵ Tornius V. Die Baltischen Provinzen. - Berlin und Leipzig, 1918. - S. 52-53.

⁶ Braeunlich P. Kurländische Frühling..., S. 166.

nas tēzes. R. Vitrams 1939. gadā rakstīja, ka Kurzemes un Zemgales hercogistes un Piltenei novada landtāgi nolēmuši "bez noteikumiem padoties Krievijas valdībai".¹ Pat fašistiskais vēsturnieks V. Hartmanis 1942. gadā atzina, ka "Kurzemes muižniecība atteicās no tās (hercogistes - H.S.) un 1795. gadā zvereja Katrīnai II"², tā uzsverot buržuāziskajās attiecībās oficiāli it kā dominējošās līgumattiecības. Tā H. Bruininga uzskats par vācu muižnieku brīvprātīgu padošanos Krievijai kā viņu politiskās gudrības izpausmi saglabājās līdz pat 20. gs. 40. gadiem.

Pēc otrā pasaules kara blakus baltvācu vēsturniekiem ostforšungā iekļāvās vairāki vācu un citu tautu vēsturnieki, kas izcelsmē nebija saistīti ar Baltiju. Nebaltvācu vēsturnieku ieplūšana un pat dominešana atsevišķos pētīšanas centros un problēmās kopā ar starptautiskās situācijas izmaiņām otrā pasaules kara rezultātā spieda ostforšungu, arī baltvācu cilmes vēsturniekus, vismaz atsevišķos jautājumos atteikties no baltvācu historiogrāfijas mainīgajām tradicionālajām tēzēm. Tā ostforšeru pētījumi, kas nacistu laikā bija vairāk orientēti uz "vācu tautas vēstures" (volksgeschichtlich) pētīšanu, 20. gs. 50. gados sāka atcerēties arī Baltijas kā igauņu un latviešu tautu apdzīvotas zemes vēsturi (Landgeschichte).³ Ostforšeri pievērsās Kurzemes pievienošanai Krievijas impērijai 18. gs., pakļaujot arī to "attīrošajai kritikai". Ostforšeru nelielā liberālā daļa atzina, ka baltvāci līdz Oktobra revolūcijai bija "kungu kārtā" (Herrschaftsstand), ka starp muižniecību un tautu nav pastāvējušas mīlas attiecības (Konnumbium), kādas

¹ Wittram R. Geschichte der baltischen Deutschen. - Stuttgart und Berlin, 1939. - S. 95.

² Hartmann W. Die Balten und ihre Geschichte. - Berlin, 1942. - S. 65; sal. Schützler. Russland, Reich und Europa. - Münster, 1943.

³ Rauch G. von. Geschichte der Baltischen Staaten. - Stuttgart; Berlin; Köln; Mainz, 1970. - S. 8.

bija starp vācu muižniekiem un Krievijas valdību.¹ Konservatīvais V. Ungerns-Šternbergs (1881-1959) "Baltijas muižniecības vēsturē" 1959. gadā pieņēma, ka ar Kurzemes pievienošanu Krievijai "trīs Baltijas māsu zemes atkal kļuva par teritoriālu vienību".² Pateicoties Krievijas ķeizaru gādībai, Baltijas muižnieki līdz 1860. gadam, pēc viņa domām, "neierobežoti pārvaldīja Baltijas provinces par labu visiem iedzīvotājiem".³ Arī G. Rauhs 1970. gadā rakstīja: "Zem krievu kroņa vecā vēsturiskā vienība bija atjaunota."⁴ Vērtējot Baltijas zemju apvienošanos Krievijas impērijas sastāvā, šie vēsturieki secināja, ka apvienojās ne tikai bijušās Livonijas valstīņas un Baltijas vācu muižnieki, bet arī latviešu un igauņu apdzīvotās zemes. Vīpi sprieda, ka atšķirības starp Krieviju un Rietumeiropu kopš 19. gs. bija palielinājušās⁵; kaut arī Baltijas muižnieku pašpārvaldi (Landesstaat) apstiprinājuši un saglabājuši krievi⁶, pievienošana zināmā mērā likvidējusi Baltiju kā tiltu starp Rietumeiropu un Krieviju.

Kaut arī daļēji jāpiekrit mūsdienu rietumvācu vēsturieka M. Garlefa atzinumam, ka ostforēri pēc otrā pasaules kara novērsās no "visvairāk uzbrūkošajām atšķirīgajām tēzēm" ("uzzēģelēšana", rasu teorija u.c.)⁷; tomēr, kā redzam,

¹ Schlingensiepen G.H. Der Strukturwandel des baltischen Adels in der Zeit vor dem Ersten Weltkrieg. - Marburg/Lahn, 1959. - S. 1, 5.

² Walter Freiherr v. Ungern-Sternberg. Geschichte der Baltischen Ritterschaften. - Limburg a.d. Lahn, 1960. - S.27.

³ Turpat, -32. lpp.

⁴ Rauch G. Geschichte der Baltischen Staaten. - S. 14.

⁵ Kirchner W. Commercial Relations Between Russia and Europe 1400-1800. - Indiana, 1966. - P. 21.

⁶ Sachwörterbuch zur deutschen Geschichte. - München, 1960. - S. 659 (Livland).

⁷ Garleff M. Aspects of German Baltic Historiography.... - p. 30.

arī šajā jautājumā modificētos baltvācu historiogrāfijas uzskatus viņi saglabāja.

Tā, atkarībā no politikas un vispārējās attieksmes pret Krieviju, pēdējos divos gadsimtos izveidojās trīs noturīgāki viedokļi baltvācu historiogrāfijā: pirmkārt, t.s. precību diplomātijas un karaļu politikas izvirzīšanas pārsvars (kopš 19. gs. sākuma), otrkārt, Baltijas pievienošana Krievijai kā vācu muižnieku politiskās gudrības izpausme un Baltija kā pārejas zona no rietumiem uz austrumiem (kopš 19. gs. 70. gadiem) un, treškārt, pievienošana Krievijai ar militāro spēku (galvenokārt kopš 20. gs. sākuma gadiem). Šie trīs viedokļi saglabājas arī mūsdienu ārzemju historiogrāfijā.

Latviešu pirmspadomju historiogrāfijā hercogistes pievienošanas vērtējums Krievijas imperijai, kā redzēsīm, mainījies vairāk nekā baltvācu historiogrāfijā. Centieni nostiprināt savu ekonomisko un politisko stāvokli ar patvaldības palīdzību bija viens no latviešu buržuāzijas monarchistiskās nostājas cēloņiem.¹ Sevišķi spilgti tas izpaudās Kurzemes pievienošanas 100 gadu jubilejas svinību laikā. P. Stučka rakstīja: "Ar kādu urrā patriotismu mūsu carisms, pakalpigās latviešu buržuāzijas pabalstīts, nosvinēja šīs pievienošanas 100 gadu jubileju 1895. gadā."² 1910. gadā carisms un latviešu reakcionārā buržuāzija svinēja 200 gadus kopš Rīgas un Vidzemes pievienošanas Krievijai. F. Švāns "Viņu keizarišķo majestāšu viesošānās Rīgā" atzīmēšanai izdotās grāmatas ievadā rakstīja, ka "tikai sakštot ar lielo krievu tautu, viņa (latviešu tauta) var baudīt netraucēti miera un labklājības zelta augļus. Mūsu tauta nevar atstāt šo ceļu, ko tā gājusi jau 200 gadus un ko tā tik atklāti visas pasaules priekšā pierādījusi, tā neļau-

¹ Ronis I. Latviešu buržuāzijas politika 1907.-1914. gadā. - R., 1978. - 217. lpp.

² Stučka P. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts/ Darbu izlase 1906-1930. - R., 1972. - 152. lpp.

sies vairs maldināties, jo piedzīvojumu skola dara gudru."¹ Tātad latviešu buržuāziskā historiogrāfija atradās stiprā "kungu" historiogrāfijas ietekmē un idealizēja carisma politiku Baltijā.² Baltvācu historiogrāfija tajā pašā laikā izplatījās uzskats, ka par latviešu zemnieku stāvokļa pasliktināšanos 18. gs. nes atbildību tikai Krievijas valdība, bet nevis muļžniecība.³

Pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras par latviešu buržuāzijas ideoloģijas stūrakmeni kļuva naidīga attieksme pret Krieviju tagadnē un pagātnē. Lai gan sociāldemokrātiskā noskaņotais literatūrzinātnieks A. Birkerts (1876-1971) "Latvju vēsturē" 1919. gada novembrī vēl rakstīja: "1795. gadā notika hercogistes labprātīga padošanās zem Krievijas."⁴ Arī skolotājs un rakstnieks G. Vulfs "Latvijas vēsturē" 1925. gadā izteica domu, ka "muļžniecības daļa, kura svērās uz Krievijas pusi, pēma virsroku un bija ar mieru pievienoties Krievijai bez jebkādiem noteikumiem" un tāpēc "Kurzemes landtāgs taisīja lēmumu par Kurzemes padošanos Krievijai".⁵ Vēsturnieks F. Zālītis atzina, ka Kurzemes muļžnieki "savā sapulcē nolēma pievienoties Krievijai".⁶ Taču jau 20. gs. 30. gadu sākumā parādījās negatīvi Kurzemes pievienošanas vērtējumi un hercogistes "ziedu laiku" pārspilējumi. "Zemnieku savienības" avīze "Brīvā Zeme" jau 1933. gadā uzsvēra, ka Slokas novadu un Rīgas jūrmalu hercogam esot atpēmusi Krievijas varmācīgā

¹ 200 gadu jubileja Rīgas un Vidzemes pievienošanai Krievijai. - R., 1910. Ievads.

² Bionemann/ F. Lettische Geschichtsauffassung. Propaganda und Errungenschaften // Baltische Monatschrift. - 1913. - Bd. 76. - Nr. 7/8. - S. 120.

³ Jurjēns J. Baltija zem Krievijas iespaida un valdības 1710-1810. - R., 1910.

⁴ Birkerts A. Latvju vēsture. - R., 1919. - 105. lpp.

⁵ Vulfs G. Latvijas vēsture. - R., 1925. - 127. lpp.

⁶ Zālītis Fr. Otrā vēstures grāmata. - R., 1934. - 94. lpp.

politika.¹ Kurzemes hercogistes vēsture, blakus t.s. Senlatvijai un "brīvās" Latvijas vēsturei, kļuva par vienu no trim politiskākajām tēmām Latvijas vēsturē. Par "hercoga Jēkaba laikmetu" izdeva biezas grāmatas.² Kurzemes hercogistes "ziedu laiki" uzsvērti Latviešu konversācijas vārdnīcā³, publicējot rakstus par "Kurzemes hercogvalsts līgumiem", par "Kurzemes kolonijām", par "Kurzemes statūtiem".⁴ T.s. juridiskās skolas vadītājs latviešu buržuāziskajā historiogrāfijā A. Švābe lekcijās Latvijas Universitātē, sīki analizējot zviedru absolūtisma likumdošanu, aprobežojās tikai ar atsevišķu Latvijas novadu pievienošanas Krievijai uzskaiti.⁵ Atsevišķi autori uzsvēra tikai Latvijas iekarošanu 18. gs.⁶ 1937. gadā žurnāla "Senatne un Mākala" III sējums bija veltīts Jelgavai, bet Jelgavas un hercoga ciešie sakari ar Krieviju nebija pieminēti. Liela loma "pareizu" uzskatu izplatīšanā bija skolu mācību grāmatām, kuru virzienu noteica "Vēstures mācību grāmatu izvērtēšanas komisija" ar A. Tenteli un L. Adamoviču priekšgalā.⁷ A. Birkerta "Latvju vēsturi", O. Svennes "Īso latvju vēsturi", prof. R. Vipera "Vispārējo vēsturi" un "Учебник истории Средние века." - P., 1935 atzina par programmai nepiemēro-

¹ Brīvā Zeme. - 1933. - 10. V. - Nr. 103.

² Juskevičs. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. - R., 1931.

³ Latviešu konversācijas vārdnīca. - 75. burtn. - 19135.-19143. sl.

⁴ Turpat.-19143.-19159., 19177.-19180. sl.

⁵ Švābe A. Latvijas tiesību vēsture. - R., 1934. - III d. - 85. lpp.

⁶ Bilmanis A. Latvias Werdegang. Vom Bischofstaat terra Mariana bis zur freien Volksrepublik. - Leipzig, 1934. - S. 49-50.

⁷ LCVVA. - 1865. f. - 1. apr. - 7. l. - 2., 15. u.c. lpp.

tām.¹ Tā F. Zališa Latvijas vēstures mācību grāmata vidusskolām 1937. gadā atšķirībā no minētā 1934. gada izdevuma jau rakstīja, ka "Polijas sadalītās /valstis/ jau bija vienojušās par Kurzemes pievienošanu Krievijai". Tā kā Krievijai patika, lai par pievienošanu Krievijai lūgtu paši Kurzemes iedzīvotāji, landtāgs nolēma padoties Krievijai.²

Pamatskolās populārākā bija rakstnieka A. Grīna "Latvijas vēsture".³ Kaut arī Kuldīgas valsts ģimnāzijas skolotājs O. Vanags norādīja uz šīs grāmatas vismaz 80 faktiskām kļūdām, recenziju npublicēja.⁴ Taču pat A. Grīns rakstīja, ka "Tās /hercogistes - H.S./ muižnieki jau sen bija izšķirušies par pievienošanu Krievijai, jo cerēja dabūt Kurzemes hercoga muižas un augstus amatus Krievijā. 1795. gadā landtāgs paziņoja, ka Kurzeme bez kādiem noteikumiem padošas Krievijai."⁵ Turpreti publicists Ž. Unams 1936. gadā atzina, ka Krievija Zviedrijai Vidzemi atkaroja.⁶ Kaut arī par Latvijas pievienošanu Krievijai buržuāzijas kundzības

¹ 1935. gada 30. IV "Komisija atzīst, ka neviens no līdz šim lietotām grāmatām neatbilst jaunās vēstures programmas prasībām". (LCVVA. - 6637. f. - 1. apr. - 651. l. - 1. lp.).

² Zālītis Fr. Latvijas vēsture. - R., 1937. - 170.-171.lpp. Šādam vērtējumam piekrita Izglītības ministrijas Vēstures mācību grāmatu novērtēšanas komisija A. Tenteļa vadībā. Taču vispārīgi par 1937. gada F. Zališa grāmatas izdevumu komisija ierakstīja protokolā: "Jaunajā izdevumā nav papildīta komisijas prasība paplašināt grāmatas pēdējo nodaļu par Latviju pēc 15. maija un izcelt vairāk vadonības principu un nacionālo ideologiju."

³ Grīns A. Latvijas vēsture. - R., 1935.

⁴ LCVVA. - 1632. f. - 1. apr. - 1448. l. - 24.-32. lp.

⁵ Grīns A. Latvijas vēsture, -157. lpp.

⁶ Unams Ž. Krievu laiki Latvijā. - R., 1936. - 23. lpp.

laikā nav uzrakstīts neviens pētniecisks raksts, taču, ja atskaita sevišķi politiski žurnālistiskus darbus, dominēja uzskats par Kurzemes muižnieku labprātīgu pievienošanos Krievijai.

Latviešu buržuāziskie vēsturnieki ārzemēs, rakstot par Kurzemes hercogisti, no vienas puses, turpina minēto līniju. Te minamas prof. E. Andersona grāmatas "Senie kurzemnieki Amerikā un Tobago kolonijā"¹ un "Tur plīvoja Kurzemes karogi"², tā sekojot baltvācu vēsturnieka O. Matisena tematikai³ un uzsverot sakarus ar "rietumu pasauli". No otras puses, t.s. aukstā kara apstākļos, lai uzsvērtu, ka Baltijas jūra ir kļuvusi par "sociālās revolūcijas jūru", A. Švābe 1950. gadā izdotajā Latvijas vēsturē rakstīja, ka pēc "revolucionārā" zviedru karaļa Kārļa XI valdīšanas "lelabajos zviedru laikos" pēc Ziemeļu kara 18. gs. "divas Rietumeiropas nācijas, latvieši un igauņi, tika iekļautas austrumu barbariskajā pasaulē". Rezultātā ne tikai "iestājās tumšākie laiki latviešu un igauņu tautas vēsturē", bet Baltija pārvērtās no barjeras par tiltu tālākai Krievijas agresijai uz rietumiem.⁴ Arī daži baltvācu vēsturnieki jau kopš 15. gs. tēloja t.s. krievu briesmas Eiropai, bet Krievijas impērijas paplašināšanu 18. gs. salīdzināja ar angļu,

¹ Andersons E. Senie kurzemnieki Amerikā un Tobago kolonijā. - Stokholma, 1970.

² Andersons E. Tur plīvoja Kurzemes karogi. - San Jose, 1970.

³ Mattiesen O.H. Die Kolonial- und Überseepolitik der Kurländischen Herzöge im 17. und 18. Jahrhundert. - Stuttgart, 1940.

⁴ Schwabe A. History of Latvia. A Historical Survey. - Stockholm, 1950. - P. 20-23, 48.

prūšu un austriešu iekarojumiem.¹ Emigrantu autora A. Berka kompilatīvajā grāmatā "Hercoga Jēkaba valdīšana Kurzēmē" arī atzīts, ka Kurzemes inkorporācija Krievijā 1795. gadā izbeidza hercoga Jēkaba lielo Kurzemes rietumnieciskošanas darbu, kuru bija iespējams atsākt tikai pēc buržuāziskās Latvijas nodibināšanas.² Taču, veidojoties starptautiskajā situācijā t.s. atslābuma politikai 20. gs. 60.-70. gados, šādas tēzes nevarēja iekļaut oficiālajā uzskatā.³ Tāpēc Baltiju sāka pastiprināti tēlot kā pārejas zonu no Rietumiem uz Austrumiem.⁴ Baltijas "eiropējisko gara dzīvi" un muižnieku privilēģijas Krievija savā laikā 18.-19. gs. saglabājusi impērijas eiropēizācijai⁵, taču tagad turpreti arī pirmo noārdot.⁶ Prof. E. Dunsdorfs 1973. gadā rakstīja par Kurzemes ietilpināšanu Krievijā.⁷ Lietuviešu emigranti S. Vardis un R. Misuns grāmatā "Baltijas valstis miera lai-

- ¹ Wittram R. Das Russische Imperium und sein Gestaltswandel / Historische Zeitschrift. - 1959. - Bd. 187. - H.3. - S. 581 u.a.
- ² Berkis A. The Reign of Duke James in Courland 1638-1662. - Lincoln, Nebraska, 1960.
- ³ Lau W. Unser herkömmliches deutsch-baltisches Geschichtsbild im Wandel der Zeit / Jahrbücher des Baltischen Deutschthums. - Lüneburg, 1974. - Bd. XXI. - S. 127-137.
- ⁴ Pönicke H. Studien zur Wanderung sächsisch-thüringischer Handwerker in die baltischen Provinzen im 18. und 19. Jahrhundert. - Hamburg, 1964; Zins H. England and the Baltic in the Elisabethan Era. - Manchester, 1972.
- ⁵ Paul J. Europa im Ostseeraum. - Göttingen; Berlin; Frankfurt, 1961.
- ⁶ The Economist. - 1977. - 19. III. - P. 62.
- ⁷ Dunsdorfs E. Latvijas vēsture. 1710-1800. - Stokholma, 1973. - 167., 622. lpp.

kā un karā 1917-1945"¹ apgalvoja, ka 18. gs. Krievija de facto nodibināja protektorātu pār Kurzemes hercogisti. Tikai pēc pievienošanas Krievijai Baltijas muižniecība atguva savas istās pozīcijas.² Kaut arī šie secinājumi var maldināt tikai vēsturē nekompetentus lasītājus (hercogiste kopš tās dibināšanas bija politiski un ekonomiski atkarīga no kaimiņvalstīm, bet Kurzemes muižniekiem tieši 17. un 18.gs. piederēja ius vitae ac necis), to saskare ar t.s. atslābuma politiku ir nepārprotama. Taču t.s. atslābuma politiku jau 70. gados sāka nomainīt jaunu aukstā kara uzplūdu politika.

Kīles universitātes profesors H. Neišēfers vairāk uzsvēra pretrunas starp Baltijas vācu muižnieku un Krievijas valsts politiku Baltijā³, kas faktiski nedominēja muižnieku un patvaldības attiecībās. Tā H. Neišēfers patiesībā jau pasvītvoja Baltijas cīņu pret Krieviju. Kaut arī bija atskanējuši aicinājumi "netēlot pagātni mūsdienu tērpā"⁴, arvien skaļāki kļūst aicinājumi pētīt Kurzemes hercogistes pievienošanu Krievijai, lai saprastu tālākos notikumus 19. un 20. gs.⁵ Aijovas universitātes profesors A. Plakans, kaut arī runā par Latvijas apvienošanu Krievijas impērijas sastāvā 18. gs., pašu Kurzemes pievienošanu sauc par piespiestu pievienošanu, aneksiju (requesting annexation).⁶

¹ Vardys V. Stanly, Misiumas Romuald J. The Baltic States in Peace and War 1917-1945. - Pensilvania, 1978.

² Turpat, -4.-5. lpp.

³ Neuschäffer H. Katharina II und die baltischen Provinzen, - S. 7-8.

⁴ Rothacker E. Die Wirkung der Geschichtsphilosophie auf die neueren Geschichtswissenschaften / Rapports I XI-e Congres International des Sciences Historiques. - Uppsala, 1960. - P. 61.

⁵ Russification in the Baltic Provinces and Finland 1855-1914. - New Jersey, 1981. - P. 16.

⁶ Plakans A. Peasants, Intellectuals and Nationalism in the Russian Baltic Provinces, 1820-1890 // Journal of Modern History. - Vol. 46. - No. 3. - Sept. 1974. - P. 447.

Daži vēsturnieki jau Katrīnas II darbībā saskata militārismu¹, pat reducē Krievijas vēsturi uz agresivitāti un ekspansiju.² Uzskatam par Kurzemes inkorporāciju Krievijā 1795. gadā arvien viennozīmīgāk piekrist arī rietumvācu vēsturnieki³, līdz ar to uzsverot Baltijas vēsturi kā pasaules vēstures daļu, bet pašus baltvācus kā iekšēti starp milžiem.⁴ Ārzemju vēsturnieki atkal sāk tēlot šī reģiona pārvēršanos no tilta par tramplīnu Krievijas "lēciēnam uz Eiropu".

Tā Kurzemes hercogistes pievienošanas Krievijai kvalitatīvajā vērtējumā buržuāziskajā historiogrāfijā atkarībā no buržuāzijas attiecībām pret Krieviju (Padomju Savienību) novērojami trīs pamatvirzieni: pirmais - hercogistes pievienošanas pozitīvs vērtējums (19. gs. II puse - 1917. g.), otrais - hercogistes pievienošanas noklusēšana un visumā negatīvs vērtējums (1920.-1940. g.), trešais - pievienošanas vardarbīguma un negatīvo iezīmju izvirzījums (izņemot t.s. atslābuma gadus) (1945.-1980. g.).

Latviešu buržuāziskās un ostforšeru historiogrāfijas mazspējas rezultātā par idejiskajiem noteicējiem Kurzemes hercogistes pievienošanas vērtējumos mūsdienās arvien vairāk kļūst amerikāņu buržuāziskā historiogrāfija, tur valdošās idejas un tām sekojošie vēsturnieki.

Latviešu pirmo marksistisko vēsturnieku Latvijas pie-

- ¹ Neuschäffer H. Katharina II und die baltischen Provinzen. S. 6; sal. Reff M. Catherine the Great. A Profile. - New York, 1972.
- ² Beyerly E. The Europecentric Historiography of Russia. - The Hague; Paris, 1977. - P. 73 a.o.
- ³ Neuschäffer H. Baltic Historiography During the 18th Century / Abstracts Sixth Conference on Baltic Studies University of Toronto. - May 10-14 1978. - P. 30.
- ⁴ Rauch G. Geschichtsbewusstsein und Identität // Jahrbücher des baltischen Deutschthums. - 1983. - Bd. XXX. - S.14-16.

vienošanas Krievijai (1710.-1795. g.) negatīvos vērtējumus¹ noteica marksisma-ļepinisma pamatlicēju Baltijas vardarbīgas pievienošanas Krievijai atbilstoši vērtējumi². Nolikā organizēt darbaļaudis cīņai pret patvaldību viņi izcēla faktus, kas kompromitēja carisma politiku Baltijā. Tā P. Stučka, atsaucoties uz V.I. Ļeņina vērtējumiem, uzskatīja, ka Kurzemes hercogiste "1795. gadā notika galīgi zem Krievijas "ērgļa spārnēm", tas ir, tika anektēta no Krievijas".³

Pēc Oktobra revolūcijas marksistiskie vēsturnieki Kurzemes pievienošanu Krievijai vērtēja kā hercogistes rēgveidīgās /призрачное/ patstāvības zudumu, jo jau pēc Ziemeļu kara hercogi bija "Krievijas valdības ielikteņi". Pēc pievienošanas Krievijai carisms "veica koloniālās apspiešanas politiku ar vācu muļžnieku - baronu rokām, kuri izmantoja veselu virkni privilēģiju".⁴ Krievijas impērijas negatīva vērtējuma pēcoktobra padomju historiogrāfijā ietekmēti, šie marksistiskie autori viennozīmīgi vērtēja Kurzemes hercogistes pievienošanu Krievijai kā negatīvu. Jaunas iezīmes Kurzemes hercogistes pievienošanas vērtējumos Krievijai 1795. gadā sākās pēc Tēvijas kara, līdz ar tālākiem padomju vēsturnieku pētījumiem. No vienas puses, viņi joprojām negatīvi vērtēja pašu pievienošanas faktu un gaitu, bet, no otras puses, uzvēra šīs pievienošanas tālākās pozitīvās sekas latviešu tautas vēsturē. Kā pirmais pie šādiem secinājumiem nonāca prof. J. Zutis. J. Zutis jau 1937. gadā rakstīja, ka pēc Poltavas kaujas Krievija okupēja Vidzemi un

¹ Rozīpš F. Latviešu zemnieks. - Otrs, pārstrādāts izdevums. - R., 1906. - 201.-202. lpp.

² Архив Маркса и Энгельса. - М., 1982. - Т. XV1. - С. 283.

³ Stučka P. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts // Darbu izlase 1906-1930. - R., 1972. - 151. lpp.

⁴ Латвия / БСЭ. - М., 1936. - Т. 36. - С. 23, 37-38.

Igauniju.¹ Pēc Lielā Tēvijas kara J. Zutis biežāk uzvēra latviešu tautas apvienošanas pozitīvo nozīmi Krievijas impērijas sastāvā. Jau pirmajā pēckara gadā publicētajā darbā "Vidzeme XVIII gadsimtenī" J. Zutis pieskaras Latvijas pievienošanas nozīmei 18. gs. "18. gs. gaita" - runājot par 18. gs. rezultātiem, 1945. gadā rakstīja prof. J. Zutis - "latviešu tautas apdzīvotā teritorija iekļāvās Krievijas sastāvā... Bija radīts politisks priekšnosacījums latviešu tautas tālākai tapsanai par nāciju."² "Kā pozitīva parādība vēsturē" - 1947. gadā uzvēra prof. J. Zutis - "ir novērtējama latviešu tautas apdzīvotās teritorijas apvienošana Krievijas robežās 18. gs. Mēs, padomju vēsturnieki, nekad nenodarbosimies ar carisma cildināšanu. Bet neatkarīgi no valdošās šķiras, muižniecības politiskajiem mērķiem un nolūkiem ... 19. gs. atjaunojās latviešu tautas ciešie sabiedrības un kultūras sakari ar lielo krievu tautu..."³ Taču sadrumstalotību prof. J. Zutis nevērtēja kā viennozīmīgi negatīvu. Savā galvenajā darbā "Baltijas jautājums XVIII gs." J. Zutis rakstīja, ka Latvijas politiskā sadrumstalotība "dzimtbūšanas laikos tā bija glābīgā tautas masām"⁴, jo saglabājās plašākas zemnieku bēgšanas iespējas. Vērtējot Latvijas iekļaušanas procesu Krievijas impērijā pa daļām un kopumā, J. Zutis vienmēr lieto terminu pievienošana, tā stingri vieturoties pie šīs parādības vērtējuma marksisma-ļepinisma klasīku darbos. Turpretī runājot par pievienošanas rezultātiem, par vienu no šī procesa pozitīvajiem rezultātiem, J. Zutis izvirza apvienošanu. Katra Latvijas novada pievienošanu J. Zutis vērtēja atšķirīgi.

¹ Зуткс Я.Я. Полетика царизма в Прибалтике в первой половине XVIII в. - М., 1937. - С. 15-16.

² Zutis J. Vidzeme 18. gadsimtenī. - R., 1945. - 43. lpp.

³ Zutis J. Latvijas vēstures pētišanas jaunie uzdevumi // Latvijas PSR ZA Vēstis. - 1947. - Nr. 1. - 1.-64. lpp.

⁴ Zutis J. Baltijas jautājums XVIII gs. - R., 1951. - 381. lpp.

Tā Latvijas PSR vēstures I sējumā 1953. gadā prof. J. Zutis nekur nerunā par varmācīgu Kurzemes hercogistes pievienošanu Krievijas impērijai, bet gan drīz tikai par Kurzemes hercogistes pakļaušanos Krievijai, par "labprātīgu atteikšanos no hercogistes", par "atteikšanos no troņa", "Kurzemes hercogistes iekļaušanu Krievijas impērijas sastāvā".¹ Kurzemes muižnieku pilnīgu nostāšanos Krievijas pusē 18. gs., pat pretēji kultūras un ticības atšķirībai, pamatos noteica fakts, ka Kurzemes muižniecība ar Krievijas valdības atbalstu saņēma hercoga muižu ienākumu lielāko daļu,² un dzimtbūšana Krievijā 18. gs., atšķirībā no Rietumiem, attīstījās pa augšupejošu līniju.³ Tas liecina, ka padomju vēsturnieki, pirmkārt, diferencēti aplūkoja pievienošanas procesu Vidzemē, Latgalē un Kurzemē. Negatīvi vērtējot pašus pievienošanas aktus (konsekventi lietojot terminu "pievienošana", arī "okupēšana"), prof. J. Zutis visumā pozitīvi vērtēja tās tālākos rezultātus. Jāpiebilst, ka šī koncepcija atrodas mūsu historiografijas pamatos. Taču šī prof. J. Zuša Latvijas pievienošanas Krievijai koncepcija kādreiz, it sevišķi pēckara gados, visai patvaļīgi traktēta presē un publicistiskos nevēsturnieku darbos.

Populārzinātniskajā literatūrā diezgan bieži nedalīja atsevišķu Latvijas novadu pievienošanu Krievijai pēc satura, lietojot apkopjošu terminu apvienošana, bet tās rezultātus vērtējot bez ierobežojumiem pozitīvi.⁴

Taču profesionālie vēsturnieki, runājot par Kurzemes hercogistes pievienošanu Krievijai, arvien uzsvēra šī vēsturiskā fakta ipatnību. Tā doc. T. Zeids 1968. gadā atzina, ka "pēdējais hercogs Pēteris Bīrons, nespēdams tikt galā ar

¹ Latvijas PSR vēsture. - R., 1953. - I. - 292.-293. lpp.

² Zutis J. Baltijas jautājums XVIII gs. - R., 1951.

³ Turpat, -215. lpp.

⁴ Bērzs K. Krievu un latviešu tautas vēsturiskā draudzība. - R., 1947. - 16.-17. lpp.; Pelše R. Latviešu un krievu kultūras sakari. - R., 1951. - 57.-59. lpp.

iekšpolitiskajiem sarežģījumiem (sk. Dzirnāvnieku dumpis), 1795. gadā par ievērojamu atlīdzību atteicās no troņa un K/urzemes/ h/ercogiste/ tika pievienota Krievijai kā "paša Kurzemes guberņa".¹ Prof. M. Stepermanis grāmatā "Lielās liesmas atblāzma" nonāca pie secinājuma, ka Kurzemes muižnieki un hercogs, kurus līdz nāvei bija nobiedējusi zemnieku sacelšanās, piekrita hercogistes iekļaušanai Krievijā cerībā, ka Krievijas impērija nodrošinās neierobežotu dzimtnieciskās iekārtas pastāvēšanu.² Muižnieku cerības sākotnēji attaisnojās kā materiāli (viņi saņēma īpašumā daudzas muižas, ordeņus, ienesīgus amatus cara iestādēs), tā ideoloģiski, jo pēc 1794. gada Baltijā sākās drūms reakcijas posms.³ M. Ābolīņa "Feodālajā Rīgā" 1978. gadā runā par Rīgas iekļaušanu Krievijas impērijas sastāvā 1721. gadā un pozitīvi vērtē to no ekonomiskās attīstības, militārās aizsardzības, latviešu teritoriālās kopības izveidošanās, kā arī no garīgās kultūras attīstības viedokļa.⁴ Šie uzskati tiek turpināti arī Latvijas PSR vēstures saīsinātajā kursā un jaunākajās mācību grāmatās.⁵

Viens no nepietiekami historiogrāfijā noskaidrotiem jautājumiem ir iekšējo (muižnieku politika, šķiru cīņa u.c.) un ārējo faktoru (kaimiņvalstu politika, Krievijas militārais spēks, Polijas trešā sadalīšana u.c.) loma Kurzemes hercogistes pievienošanā Krievijai. Rietumvācu vēsturnieki min, ka Prūsijas valdība apsprieda jautājumu par Polijas sadali jau 1794. gada maija sākumā līdz ar Kosciūško vadīto zemnieku nemieru izcelšanos, paredzot Kurzemes

¹ Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. - R., 1968. - II sejt. - 199. lpp.

² Stepermanis M. Lielās liesmas atblāzma. - R., 1971. - 130. lpp.

³ Turpat, - 219. lpp.; История Латвской ССР. - Вильнюс, 1978. - С. 170-171.

⁴ Feodālā Rīga. - R., 1978. - 252. lpp.

⁵ Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss. - R., 1967. - 97. lpp.

pievienošanu Krievijai.¹ Taču Austrijas un Krievijas 1795. gada 3. janvāra Polijas sadales nolīgumā Kurzemi paredzēja nodot Prūsijai, jo baidījās no zemnieku nemieru izplatības līdz pat Vidzemei.²

Lai izšķirtu jautājumu par Kurzemes piederību, Krievija vēlāk paredzēja Kurzemes piedalīšanos sarunās, taču uz Prūsijas pieprasījumu Kurzemi no piedalīšanās sarunās izslēdza, jo bija jau principā zināms, ka Kurzemi pievienos Krievijai. Rietumvācu vēsturnieki uzsver, ka Krievijai bija izšķirošā loma Polijas sadalē, jo tā balstījās uz savu ieroču uzvaru cīņā pret zemnieku nemieriem.³ Rietumvācu vēsturnieki uzsver galvenokārt ārējos Polijas dalīšanas cēloņus. Taču dažkārt, norādot, ka kārtu (muižniecības) spiediena rezultātā Kurzemi pievienoja Krievijai pēc Polijas trešās sadalīšanas, viņi piemin arī iekšējos cēloņus.⁴ Krievijas impērijas un mazo kaimiņvalstu attiecības 18. gs. vēsturnieki ārzemēs nereti apskata tikai caur koloniālās lielvalsts politikas un mazo valstu attiecību prizmu. Pieņemot, ka buržuāzijas veidošanās feodālisma dzīlēs tā leņķu periodā mazajās valstīs bija preteji proporcionāla to sociāli ekonomiskās un kulturālās iekļaušanās dziļumam absolūtajā valstī,⁵ daudzi no tiem viennozīmīgi uzskata, ka šādai pievienošanai bija negatīva loma. Uz šāda pieņēmuma pamata viņi arī cenšas skaidrot, kādi būs rezultāti t.s. trešās pasaules "vietējām sabiedrībām" ar pretmetīgiem

¹ Moritz E. Preussen und der Kosciuszko Aufstand, - S. 94-95.

² Turpat, -178., 191. lpp.

³ Turpat, -178. lpp.

⁴ Biographisches Wörterbuch zur deutschen Geschichte. - München, 1973. - Bd. I. - S. 279.

⁵ Frühkapitalismus in Deutschland. - Marburg/Lahn, 1971. - S. 1.

uzskatiem par labāko sabiedrisko iekārtu, kuras nākotnē apvienosies ar atsevišķām valstīm brīvībā vai ar varu.¹

Poļu mūsdienu vēsturnieki vairākumā atzīst, ka Polijas trešajai sadales bijuši kā iekšēji, tā ārēji cēloņi. Vipi uzsver, ka Polijas sabrukums nebija tikai vienīgi šīs valsts parādība, un Polijas jautājums palika aktuāls arī pēc tās sadales.² Uzskatot, ka Polijas pirmajā, otrajā un trešajā dalīšanā bija atšķirīga iekšējo un ārējo cēloņu loma, poļu vēsturnieki vairākumā atzīst, ka trešajā Polijas dalīšanā dominēja tomēr ārējie cēloņi, ka Polija 1795. gadā krita bez vainas, ka Polijas sadalīšana visumā bija starptautisks varas akts.³ Arī poļu vēsturnieki vairākumā atzīst, ka pēc 1795. gada 3. janvāra Krievijas un Austrijas Polijas sadales nolīguma Kurzeme bija paredzēta Prūsijai. Taču vēlāk pēc Prūsijas un Krievijas 1795. gada 24. oktobra līguma Kurzemi pievienoja Krievijai.⁴ Izteiktas domas, ka Kurzemes hercogistes pievienošana Krievijai bijusi Katriņas II politikas un trešās Polijas dalīšanas automātisks rezultāts⁵, jo kaimiņvalstis baidījās no nemieriem Polijā.⁶ Kurzemes hercogistes pievienošanas objektīvā satūra pilnīgāku novērtējumu varēs sniegt pēc hercogistes un kaimiņvalstu Baltijas politikas - no vienas puses - un šķiru (namnieku ūnija 1790. g., dzirnavnieku dumpis 1792. g., 1794.g.

¹ Rothfels H. Sozialstruktur und Aussenpolitik / Das Vergangene und die Geschichte. Festschrift für Reinhard Wittram zum 70. Geburtstag. - Göttingen, 1973. - S. 22.

² Serejski M.H. Europa a rozbiory Polski. - Warszawa, 1970. - S. 14.

³ Turpat, -422. lpp.

⁴ Historia dyplomacji polskiej. - Warszawa, 1982. - T. II. 1572-1795. - S. 625.

⁵ Turpat, -625., 640.-641. lpp.; Moritz E. Preussen und der Kosciuszko Aufstand, -S. 178.

⁶ Moritz E. Preussen und der Kosciuszko Aufstand, -S. 191.

nemieri¹⁾ un ideoloģiskās cīņas - no otras puses - monogrāfiskas izpētes. Acīmredzot lielu lomu Kurzemes muižnieku orientācijā uz Krieviju iepēma Francijas buržuāziskās revolūcijas ideju izplatīšanās Kurzemē un eventūalie hercoga, tāpat muižnieku materiālie un politiskie ieguvumi pēc pievienošanas. Kurzemes hercogistes pievienošanas rezultātus varēs vēl pamatotāk vērtēt pēc tālākas monogrāfiskas Kurzemes guberņas lauku un pilsētu attīstības izpētes 19. gs.

Blakus iekšējiem cēloņiem noteikta loma hercogistes pievienošanā bija arī ārējiem cēloņiem, kuri palaiķam šīs mazās valsts dzīvē vareja ienemt arī izšķirošo vietu.

Nenoliedzot iekšpolitikas izpētes primātu mūsu vēsturnieku izziņas procesā un noraidot ārzemju vēsturnieku apgalvojumus, ka padomju historiogrāfija orientēta tikai iekšpolitiski, tomēr jāatzīst, ka Kurzemes un Zemgales hercogistes dzīve 18. gs. nav pilnīgi saprotama bez hercogistē ieinteresēto kaimiņvalstu politikas studijām. Tām pievērsta uzmanība jau 50. gados.² Izplatījās mēģinājumi risināt jautājumu, pirmkārt, no spēka pozīcijas, otrkārt, iecerot par hercogu "savu" cilvēku un, treškārt, stiprinot savas - poļu, prāšu vai krievu - "partijas" Kurzemē, nereti šos pasākumus veicot pilnīgi vai daļēji vienlaikus. Taču cīņā par Kurzemi katrai no sāncensēm valatīm bija arī savi īpaši pāņemieni. Krievijas un daļēji Prūsijas politika centās novājināt Poliju, atbalstot tās muižnieku "zelta brīvības"³ un palielinot muižnieku tiesības un ienākumus. Prūsija centās izmantot galvenokārt Kurzemes muižnieku ticības, tauti-

¹ Par šiem jautājumiem saglabājušies plaši materiāli mūsu republikas arhīvos un ārpus tās, Vācijas Valsts centrāl-arhīva nodaļā Merzeburgā u.c.

² Latvijas PSR vēsture. - R., 1953. - I sēj. - 280.-292. lpp.

³ Артамонов В.А. Россия и Речь Посполитая.... - С.381; sal. Deutschland und Polen. 1772-1945. - Würzburg, 1964; Broszat M. 200 Jahre deutsche Polenpolitik. - München, 1963. - S. 7, 15.

bas, kā arī hercogistes ekonomiskā modeļa tuvību Prūsijai, Polija savukārt centās panākt hercogistes pārvešanu par vojevodisti ar katoļticības izplatīšanu, karaspēka ieviešanu vai mēģināt iecelt Kurzemē "savu" hercogu.

Šajā cīņā mainījās arī cīnītāju valstu loma un vadība. Ja kopš 1717. gada šo cīņu pret Krieviju vadīja Anglija, bet 18. gs. 30. gados - Francija, tad, sākot ar 50.-60. gadiem, pakāpeniski palielinājās Krievijas un Prūsijas pretrunas un sacensība.¹ Kopumā cariskā diplomātija (izmantojot arī ekonomiskās un militārās sviras) prata ne tikai aizsargāt Ziemeļu kara iekarojumus pie Baltijas jūras, bet arī tos nostiprināt (Polijas sadalīšana², Kurzemes pievienošana), jo, runājot F. Engelsa vārdiem, ārpolitikas jomā carisms bija spēcīgs, ļoti spēcīgs.³

Noraidot agrākajā buržuāziskajā historiogrāfijā izplatīto tēzi par Kurzemi kā "juridiski neatkarīgu hercogisti" un "neatkarīgās Latvijas priekšteci", vienlaikus par nepamatotu jāuzskata doma, ka Kurzemes hercogiste bija tikai Polijas daļa, kas Polijas trešās dalīšanas rezultātā tika iekļauta Krievijas sastāvā.⁴ "Polijas vesture" 1954. gadā galvenā vaina par Polijas trešo dalīšanu vienkaršoti uzvelta Prūsijai, bet Krievijas impērija patiesībā attaisnota, jo tā nav piesavinājusies poļu etnogrāfisko teritoriju, bet lietuviešu un latviešu tautai šī pievienošana bijusi progresīva parādība, jo Krievija bija ekonomiski attīstītāka nekā Polija.⁵

F. Engels Polijas dalīšanu raksturoja kā Polijas dziļciltīgās feodālās aristokrātijas savienības rezultātu ar

¹ Зуткс Я. Балтийский вопрос в политике великих держав // Историк марксизм. - 1941. - № 2. - С. 80.

² Historia dyplomacji polskiej. - Warszawa, 1982. - T. II.

³ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. - Т. 22. - С. 14.

⁴ История дипломатии. - 1-е изд. - М., 1959. - С. 452; История дипломатии, 1. - М., 1941. - С. 354.

⁵ История Польши. - М., 1954. - Том 1. - С. 354.

trim kaimiņvalstīm kā šīs aristokrātijas pēdējo līdzekli savas kundzības saglabāšanai, izvairei no revolūcijas un tāpēc uzskatīja par pilnīgi reakcionāru.¹ To atzīst arī mūsdienu padomju vēsturnieki. Carisms kopā ar Prūsiju un Austriju nesa pilnīgu vēsturisku atbildību par Polijas valsts likvidāciju un poļu tautas nacionālās atbrīvošanās kustības apspiešanu.²

Mūsdienu padomju historiogrāfija pat augstskolu mācību grāmatās studentiem norādot, ka Kurzemi pievienoja Krievijai Polijas trešās sadalīšanas rezultātā³, uzsver šīs sadalīšanas iekšējos cēloņus, vienlaikus atzīmējot kaimiņvalstu, ieskaitot arī Krieviju, atbildību par šo aktu.

Ja mēs piekristu uzskatam, ka Kurzemes pievienošana Krievijai bija tikai automātisks Polijas trešās dalīšanas akts (nemaz nenoliedzot, ka tā notika šīs dalīšanas laikā un ietekmē), nav saprotams, kāpēc Kurzemes pievienošana Krievijai notika no valsts tiesību viedokļa tik nevainojami, kāpēc vajadzēja ievērot Kurzemes hercogvalsts tiesības, ja tādu faktiski nebija. Raksturīgi, ka Krievijas valdība, spriežot pēc valsts padomes protokoliem, jautājumu par Kurzemes hercoga vēlēšanos ierasties Pēterburgā un padoties Krievijai vairākkārtīgi apsprieda, sākot ar 1795. gada 8. janvāri⁴, t.i., jau četras dienas pēc Krievijas un Austrijas nolīguma par Polijas sadali.⁵ Kurzemes hercogistes pievienošana bija Kurzemes muižniecības iecerēta, lai apspie-

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. - 2-е изд. - Т. V. - С. 352; 1-е изд. - Т. XVI. - Ч. II. - С. 16.

² Советская историческая энциклопедия. - М., 1968. - Т. XI. - С. 335.

³ История СССР с древнейших времен до 1861 года. - М., 1983. - С. 425-427.

⁴ По переписке Мхрбаха о переходе в российское подданство. 1795 / ЦГА СССР. - Ф. 1146. - Оп. 1. - Д. 17. - Л. 8, 10, 12, 24.

⁵ Moritz E. Preussen und der Kosciuszko Aufstand... - S. 178.

tu zemnieku un pilsētnieku nemierus un tālāk nostiprinātu savu kundzību tāpat kā Vidzemē.¹ Šādā nozīmē Kurzemes pievienošanas akts Krievijai vērtējams negatīvi. Tāpēc Kurzemes pievienošanu Krievijai apzīmēt ar jēdzienu pievienošanās vai iekļaušanās Krievijā var lietot, tikai stāvot muižniecības un carisma ideologiskajās, bet ne tautas pozīcijās. Pēdējai nekas netika jautāts - pievienoties vai nē. Turpretī pievienošanas rezultāti galu galā vērtējami pozitīvi (ekonomisko un kultūras sakaru tālāka nostiprināšanās ar pārējām latviešu tautas apdzīvotajām teritorijām, kas atradās Krievijas sastāvā, ilgstošs miers utt.). Taču ar iekļaušanu Krievijas valsts sastāvā tādus nebija paredzējusi muižniecība. Neskatoties uz muižnieku vēlmēm, Kurzemes hercogistes likteni galu galā izlēma cariskās, lielkrieviskās impērijas politika un militārais spēks, kura pastāvīgā ietekmē tā atradās kopš 18. gs. sākuma.

Ā. Purīnš

Arod biedrību klubu iestāžu darbs Latvijas PSR rūpniecības uzņēmumos (60. gadi-80. gadu sākums)

Arod biedrību kultūras darbs ir īpaša darba lauku komunistiskās audzināšanas forma, kurā sabiedrības pedagogiskā iedarbe noris vienoti ar personības pašaudzināšanu. Jauna cilvēka veidošana tajā realizējas ne tikai kā komunistiskās celtniecības mērķis, bet arī kā obligāts priekšnoteikums. Šī darba aktualitāte īpaši uzsverta PSKP Programmas jaunajā redakcijā, kur atzīts, ka "kultūras sfērai jāapmierina dažādu iedzīvotāju kategoriju augošās vajadzības, jānodrošina nepieciešamās iespējas tautas pašdarbības mākslai, jāattīsta cilvēka spējas, jābagātina socialistiskais dzīvesveids, jāveido saprātīgas vajadzības un laba estētiskā gaume".²

¹ Зутис Я. Политика царизма.... - С.196.

² Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXVII kongresa materiāli. - R., 1986. - 194. lpp.

Partijas lēmumos, kas pieņemti 80. gadu vidū par ražošanas intensifikāciju, darbaļaužu brīvā laika organizēšanā, kas cieši saistīta ar šī sabiedrības pamatuzdevuma sekmīgu atrisināšanu, izvirzīts uzdevums veicināt padomju darba cilvēka sabiedrisko aktivitāti, pozitīvi ietekmēt cilvēka faktoru ražošanas intensifikācijas gaitā.

Līdztekus partijas un valsts orgāniem viens no brīvā laika organizatoriem republikā ir arodbiedrības. Tās veic šo darbu pēc t.s. ražošanas principa un saskapā ar PSRS arodbiedrību statūtos noteiktajiem darbaļaužu komunistiskās audzināšanas uzdevumiem.¹

Padomju Latvijas tautas saimniecībai ir raksturīgs liels rūpniecībā nodarbināto darbaļaužu īpatsvars. Vienotu sociālu kopumu viņi veido ne tikai pēc kopīgam profesionālām pazīmēm, bet arī pēc vairākām raksturīgām interesēm brīvā laika organizācijā.

Rūpniecības darbaļaužu brīvā laika struktūras izpētei Latvijas PSR 70. gadu otrajā pusē un 80. gadu sākumā tika veikti vairāki apsekojumi. Kopumā tie liecināja par vairākām nelabvēlīgām parādībām rūpniecības darbinieku brīvā laika organizācijā. Piemēram, izplatītas bija pasīvas un vērojās brīvā laika pavadīšanas formas, kas maz atbilda šīs kategorijas darbaļaužu vispusīgai un harmoniskai attīstībai, nepietiekami veicināja aktīvas viņu sabiedriskās dzīves pozīcijas izveidi. 1980. gada aptauja atklāja, ka no 4,5 brīvā laika stundām diennaktī, kas bija rūpniecības darbiniekiem, viņi lielāko daļu pavadīja atpūšoties un izklaidējoties (vīrieši - 92,9% brīvā laika, sievietes - 87,9%). Tajā pašā laikā mācībām, kvalifikācijas paaugstināšanai un sabiedriskajam darbam vīrieši izmantoja 2,7%, bet sievietes 7,4% brīvā laika, bet bērnu audzināšanai vīrieši 4,4% un sievietes 4,7% brīvā laika.

Atpūtas un izklaidēšanās pasākumos īpaši iecienītas bija tādas formas kā televīzijas un radiopārraides, kas uz-

¹ Устав профессиональных союзов СССР. - М., 1983. - С. 8, 10-11.

skatāmas par pasīvām atpūtas formām attiecībā pret aktīvu darbību pašdarbības kolektīvos. 1980. gadā rūpniecības strādnieki un kalpotāji šīm pārraidēm atvēlēja vidēji 1 stundu un 49 minūtes diennakti jeb 41,9% atpūtas un izklaidēšanās laika.

Dažas citas aptaujas liecināja, ka, piemēram, 1975. gada beigās un 1976. gada sākumā tikai 0,2-0,4% aptaujāto rūpniecības strādnieku un kalpotāju daļu sava izejamo dienu atpūtas laika pavadīja mākslinieciskās pašdarbības kolektīvos.

Tomēr īsti sociālistiskās sadzīves formas taču rodas ne tik daudz, patērējot kultūras vērtības, bet tieši līdzdarbojoties to radīšanā.

Kā liecina virkne pētījumu, kas veikti valstī, brīvā laika apjoms iedzīvotāju budžeta laikā no sešdesmito gadu sākuma līdz septiņdesmito gadu beigām pieaudzis nedaudz - par 43 minūtēm nedēļā uz vienu iedzīvotāju.¹ Būtiskāk mainījusies brīvā laika nodarbību struktūra. Pieaudzis kultūras pasākumu apmeklēšanai, mācībām, sabiedriskajam darbam un aktīvai atpūtai ziedotā laika apjoms.² Kaut arī kopumā Padomju Latvijas rūpniecības darbaļaužu brīvā laika struktūra atbilst par pozitīvu piemēru dažkārt uzskatītajai Maskavas darbaļaužu brīvā laika struktūrai³, šeit, tāpat kā citos valsts reģionos, pastāv arī nelabvēlīgas tendences. Tas nozīmē, ka partijas prasības darbaļaužu komunistiskās audzināšanas darbā ar rūpniecības darbiniekiem Latvijas PSR netiek īstenotas pietiekami efektīvi, ka arī mūsu republikas kultūras darbiniekiem savas domas un darbs jākoncentrē to nelabvēlīgo parādību pārvarēšanai, uz kurām norādīts PSKP CK un PSRS Ministru Padomes 1985. gada lēmumos par

¹ Sīkāk ak.: Думков В.И., Рутгайзер В.Н., Шмаров А.И. Бюджет времени населения. - М., 1984. - С. 69-71.

² Turpat, -108. lpp.

³ Sk.: Гринпельсон В.Е., Шмаров А.И. Использование свободного времени трудящимися Москвы /20-е - начало 80-х гг.// История СССР. - 1980. - № 3. - С. 110-118.

kultūras iestāžu izmantošanu.

Arodbiedrību kultūras darba saturs un formas noteiktas VACP Prezidija 1964. gada 10. aprīlī apstiprinātajā un 1974. gada 18. martā daļēji papildinātajā Nolikumā par fabrikas, rūpnīcas arodbiedrības vietējās (ceha) komitejas kultūras masu darba komisiju.¹

Atšķirībā no valsts kultūras iestādēm, kas darbojas iedzīvotāju dzīves vietās, arodbiedrību kultūras darbs tiek organizēts galvenokārt darbaļaužu darba vietās jeb pēc t.s. ražošanas principa. Tomēr starp valsts un arodbiedrību kultūras iestādēm nepastāv krasa norobežotība. Aplūkotajā periodā Latvijas PSR bija vērojama šo abu organizatorisko formu darbības koordinācija un satura vienotība. Tā rezultātā iedzīvotājiem kļuvuši vienādi pieejami gan valsts, gan arodbiedrību organizētie pašdarbības kolektīvi. Tomēr tas nenozīmē, ka arodbiedrību kultūras darbs būtu zaudējis specifisku ipatnību organizēt noteiktas profesijas darbaļaužu kolektīvu atpūtu, brīvā laika racionālu izmantošanu, jaunu darba tradīciju veidošanu un attīstīšanu. Pie tam apkārtnējo rejonu iedzīvotāju iesaistīšanai rūpniecības uzņēmumu klubu iestāžu darbā bija arī savi pretrunīgi iemesli, kas, kā parāda šo iestāžu 60. un 70. gadu darbības izpēte, ne vienmēr vērtējami pozitīvi.

Arodbiedrību kultūras darbs un tā loma darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā ir maz pētīts temats Latvijas PSR vēstures zinātnē. Atsevišķas publikācijas par kultūras darbu republikā neatspoguļo arodbiedrību kultūras iestāžu sasniegto līmeni darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā kopu-

¹ Положение о комиссии по культурно-массовой работе фабричного, заводского, местного /цехового/ комитета профсоюза / Культурно-массовая работа профсоюзов: Сборник официальных материалов. - М., 1977. - С. 70-74.

mā.¹

Šajā rakstā autors sniedz Išu rūpniecības uzpēmumu klubu iestāžu darbības atspoguļojumu. Taču apskatīta galvenokārt mākslinieciskās pašdarbības un atpūtas un izkaiidēšanās pasākumu organizācija, ko padomju klubu zinātne uzskata par atsevišķiem klubu iestāžu darbības virzieniem.² Daļēji šiem jautājumiem autors jau pieskāries citur.³ Šeit tuvāk apskatīti minēto kultūras darba virzienu attīstības daži priekšnoteikumi, kas veidojās gan tiešā arodbiedrību ietekmē, gan to sadarbībā ar partijas un valsts organiem.

Pētījuma avotu bāzi veido republikas arodbiedrību lietvedības dokumenti Latvijas PSR Centrālajā Valsts Oktobra revolūcijas arhīvā (LPSR CVORA) un Latvijas Republikāniskās arodbiedrību padomes arhīvā (LRAP A), republikāniskie preses izdevumi, lielāko rūpniecības uzpēmumu administrācijas un sabiedrisko organizāciju laikraksti, publicētie arodbiedrību darbības pārskati u.c. materiāli.

Darbaļaužu kultūras pašdarbības attīstībai republikā radīta virkne labvēlīgu priekšnoteikumu: gandrīz visi Latvijas PSR tautas saimniecībā nodarbinātie iedzīvotāji, tajā skaitā rūpniecības darbinieki, 60. un 70. gados bija apvienoti arodbiedrībās (1960. g. - 671 tūkst., bet 1982. g. -

¹ Es mācēju danci vest. - R., 1981. - 192 lpp.; Goris A. Tauta savu dziesmu dzied. - R., 1982. - 193 lpp.; Grāvis O. Īzailākie Tautas kori. - R., 1979. - 207 lpp.; Klibiķe V. Brīvais laiks un audzināšanas jautājumi. - R., 1978. - 76 lpp.; Padomju Latvijas Tautas pateju orķestri. - R., 1983. - 144 lpp. u.c.; Фрейберг И. Выявляем народные таланты / Место жительства - место воспитания. - М., 1985. - С. 91-98.

² Клубоведение. - М., 1980. - 397 с.

³ Puripē Ā. Arodbiedrību kultūrizglītības darbs Latvijas PSR rūpniecības uzpēmumos (60. gadi-80. gadu sākums) / Latvijas PSR ZA Vēstis. - 1985. - Nr. 11. - 23.-37. lpp.

1432 tūkst.).¹

1980. gadā Latvijas PSR darbojās 950 klubu iestādes: 614 Latvijas PSR Kultūras ministrijas klubu iestādes, 273 arodbiedrību, 47 kolhozu un 16 dažādu citu resoru klubu iestādes.² Arī 1985. gadā republikā bija 273 arodbiedrību klubu iestādes. Vairums no tām darbojās rūpniecības uzņēmumos un padomju saimniecībās, 2 kultūras nami (Rīgā un Ventspilī) atradās tiešā LRAP pārziņā. Bez tam bija 3 izglītības, augstskolu un zinātnisko iestāžu darbinieku arodbiedrības kultūras nami (Rīgā, Daugavpilī un Liepājā), Mākslinieku nams, Celtnieku kultūras nams "Oktobris", Centrālais poligrāfiķu klubs, Valsts tirdzniecības un patērētāju kooperācijas darbinieku arodbiedrības centrālais kultūras nams "Vecrīga", Republikas medicīnas darbinieku nams, Latvijas PSR centrālais autotransporta un šoseju strādnieku klubs, 5 studentu klubi, Latvijas PSR Nedzirdīgo biedrības republikāniskais kultūras nams "Rītausma", Latvijas PSR Neredzīgo biedrības kultūras nams, kā arī vairāki vidējo speciālo mācību iestāžu klubi.

Atšķirībā no valsts klubu iestādēm, kas atbilstoši administratīvi teritoriālajam iedalījumam bija izvietotas vienmērīgi visā republikas teritorijā, arodbiedrību klubu iestāžu atrašanās noteica rūpniecības objektu, mācību un citu iestāžu izvietojums, kurām tās piedereja. Rezultātā republikas pakļautības pilsētās, kur koncentrēti lielākie rūpniecības uzņēmumi, arodbiedrību klubu iestādes pārsniedza valsts klubu iestāžu skaitu. 1980. gadā tur atradās 86 arodbiedrību un 13 Kultūras ministrijas klubu iestādes. Rīgā, piemēram, no 45 klubu iestādēm 38 pārziņāja arodbiedrības, 3 - Kultūras ministrija, 4 - citi resori. Tajā pašā laikā Liepājā arodbiedrības pārziņāja 10 no 11 tur esošajām klubu iestādēm, Daugavpilī - 6 no 10, Jūrmalā - 24 no 36,

¹ Latvijas Padomju enciklopēdija. - R., 1984. - 5. sēj. - 2. grām. - 296. lpp.

² Культурное строительство в Латвийской ССР. - Р., 1981. - С. 149.

Jelgavā - 3 no 4, Ventspilī - 4 no 5, Rēzeknē - 1 no 2.¹

Atsevišķu nozeru arodbiedrību pārziņā bija dažāde klubu iestāžu skaits. Piemēram, 1981. gadā visvairāk - 11 - to bija pārtikas rūpniecības strādnieku, celtniecības un būvmateriālu rūpniecības strādnieku un meža, papīra un kokapstrādes rūpniecības strādnieku arodbiedrībām, bet vismazāk - pa vienai - smagās mašīnbūves strādnieku un mašīnbūves un aparātu būves strādnieku arodbiedrībām.²

Klubu iestādes tika organizētas tajos rūpniecības uzņēmumos, kur jau bija piemērotas telpas, vai uzņēmuma kolektīva rīcībā esošā teritorija deva iespēju jaunu kultūras iestāžu celtniecībai. Šādi priekšnoteikumi parasti bija lielajos rūpniecības uzņēmumos, tomēr pārsvarā klubu iestādēm vajadzēja darboties jau agrāk, pirms padomju varas atjaunošanas 1940. gadā celtās ēkās, tās attiecīgi pārbūvējot un piemērojot kultūras darba vajadzībām. Padomju varas apstākļos (līdz 1982. g.) arodbiedrību klubu iestādēm uzcēla no jauna vai pārbūvēja 130 ēkas.³ 60. gadu sākumā nodeva lietošanā rūpnīcas VEF Kultūras pils ēku - pirmo un pagaidām lielāko šāda tipa celtni Latvijā. Gan jāatzīmē, ka ēka ne gluži atbilda savam uzdevumam, jo tika būvēta pēc teātra tipveida projekta. 1977. gadā ar VACP Prezīdija lēmumu to pārdēvēja par r/a VEF Kultūras un tehnikas pili. 80. gadu vidū tās darbības sekmīgai attīstībai asi izjūtama nepieciešamība ēku ievērojami paplašināt. Laikā no 1970. līdz 1975. gadam republikā uzcēla no jauna vai rekonstruēja 26 arodbiedrību klubu iestāžu ēkas. Starp tām jāatzīmē Daugavpils ķīmiskās šķiedras rūpnīcas un Liepājas "Sarkanā metalurga" kultūras pīļu jaunbūves. Desmitajā piecgadē (1976.-1980. g.) Latvijas PSR uzcēla vai pārbūvēja vēl 11 arodbiedrību klubu iestāžu ēkas, starp tām kā ievērojamākās jā-

¹ Культурное строительство в Латвийской ССР. - Р., 1981. - С. 150.

² LRAP A, Kultūras nodaļas fonds, 1981. gada lietvedības materiāli.

³ Turpat.

min r/a "Rīgas audums" un Autoelektroaparātu rūpnīcas kultūras namu būves. Pavisam apskatāmajā laikā Latvijā uzcēla 11 jaunus arodbiedrību klubu iestāžu namus. Bez jau pieminētajiem jāatzīmē arī A.S. Popova Rīgas radiorūpnīcas, Daugavpils vispārējās celtniecības tresta, Eksperimentālās kugu mehāniskās rūpnīcas klubu iestāžu ēkas un citas. Tomēr jāatzīmē arī kapitālieguldījumu samazināšana kultūras objektu celtniecībā 11. piecgadē, ko kopsakarā ar citu sociālo uzdevumu nepietiekami efektīvu risinājumu valstī pamatoti kritizēja PSKP XXVII kongress.¹

Arodbiedrību kultūras darbu rūpniecības uzņēmumos apskatāmajā laikā vadīja arodbiedrību rūpniecību un uzņēmumu vietējo (cehu) komiteju kultūras masu darba komisijas. Šo komisiju dibināšana Latvijas PSR atsākās tūlīt pēc republikas teritorijas atbrīvošanas no fašistiskās okupācijas 1944. gadā. 1945. gada martā jau bija izveidotas 1059 kultūras masu darba komisijas, tajās darbojās 3161 aktivists.² Arodbiedrību aktīvs republikā turpināja strauji augt. 1960. gadā Latvijas PSR bija 157,2 tūkst.³, bet 1981. gadā - 520,4 tūkst. arodbiedrību aktivistu.⁴ Sevišķi strauji arodbiedrību aktivistu, arī kultūras masu darba komisiju locekļu skaits rūpniecības uzņēmumos pieauga 60. un 70. gados. Piemēram, Rīgas Autoelektropiederumu rūpnīcā 1960. gadā bija 53, bet 1978. gadā - 194 kultūras masu komisiju locekļi, bet Rīgas Elektromehāniskajā rūpnīcā - attiecīgi 16 un 115 utt.⁵

¹ Padomju Savienības Komunistiskās partijas XXVII kongresa materiāli, -27., 67. lpp.

² LPSR CVORA. - 425. f. - 4. apr. - 2. l. - 4. lp.

³ LRAP Bilētens. - 1960. - Nr. 4. - 8. lpp.

⁴ От съезда к съезду: факты, цифры, комментарии. - Р., ИРСИС, 1982. - С. 37-38.

⁵ LRAP A., Autobiļu, transporta un lauksaimniecības mašīnbūves strādnieku arodbiedrības RK fonds. - 1. apr. - 36. l. - 9. lp. u.c. arodbiedrības lietvedības materiāli.

Arodbiedrību klubu iestāžu makslinieciskās pašdarbības attīstības kopprādītāji publicēti Latvijas PSR Ministru Padomes Centrālās statistikas pārvaldes izdevumos.¹ Tie liecina, ka šai darbībai apskatāmajā laikā bija raksturīga formu daudzveidošanās un dalībnieku akaita pieaugums.

Darbības ainu konkretizējot, tomēr redzamas būtiskas kvalitatīvas atšķirības statistikā līdz uzskaites vienībai abstrahēto dažādo makslinieciskās pašdarbības kolektīvu darbībā. Diemžēl, arodbiedrību klubu iestāžu darba uzskaites kārtība un tas, ka dokumenti, kas atspoguļotu atsevišķu kolektīvu darbu, arhīvos netiek uzglabāti pastāvīgi, kavē sniegt universālu un sistemātisku to darbības ainu. Avotbāzes ierobežotība tikai piemēru līmenī ļauj runāt par kvalitatīvām atšķirībām, kas piemīt arodbiedrību klubu iestāžu makslinieciskās pašdarbības kolektīviem.

Vispirms jāatzīmē, ka kolektīvu ar augstu izpildītājlimeni, nepārtrauktu darbību un pastāvīgu tieksmi paaugstināt maksliniecisko un idejisko kvalitāti nebija daudz. No 330 koriem, kas piedalījās Padomju Latvijas 1985. gada Dziesmu un deju svētkos, tikai 32 vai 9,7% kopskaita pārstāvēja rūpniecības uzņēmumu klubu iestādes, no 86 pūtēju orķestriem tādu bija 14 (16,3%), bet no 452 deju kolektīviem - 22 (4,9%).² Virkni rajonu (Alūksnes, Balvu, Gulbenes, Daugavpils, Dobeles, Krāslavas, Ludzas, Madonas, Stučkas, Talsu, Valkas, Ventspils) un Jelgavu šajā sarīkojumā nepārstāvēja neviens rūpniecības uzņēmuma pašdarbības kolektīvs.

Godalgotas vietas Padomju Latvijas Dziesmu un deju svētkos 1985. gadā izcīnīja tikai nedaudzi rūpniecības uzņēmumu klubu iestāžu pašdarbības kolektīvi: Rīgas V.I. Ļepina r/a VEF Kultūras un tehnikas pils un Rīgas Medicīnas institūta Tautas koris "Rīga", VĻKJS 50. gadadienas Ogres trikotāžas kombināta Tautas koris, r/a "Rīgas manufaktūra"

¹ Культурное строительство в Латвийской ССР. - Р., 1972. - 240 с.; 1981. - 248 с.

² Dziesmu un deju svētki. - R., 1985. - 66.-150. lpp.

kluba "Zesulauks" Tautas koris "Ausma", A. Popova Rīgas radiatorrūpnīcas Tautas koris "Auseklis", VEF Kultūras un tehnikas pils Tautas deju ansamblis "Rotāļa" un Rīgas vagonrūpnīcas deju kolektīvs "Teiksma".¹ Lielu rūpniecības uzņēmumu pašdarbības kvalitātes izteikums šajos Dziesmu un deju svētkos bija aciskritošs. Tam pievērša uzmanību arī Tautas dzejnieks I. Ziedonis.²

Tāds pašdarbības kolektīvs, kas, nepārtraukti darbojoties, paaugstināja māksliniecisko meistarību un atspoguļoja sava uzņēmuma darba kolektīva aktuālas problēmas, bija Rīgas vagonrūpnīcas Tautas satīras miniatūru teātris. To izveidoja 1963. gadā. Jau pirmajos uzvedumos asas satīras formā šis dramatiskais kolektīvs atspoguļoja uzņēmuma kolektīvā novērotas nevēlamas izpausmes. Teātra repertuārā iekļāva tādus uzvedumus kā "Uzmanību, vienaldzība!", "Cik maksā "mazipais"", "Draiskās pasakas" un citus, kuru autori bija rūpnīcas kluba darbinieki V. Bļinkovs, G. Beļins un režisore G. Kovaļska, kurai 1967. gadā par sekmīgu pašdarbības vadību piešķīra Latvijas PSR Nopelniem bagātās kultūras darbinieces goda nosaukumu.³ Par kolektīva brieduma gadiem jāuzskata 1976. un 1977. gads, kad tika iestudēta Z. Kaca luga "Gaišā piemīnā" par 40. gadu jaunatnes garīgo un jūtu pasauli.

Veikamīgi mākslinieciskie meklējumi turpinājās arī 80. gadu sākumā, kad visu 32 kolektīva biedru kopīgiem spēkiem tika izveidota literāri muzikāla kompozīcija "Lepina idejām uzticīgi", kas bija veltīta PSKP XXVI kongresam, un estrādes miniatūru uzvedums "Skices".⁴

Otra rūpniecības uzņēmumu klubu iestāžu mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu raksturīga iezīme bija pārtrauku-

¹ Padomju Jaunatne. - 1985. - 23. jūl.

² Ziedonis I. Par nākamajiem Dziesmu svētkiem // Literatūra un Māksla. - 1985. - 2. aug. - 7. lpp.

³ Vagonbūvētājs. - 1967. - 3. nov.

⁴ Latvijas PSR Tautas teātru 5. salidojums. - R., 1982. - 67. lpp.

mi to darbībā, dalībnieku maipa. Tādiem kolektīviem bija grūti sasniegt augstu māksliniecisko līmeni. Viņu sabiedriskā nozīme vairāk izpaudās kolektīvisma tradīciju veidošanā darba kolektīvos, kaut gan arī izpildījuma mākslinieciskais līmenis nereti guva sabiedrības ievēribu. Piemēram, turpat Rīgas vagonu rūpnīcā 60. gadu sākumā izveidotais fotoamatieru pulciņš šīs desmitgades beigās izīra un atjaunojās tikai 70. gadu sākumā.¹ 80. gadu sākumā šī kolektīva darbība strauji aktivizējās: biedru skaits sasniedza 130, 1985. gada pavasarī Poligrāfiku kultūras namā tika rīkota jau 11. RVR fotostudijas atskaite izstādē. Demonstrētie 50 uzņēmumi parādīja, ka vairāki dalībnieki (rūpnīcas strādnieki, inženieri un citi kalpotāji) - U. Veisbuka, V. Buša, D. Grebзде un citi bija sasnieguši augstu fotomāksliniecisku prasmi. RVR fotostudija aktīvi sadarbojās ar Tautas fotostudiju "Rīga".²

Trešo grupu rūpniecības uzņēmumu klubu iestāžu mākslinieciskās pašdarbības aktivitātē pārstāvēja tie kolektīvi, kas, mainoties darba kolektīva locekļiem vai citu iemeslu dēļ, darbību izbeidza. Šāds piemērs ir RVR vīru vokālais ansamblis "Kvinta", kurš darbojās no 1962. līdz 1967. gadam,³ un citi.

Raksta apjoms neļauj atspoguļot visus galvenos faktorus, kas pēc speciālistu atzinuma savā kopsakarā nosaka mākslinieciskās pašdarbības attīstību: organizāciju, materiālo bāzi, repertuāru, dalībnieku un māksliniecisko vadītāju aktivitāti.

Par klubu iestāžu materiālo bāzi un organizāciju jau

---

¹ Vagonbūvētājs. - 1969. - 23. maijā; LRAP A, Smagās mašīnbūves strādnieku arodbiedrības RK fonds. - 1. apr. - 95. l. - 1. lp.

² Rīgas Bales. - 1985. - 15. apr.

³ Vagonbūvētājs. - 1962. - 14. apr.; 1969. - 23. maijā.

rakstīts.¹

Šeit jāatzīmē, ka 60. un 70. gados ievērojami pieauga arodbiedrību iespējas pašdarbības māksliniecisko vadītāju komplektēšanā. Šajā laikā partijas un valsts orgānu darbības rezultātā Latvijas PSR ievērojami paplašinājās dažāda profila augstākās kvalifikācijas kultūras darbinieku sagatavošana. Līdzās Rīgas kultūras un izglītības darbinieku tehnikumam, kas sagatavoja pašdarbības kolektīvu un masu pasākumu režisorus, tautas deju kolektīvu, kino un fotokolektīvu vadītājus, koru un orķestru dirigentus (80. gadu sākumā tehnikums ik gadus sagatavoja apmēram 150 minēto speciālistu), augstākās kvalifikācijas kultūrizglītības darbiniekus sāka gatavot Jāzepa Vitola Latvijas Valsts konservatorija. 1967. gadā tur atvēra neklātienes, bet 1974. gadā - klātienes nodaļu organizatoru metodiku un pašdarbības kolektīvu vadītāju (deju kolektīvu, pūtēju un estrādes orķestru vadītāju, masu uzvedumu režisoru) specialitātēs. Līdz 1982. gadam konservatorijā bija sagatavoti 224 kultūrizglītības speciālisti (59 dramatisko kolektīvu režisori, 76 masu uzvedumu režisori, 16 deju kolektīvu vadītāji, 73 kultūrizglītības darba organizatori metodiķi).² Daļa šo speciālistu kļuva par arodbiedrību pašdarbības kolektīvu vadītājiem.

Arodbiedrību klubu iestāžu kultūras darbinieku kop skaits laikā no 1960. gada līdz 1980. gadam ievērojami pieauga. 1960. gadā viņu bija 698, 1970. gadā - 1283, bet 1980. gadā - 1944.³ Atsevišķu rūpniecību klubu iestādēs šis pieaugums bija šāds: Rīgas elektromehāniskās rūpniecības kultūras namā 1960. gadā darbojās 5 kultūras darbinieki, bet

¹ Purinš Ā. Arodbiedrību kultūrizglītības darbs Latvijas PSR rūpniecības uzņēmumos // Latvijas PSR ZA Vēstis. - 1985. - Nr. 11. - 23.-37. lpp.

² Latvijas Padomju enciklopēdija. - R., 1984. - 5. sēj. - 1. gr. - 564. lpp.

³ Культурное строительство в Латвийской ССР. - Р., 1981. - С. 160.

1978. gadā - 30, r/a VEF Kultūras un tehnikas pili 1961. gadā - 44, bet 1979. gadā - 64¹ utt. Darbinieku kopskaits pieauga arī, atverot jaunas klubu iestādes un nostiprinot to kadrus. Piemēram, Daugavpils ķīmiskās šķiedras rūpnīcas Kultūras pili 1974. gadā bija 35 kultūras darbinieki, bet 1984. gadā - 45.²

Vairākus uzņēmumu mākslinieciskās pašdarbības kolektīvus vadīja republikā ievērojami kultūras darbinieki - diriģenti, horeogrāfi u.c. Piemēram, Latvijas PSR Tautas skatuves mākslinieks Jānis Dūmīšs ir ilggadējs Tautas kora "Rīga" diriģents. Šis kolektīvs darbojas r/a VEF Kultūras un tehnikas pili.

Pašdarbības kolektīvu māksliniecisko izaugsmi veicina sadarbība ar profesionālās mākslas iestādēm. Rīgas Krievu drāmas teātris ilgus gadus ir Rīgas vagonu rūpnīcas Tautas teātra šefs, bet A. Upīša Valsts Akadēmiskais drāmas teātris veica šīs funkcijas r/a "Radiotehnika" kultūras nama Tautas teātri.

80. gadu sākumā 35% republikas mākslinieciskās pašdarbības vadītāju bija speciālā augstākā, bet 65% - vidējā speciālā izglītība.³ Vipu sagatavotībā krases pozitīvas izmaiņas notika tieši 70. gados. Vēl Latvijas PSR arodbiedrību VIII kongresā 1967. gadā šo darbinieku sagatavotība tika atzīta par nepietiekamu. Tika norādīts, ka "dažādiem nepietiekami izglītotiem, nepietiekami talantīgiem, bez vajadzīgā entuziasma apveltītiem cilvēkiem republikā uzticēts kultūras māsu un audzināšanas darbs".⁴ Šāda kritika tajā laikā

¹ LPSR CVORA. - 770. f. - 10.-11. apr. - 73. A l. - 18. lp.; 280. f. - 3. apr. - 31. l. - 1. lp.; LRAP A, Radioelektr. rūpniecības darbinieku arodbiedrības fonds. - 5. apr. - 178. l. - 4.-5. lp.

² Daugavpils pilsētas IK Kultūras nodaļas arhīvs. - 154. f. - 1. apr. - 408. l. - 94.-95. lp.; kārtējās lietvedības materiāli par 1984. gadu.

³ Goris A. Tauta savu dziesmu dzied. - 149. lpp.

⁴ LRAP A. - 7. apr. - 489. l. - 286. lp.

bija pamatota, jo daudzās arodbiedrību kultūras iestādēs trūka kvalificētu māksliniecisko vadītāju, daudzi no viņiem strādāja bez entuziasma, bieži mainot darba vietas.

Mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu vadītāju profesionālās meistarības izaugsmē ļāva ievērojami pilnveidot daudzus šo pašdarbnieku kopu izpildījumlīmeni. Reizē ar to republikas pašdarbībā starp tās mākslinieciski idejiskā līmeņa un masveidības izaugsmi saasinājās pretruna, kuras objektīvo pamatu veidoja tas, ka kolektīvu vadītāji pārsvarā bija profesionāli mākslinieki, kuru profesionālās intereses un sabiedriskais prestižs prasīja nemitīgi pilnveidot vispirms izpildījuma skalstumu, bet paši izpildītāji bija pašdarbnieki amatieri, kas bieži vien ierobežotā spēju un brīvā laika apjomā nespēja vairs apmierināt pastāvīgi augošās izcilāko māksliniecisko vadītāju estētiskās prasības. Rezultātā mākslinieciskā pašdarbība turpināja diferencēties.

Jau 60. gadu sākumā atsevišķi kolektīvi, izmantojot labvēlīgākus darbības apstākļus, sasniedza augstāku līmeni un ieguva plašas auditorijas atzinību. Turpmāk viņi saņēma arī jūtāmāku sabiedrības materiālo un morālo atbalstu: kopā 60. gadu sākuma izcilākajiem kolektīviem piešķir Tautas kolektīva goda nosaukumu¹ utt. Tas ļāva vēl straujāk kapināt meistarību un, atlasot spējīgākos, piesaistīt jaunus dalībniekus. Turpretim kolektīvi, kas nepārsniedza viduveju vai pat zemu izpildījumlīmeni, pakāpeniski zaudēja sabiedrības plašāku interesi un atbalstu, dalībnieku pieplūdums tajos, salīdzinot ar 40. un 50. gadiem, pārstāja augt, brīžiem pat samazinājās. Nereti paši kolektīvi pārtrauca darbību. Piemēram, laikā no 1960. līdz 1980. gadam kuru skaits republikā saruka no 1039 līdz 393, bet dziedātāju skaits - no 25,9 tūkst. līdz 18 tūkst. utt.²

Zema dalības aktivitāte mākslinieciskās pašdarbības kolektīvos bija vērojama vairākos republikas rūpniecības

¹ Sk. Фрейберг Л. Выявляем народные таланты. - С. 93.

² Sk. Культурное строительство в Латвийской ССР. - Р., 1981. - С. 158-159.

uzņēmumos. Piemēram, 70. gadu beigās astoņu lielāko Automobiļu, traktoru un lauksaimniecības mašīnbūves strādnieku arodbiedrības uzņēmumu strādnieku un kalpotāju piedalīšanos savu uzņēmumu mākslinieciskās pašdarbības kolektīvos raksturo šādi rādītāji: Jelgavas mikroautobusu rūpnīcā RAF - 2,2%, Rīgas autoelektropiederumu rūpnīcā - 0,7%, Daugavpils pievadkrēžu rūpnīcā - 3,3%, Rīgas rūpnīcā "Sarkanā zvaigzne" - 3,2%, Liepājas lauksaimniecības mašīnu rūpnīcā - 2,8%, Rīgas lauksaimniecības mašīnu rūpnīcā - 6,6%, Rēzeknes slaukšanas iekārtu rūpnīcā - 5,6%.¹

Šo uzņēmumu atrašanās plašā republikas teritorijā, piecās republikas lielākajās pilsētās, kur pārsvarā koncentrēta Latvijas PSR rūpniecība, kā arī to darbaļaužu mākslinieciskās pašdarbības aktivitātes atbilstība raksta sākumā minētajām rūpniecības darbinieku kultūras interesēm ļauj uzskatīt šos rādītājus par pietiekami reprezentablu rādītāju attiecībā uz daudziem citiem rūpniecībā nodarbinātajiem Latvijas PSR iedzīvotājiem.

Dienzēl jāatzīst, ka rūpniecības uzņēmumu kultūras masu komisijām un klubu iestādēm 60. un 70. gados nebija pietiekamu iespēju būtiski izmainīt minēto pasivitāti. Konkurssi un mākslinieciskās pašdarbības skates, ko rīkoja starpcehiem, nodaļām un uzņēmumiem, kā arī daži citi pašdarbības propagandas pasākumi nedeja vēlamo rezultātu.

Par to, ka minētā pretruna mākslinieciskās pašdarbības intensifikācijas rezultātā turpināja nevēlami saasināties, liecināja tas, ka darbaļaužu brīvā laika un atpūtas struktūrā pašdarbniecisko aktivitāti pakāpeniski (īpaši 70. un 80. gadu sākumā) nomainīja informatīvas, vērojošas, pat antisabiedriskas formas.

Šis process savukārt izmainīja arī arodbiedrību klubu iestāžu darba formas kopumā. 70. un 80. gadu sākumā aktivizējās un daudzveidojās atpūtas un izklaidēšanās pasākumi,

¹ LRAP A, Automobiļu, traktoru un lauksaimniecības mašīnbūves strādnieku arodbiedrības RK fonds. - 1. apr. - 36. l.

kurus organizēja, atzīmējot ievērojamu revolucionāro un vēsturisko notikumu jubilejas, atsevišķu uzņēmumu darba jubilejas un profesionālus svētkus, kā arī darba un sadzīves tradīciju dienas. Plaši šī darbība tika izvērsta, piemēram, Daugavpils ķīmiskās šķiedras rūpnīcas Kultūras pili. Šeit 1984. gadā bija sarīkoti 234 tematiski vakari, mutvārdu žurnāli un diskusijas, kurās piedalījās 31,5 tūkst. apmeklētāju, 17 svētku sarīkojumi ar teatralizētiem uzvedumiem, ko noskatījās 12,8 tūkst. cilvēku, 90 jaunatnes atpūtas un deju vakari ar 20,5 tūkst. dalībniekiem.¹

Sevišķi plaša Daugavpils ķīmiskās šķiedras rūpnīcas Kultūras pili bija darba un sadzīves tradīciju dienu tematika. 1984. gadā tajā bija gandrīz visas republikas rūpnīcības uzņēmumu klubu iestādēs šajā laikā pazīstamās formas: svinīga uzņemšana strādnieku šķirā (115 dalībnieki), pirmās algas diena (90), jaunā strādnieka diena (230), šķiedras rūpnīcas 20. gadadienas svinības (800), darba veterānu godināšana (600), ķīmika diena (350), ražošanas pirmrindnieku godināšana, darba veterānu un pirmrindnieku tikšanās ar jaunaļiem strādniekiem (950), svinīga pasu izniegšana (143), pavadīšana Padomju Armijā (84), pilngadības svētki (60), "rožu kāzas" (16), gatavības aplieciņu izniegšana (93), bērnības svētki (27 ģimenes), pirmā skolas diena (205), mirušo piemiņas diena.²

70. gados atpūtas pasākumu arsenālā strauji ienāca arī t.s. interešu klubi. Kaut arī tiem piemita tematiska daudzveidība un dalībnieku skaits ātri paplašinājās, to darbībai, tāpat kā tikko pieminētajām citām jaunajām atpūtas formām, tomēr piemita zema pašdarbnieciska aktivitāte, bet pārsevaru guva dalībnieku interesēm atbilstošas informācijas izplatīšana. Pie tam šo klubu kontingentu arodbiedrību klubu iestādēs bieži pārsevarā veidoja nevis atbilstošo uzņēmumu strādnieki un kalpotāji, bet tuvāko mikrorajonu iedzīvotāji. Piemēram, 1984. gadā Daugavpils ķīmiku Kultū-

¹ Daugavpils pilsētas IK Kultūras nodaļas arhīva dokumenti.

² Turpat.

raas pili darbojās šādi interešu klubi: filatēlistu klubs (155 dalībnieki), esperanto klubs "Meridiāns" (25), kinomākelas cienītāju klubs (42), radioamatieru klubs (16), klubs "Diskotēka" (60), klubs "Veterāns" (45), klubs "Draudzene" (70), klubs "Jaunā gimene" (80), klubs "Laimīgu ceļu" pilsētas 1. PTS audzēkņiem (220). Gandrīz visu minēto klubu dalībnieku kontingentu veidoja galvenokārt pilsētas iedzīvotāji, bet mazāk - rūpnīcas strādnieki un kalpotāji.¹

Līdzīga aina bija vērojama arī rūpniecības uzņēmumu klubu iestāžu mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu sastāvā. Šo uzņēmumu darbaļaužu nepietiekamā interese par māksliniecisko pašdarbību, kā arī tās profesionālo vadītāju tiekame rādāt vispirms ar spējīgākajiem dalībniekiem, ņemot vērā viņu darbavietu, pastiprināja nepieciešamību pēc jaukta dalībnieku sastāva, t.i., veidot to ne tikai pēc ražošanas, bet arī vien vairāk - pēc teritoriālā principa.

Piemēram, Rīgas vagonu rūpnīcas klubā 1971. gadā no visiem mākslinieciskās pašdarbības kolektīviem vienīgi viņu kori bija tikai vagonbūvētāji. Turpretī sieviešu vokālajā ansamblī - nevienas šīs rūpnīcas pārstāves. No 22 latviešu dramatiskā kolektīva dalībniekiem tikai 5 strādāja rūpnīcā. Maz pašu ļaužu bija arī citos kluba kolektīvos.²

Tāpēc LRAP plēnumā 1973. gada 18. janvārī, nosaucot virkni šiem līdzīgu faktu par nepietiekamu rūpniecības darbinieku iesaisti savu uzņēmumu klubu iestāžu darbā, tika atzīta nepieciešamība vērsties pret šo negatīvo parādību.³ Tomēr tā saglabājās arī turpmāk. Piemēram, 1978. gadā no 1128 Metalurgu Kultūras pils mākslinieciskās pašdarbības dalībniekiem mazāk par pusi bija attiecīgā kombināta strādnieki un kalpotāji.⁴ Par to liecina arī šajā rakstā iepriekš minētie fakti par rūpnīcu darba kolektīvu locekļu piedalīšanos mākslinieciskajā pašdarbībā.

¹ Daugavpils pilsētas IK Kultūras nodaļas arhīva dokumenti.

² Vagonbūvētājs. - 1971. - 15. janv.

³ LRAP A, LRAP 1973. g. 18. janv. plēnuma materiāli, -16.lpp.

⁴ Metalurģs. - 1978. - 28. janv.

Bez pasivitātes cēloņu un reālo interešu un iespēju izpētes, diemžēl, maz ticams, ka arodbiedrību klubu iestādēm tālākas sabiedriskās ražošanas intensifikācijas apstākļos būs iespējams būtiski izmainīt rūpniecības darbinieku brīvā laika struktūru un aktivizēt viņu līdzdarbību mākslinieciskajā pašdarbībā.

Sakarā ar to, ka šādos apstākļos arodbiedrību klubu iestādes rūpniecības uzņēmumos tikai daļēji veic Nolikumā par fabrikas, rūpnīcas arodbiedrības vietējās (ceha) komitejas kultūras masu darba komisiju un PSRS arodbiedrību statūtos izvirzītos uzdevumus darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā, brīvā laika organizācijā plašāk jāievieš tās formas, kas, kā rāda attīstības tendences 60., 70. un 80. gadu sākumā, kaut arī uzskatāmas par pasīvām, kļuvušas populāras rūpniecības uzņēmumu klubu iestādēs - interešu klubī, profesiju dienas, darba un sadzīves tradīciju atzīmēšana utt.

Tālāk attīstoties brīvā laika organizācijai pēc dzīvesvietas, kas atzīts par perspektīvu virzienu PSKP dokumentos, arodbiedrību klubu iestādes nedrīkst zaudēt savu profesionālo specifiku. Tāpēc tām aktīvāk kā līdz šim jāmeklē iespējas saistīt darbību ar konkrēto uzņēmumu, kuru pārziņā tās atrodas, ražošanas uzdevumiem. To varētu veikt, dibinot jauna tipa ārpusdarba kolektīvus - arodklubus pēc profesionālām pazīmēm (piemēram, dažādu profesiju strādnieku, meistarū u.c. klubus).

Rūpniecības uzņēmumu klubu iestāžu dalībnieku kontingenta izpēte rāda, ka divos pēdējos gadu desmitos šajās faktiski pēc profesionālā principa organizētajās iestādēs ar māksliniecisko pašdarbību pārsvarā nodarbojas bērni, skolu jaunatne un mikrorajonu iedzīvotāji, t.i., valsts klubu iestāžu apkalpojamais kontingents, kas lielā mērā kavēja attīstīt arodbiedrību klubu iestāžu darba profesionālo specifiku.

Apzinātie materiāli kopumā liecina, ka Latvijas PSR rūpniecības darbaļaužu iesaiste kultūras pašdarbībā atbilst vidējam masveidības līmenim republikā (1983.gadā, piemēram,

5% no iedzīvotāju kopskaita piedalījās mākslinieciskajā pašdarbībā¹). Tomēr avoti liecina, ka dažādu uzņēmumu darbaļaužu aktivitāte mākslinieciskās pašdarbības un citu ārpusdarba kolektīvu darbā ir atšķirīga. Reizēm tā ievērojami atšķiras no vidējā līmeņa, gan to pārsniedzot, gan arī no tā atpaliekot. Konkrēti skaitļi, kas to apliecina, minēti jau iepriekš. Līdzīgas svārstības masveidībā vērojamas arī starp dažādiem reģioniem un sociālām grupām. 80. gadu vidū, piemēram, Liepājā 14,3% visu iedzīvotāju² un 22,5% republikas studējošās jaunatnes³ bijuši iesaistīti mākslinieciskās pašdarbības kolektīvos.

Šo svārstību un atšķirību cēloņsakarības mūsu republikā pagaidām vēl pilnīgi nav apzinātas. Tomēr, kā liecina preses materiāli, pēc PSKP CK 1985. gada 12. jūnija lēmuma "Par pasākumiem kluba tipa iestāžu un sporta būvju labākai izmantošanai" pieņemšanas darbaļaužu brīvā laika pavadīšana kļuvusi par ļoti aktuālu sabiedrības problēmjautājumu. Tā risināšanā šobrīd iesaistās gan partijas un valsts orgāni, gan sabiedriskās organizācijas, kultūras darbinieki un zinātnieki, gan strādnieki un lauku darbaļaudis. Jautājums par to, kā panākt, lai kultūras nams nebūtu tikai pasīvu vērotāju pulcinātājs, bet aktīvas pašdarbības centrs, stabili izvirzās par vienu no sabiedriskās domas pamatproblēmām,⁴ jo brīvo stundu ražība tieši atspoguļojas mūsu dzīves un darba priekā, fiziskajās un garīgajās spējās. Diskusijās par brīvā laika organizāciju izteikti dažādi viedokļi, tomēr daudzi ir vienprātīgi, ka viens no būtiskiem iemesliem, kas kavē plašāka iedzīvotāju skaita pulcināšanu mūsu kluba tipa iestādēs, to darbības formu bagātināšanu, ir darbaļaužu interešu nepazīšana. Tam jāpiekrīt arī šeit, jo šis in-

¹ Literatūra un Māksla. - 1986. - 3. janv. - 6.-7. lpp.

² Padomju Jaunatne. - 1985. - 17. dec.

³ Аустрепс З.В. Высшая школа Советской Латвии. - Р., 1985. - С. 127.

⁴ Spinga L. Izzināt un pārvarēt pasivitāti // Cīņa. - 1985. - 10. nov.

tereses līdz šim nav nedz apzinātas, nedz sistemātiski pētītas un tāpēc kultūrizglītības darbiniekiem palikusas daudzējādā ziņā svešas. Kaut arī socialistiskā iekārta nodrošinājusi latviešu tautas vēsturē agrāk nebijušus materiālos un sociāli politiskos apstākļus tautas masu radošo potenci attīstībai, diemžēl, brīvā laika nodarbību piedāvājums, ko līdz šim daļēji veidoja abstrakti saplānotu "audzināšanas" pasākumu ceļā, nerēķinoties ar plašu iedzīvotāju slāņu reālajām interesēm, savas iespējas masveidības tālākai attīstībai liekas izsmēlis. Tāpēc jāmeklē jaunas klubu darba attīstības iespējas.

Nevar piekrist tiem speciālistiem, kas uzskata, ka tie 5% no iedzīvotāju kopekaita, kas darbojas tradicionālajos mākslinieciskās pašdarbības žanros (koris, dramatiskie un deju kolektīvi, lietišķās mākslas pulcīpi u.c.) būtu jau optimāls lielums, pat nekatoties uz to, ka tuvākajā laikā šeit krass pieaugums nav gaidāms. Pretēja viedokļa nepieciešamību nosaka vairāki faktori. Pirmkārt, praktiskā nepieciešamība, atbilstoši PSKP izvirzītajai prasībai celt kultūras pašdarbības masveidību kā nozīmīgu cilvēka faktora aktivizēšanas sviru. Līdzās tam mākslinieciskās pašdarbības masveidības saglabāšanas un attīstības nepieciešamību šodien nosaka arī prasība tālāk stiprināt mūsu tradicionālo tautas mākslas veidu estētisko kvalitāti, kuras vērtējumā pēc 1985. gada Dziesmu un deju svētkiem blakus pamatotam cildinājumam izteikta norūpe par vairākām negatīvām izsīmēm, par kurām agrāk nerunāja.¹

Otrs iemesls, kāpēc apšaubāms ir viedoklis par pastāvīgas masveidības optimumu, izriet no tā, ka runāt par optimālu masveidību mākslinieciskajā pašdarbībā vairs ir tikai tad, kad iespējas veicināt garbīgāku tāja piederīties bus pilnībā nodrošinātas. Daudzā, un šeit darba ļaunu intereses,

¹ Koris. Atkārtotā izdevumā. // Dziesmu un deju svētkiem // 1985. - 10. sept. - 13. okt. - Dziesmu un deju svētkiem. - 1985. - Nr. 4. - 8. lpp.; Klotis 4. Dziesmu un deju svētkiem // 1985. - Nr. 4. - 2.-7. lpp.

pastāv visai nescīgas iespējas spriest par to apmierinātības pakāpi kā šodien, tā arī 60. un 70. gados. Zinātnisku pamatojumu prasa arī izteiktais viedoklis, ka izveidotā "kultūras fonda dotās iespējas ir lielākas nekā pašlaik vēlēšanās un prasme to izmantot" (I. Ziedonis).¹

Minētais un vairāki citi iemesli sašaurina arī republikas kluba tipa iestāžu attīstības vēsturzinātniska vērtējuma iespējas 60. un 70. gados. Tāpēc dažiem autora šeit izteiktajiem spriedumiem lasītājs var arī nepievienoties. Vēstures zinātnes ieguldījums brīvā laika problēmas teorētiskā risinājumā, kurā pagaidām tā spērusi tikai pirmos soļus, pilnveidojot pētāmā temata teorētisko un avotu bāzi, kļūs auglīgāks, dos savu ieguldījumu tautas pašdarbības mākslas sakņu un tradīciju nostiprināšanai Padomju Latvijā.

В. Даукат

Развитие культурных связей Советского Союза
с буржуазной Латвией /1925-1934 гг./

Всесторонние культурные связи с капиталистическими государствами – важная составная часть ленинской политики мирного сосуществования. В развитии этих связей проявляется объективная тенденция интернационализации культурной жизни.

В рассматриваемый период Советскому Союзу приходилось преодолевать ожесточенное сопротивление правящих кругов капиталистических стран, пытавшихся продолжать антисоветскую политику "культурной изоляции" СССР, и поэтому рассчитывать на широкие перспективы межгосударственного сотрудничества не приходилось, тем не менее СССР постоянно прилагал интенсивные усилия с целью развить культурные контакты с капиталистическими странами. Неослабевавшее внимание, уделяемое партией и Советским правительством

¹ Spertāle D. Ceļš uz kultūras namu un klubu // Cīņa. - 1985. - 3. nov.

поиску наиболее эффективных форм налаживания и развития культурных связей, определялось в первую очередь тем, что связи эти служили оздоровлению духовного климата в мире, содействовали росту взаимопонимания и доверия между народами. Вполне понятно, что значение культурного сотрудничества еще более возрастало по мере обострения международной обстановки.

Значительный вклад в изучение тех или иных линий и аспектов советско-латвийских культурных связей в 20-х - 30-х годах внесли Р. Пельше, В. Савченко, Д. Вмсна, В. Сншоло, И. Ашине, А. Арите, М. Абсла, Э. Кимене и др.

Однако многоплановая деятельность Советского Союза в процессе развития культурных связей с буржуазной Латвией, в частности по линии контактов добровольных обществ культурного сближения двух стран, в исторической литературе, на наш взгляд, изучена недостаточно. В советской историографии до сих пор не ставилась задача дать обобщающий анализ всего сложного комплекса культурных отношений СССР и буржуазной Латвии в контексте осуществления Советским Союзом ленинской политики мирного сосуществования.

Цель данной статьи - показать активную роль Советского Союза в развитии советско-латвийских культурных связей /1925-1934 гг./ в духе ленинских принципов мирного сосуществования.

В качестве источников статьи использованы документы Всесоюзного общества культурной связи с заграницей /далее - ВОКС/, хранящиеся в Центральном государственном архиве Октябрьской революции СССР¹ в Москве, материалы различных фондов Центрального государственного исторического архива Латвийской ССР², а также издания советской и латвийской /легальной и нелегальной/ печати рассматриваемого периода.

Советское правительство закономерно считало советско

---

¹ ЦГАСР СССР. - Ф. 5283.

² ЦГИА ЛатССР. - Ф. 2205 и др.

латвийские деловые и культурные связи важнейшей предпосылкой укрепления политических взаимоотношений СССР и Латвии, их сотрудничества в борьбе за мир и безопасность. Уже мирный договор 1920 года фиксировал признание двумя государствами необходимости их культурного сотрудничества, предусматривая, наряду с экономическими, развитие советско-латвийских культурных связей.¹ По одному из пунктов договора Советская Россия обязалась вернуть Латвии эвакуированные во время первой мировой войны культурные ценности.² Как отмечала в дни 10-летия советско-латвийского мирного договора газета "Известия", возвращение этих ценностей имело для культурной жизни Латвии большое значение.³ К началу 30-х годов заканчивался возврат в Латвию также разного типа архивов и предметов материальной культуры.⁴ Но в целом до второй половины 20-х годов советско-латвийские культурные связи не получили более широкого развития. Буржуазные правительства Латвии придерживались антисоветской направленности не только во внешней политике, но также и в вопросах развития латвийской культуры и ее внешних связей. Националистическая реакция пыталась ликвидировать достижения и исторические традиции дружбы и духовного взаимообогащения латвийского и соседних - русского, белорусского - народов.⁵ В официальной пропаганде советская культурная жизнь искусственно представлялась в искаженном виде: сообщалось о "развале" в СССР просвещения, науки, искусства и быта.⁶ В противоположность этому превозносилась буржуазная куль-

1 Внешняя политика С ССР: Сборник документов. - М., 1944. - Т. 1 /1917-1920/. - С. 485; ЦГИА ЛатвССР.

2 Там же.

3 Известия. - 1930. - 12 авг.

4 См.: ЦГИА ЛатвССР. - Дела фондов МИД Латвии,

5 Sk.; Pelše R. Latviešu un krievu kultūras sakari. - R., 1951. - 2.-5. lpp.

6 Turpat; Latvīš. - 1930. - 26. jūl.; Latvīš. - 1932. - 31. aug.

тура Латвии и Запада, односторонне абсолютизировалось якобы извечно существовавшее единство развития латышской и "европейской" культуры, культурная ориентация на империалистический Запад.¹ Такое направление культурной политики правительства вызвало неудовольствие и протест широких слоев латышского народа и прогрессивной части интеллигенции.²

Советское правительство неизменно стремилось к развитию культурных связей с буржуазной Латвией в духе принципов мирного сосуществования на уровне межгосударственных отношений /как это было во взаимоотношениях с некоторыми странами Востока/. Однако, судя по отрицательной позиции латвийского правительства, следующего антисоветскому курсу империалистических держав, на существенное изменение политики правящих кругов Латвии в этом вопросе рассчитывать не приходилось.³ В таких условиях особая роль в развитии советско-латвийского культурного сотрудничества отводилась контактам по линии общественности, общественных добровольных объединений.⁴

Для активизации культурных и научных связей Советского Союза с зарубежными странами имело важное значение создание 7 апреля 1925 года Всесоюзного общества культурной связи с заграницей /ВОКС/, в уставе которого говорилось, что общество стремится сотрудничать в установленном и раз-

¹ См.: ЦГИА ЛатвССР. - Статьи для западноевропейской печати, подготовленные Отделом печати МИД Латвии.

² ЦГИА ЛатвССР. - Фонд политического управления МВД буржуазной Латвии.

³ Краткий отчет о работе сектора Прибалтики, Польши и Балканских стран. Апрель-октябрь 1930 г.; ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 709. - Л. 61.

⁴ См.: Daugšte В. Lai bagātinātos kultūras un tautas. - Ци-ра. - 1984. - 26. apr.

витии научных и культурных связей между учреждениями, обществами, организациями и деятелями науки и культуры СССР и заграницы.¹ Учреждение ВОКСа явилось ярким примером верности партии, Советского правительства, всего советского народа ленинским принципам мирного сосуществования. Начался новый период эволюции международных научных и культурных связей СССР. С образованием ВОКСа контакты в области культуры приобрели практическую самостоятельность, получили целенаправленное и планомерное развитие.

Важно отметить, что в деятельности ВОКСа проявились две тенденции: одна действовала в направлении осуществления специфических функций, присущих ему как общественной организации, вторая выражала принадлежность ко внешнеполитической деятельности СССР как составной ее части. Соединение общественного и государственного начал в деятельности ВОКСа проявилось, в частности, в том, что обязанности уполномоченного ВОКСа в Латвии стал исполнять с 1926 года генконсул СССР в Риге.²

Целью деятельности ВОКСа в Латвии первоначально было выявить возможности и способствовать образованию общества контрагента ВОКСу. Пойдя навстречу стремлению латышского народа, демократической латышской общественности к культурным контактам с СССР, полпредство и представители ВОКСа предлагали латышским учреждениям различные формы контактов, которые могли бы способствовать повороту к существенной активизации культурного сотрудничества двух стран. В первую очередь проводилась большая работа над организацией групповых экскурсий и поездок отдельных лиц в СССР для ознакомления с настоящим положением дел в Советском Союзе и налаживания личных контактов с деятелями культуры Советской страны. Это направление работы ВОКСа

¹ Романовский С. К. Международные культурные и научные связи СССР. - М., 1966. - С. 23.

² ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. Б. - Д. 684/1/. - Л. 1.

являлось необходимым, "ибо положение было таково, что одна часть боялась ехать в СССР, дабы не навлечь подозрения в большевизме, другая - просто была охвачена обывательским страхом ехать к нам", - отмечал в 1930 году референт ВОКСа по Прибалтике.¹

Несмотря на усилия советской стороны и прогрессивной латвийской общественности, до 1927 года вопрос экскурсий и поездок в СССР не двигался с мертвой точки, в силу отрицательного отношения к нему латвийского правительства.² Только со времени т.н. "левого" правительства с большинством министров - социал-демократов /декабрь 1926 г. - январь 1928 г./, когда был заключен советско-латвийский торговый договор /в 1927 г./ и парафирован договор о ненападении /1927 г./, в условиях некоторого улучшения советско-латвийских отношений, возникла возможность установления культурных контактов двух стран. При активном содействии уполномоченного ВОКСа в Латвии В.И. Шеньшева были организованы поездки нескольких делегаций, экскурсий и отдельных лиц в СССР.³ К этому времени филмагентурная контора И. Уздиньша получила представительство "Совкино", "Межрабпона" и "Дерусса" и начало прокат и продвижение советских картин в Латвии и других странах Прибалтики⁴ /на коммерческой основе/. Книгоиздательство "Даиле ун Дарбс" /1920-1929 гг./ весьма оживленно работало с Госиздатом, и к концу 20-х годов на латвийском книжном рынке появилось довольно много советских изданий.⁵ Развивались также контакты по линии

¹ ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 709. - Л. 66.

² Там же.

³ Там же. - Л. 66.

⁴ Кино. - 1929. - №. 19. - 14. лрр.

⁵ ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 709. - Л. 66. Работу, начатую легальным издательством КИИ "Даиле ун Дарбс" с 1931 года продолжило издательство "Лайкметс". Особой заслугой этого издательства явилось издание труда В.И. Ленина "Карл Маркс" в 1933 году.

театра, налаживался книгообмен. В феврале 1928 года ВОКС подарил 292 книги из своего книжного фонда крестьянам Латгалии.¹ Большой успех имела выставка советской трудовой школы в Риге в ноябре 1927 года.²

В условиях налаживания многопланового советско-латвийского культурного сотрудничества первоочередной задачей ВОКСа была борьба с дезинформацией, клеветой и замалчиванием буржуазной и социал-демократической прессой успехов, которых добился советский народ на пути социалистического строительства. Регулярное поступление объективной информации в Латвию было одним из решающих факторов для привлечения латышской интеллигенции на сторону СССР, освобождение ее от предрассудков и предубеждений по отношению к Стране Советов. Значительную роль в этом сыграл "Информационный бюллетень ВОКСа", рассылаемый ряду лиц и учреждений. Начиная с 1927 года "Бюллетень" получали около 40 адресатов, в т.ч. редакции газет "Яунакас Зиняс", "Брива Земе", "Социалдемократс", МИД Латвии, народный поэт Я. Райнис и др.³ В последующие годы число адресатов увеличилось. Такими путями довольно регулярно правдивая, хотя и не всегда полная информация об общественной и культурной жизни в СССР доходила до латышской интеллигенции.

Стремление демократической латвийской общественности к налаживанию советско-латвийских культурных связей в организационном плане, активно поддерживаемое ВОКСом, увенчалось к весне 1929 года значительным успехом. Инициативная группа, в которую входили представители прогрессивной латышской интеллигенции во главе с Я. Райнисом, наконец-то, после долгих /более года/ усилий добились у властей разрешения организации Латвийского общества культурного сближения с народами СССР /ЛОКС/. Общество, целью которого было

¹ ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 683/3/. - Л. 273.

² Там же. - Д. 682/1/. - Л. 45.

³ Там же. - Л. 18.

развитие, укрепление и расширение дружеских и культурных связей с первой в мире страной социализма, провозгласило, что оно будет способствовать сближению латышского народа и народов СССР в области науки, литературы, творческих и изобразительных искусств, а также туризма.¹ Учредительное собрание общества состоялось 25 апреля², а 7 мая 1929 года управление ЛОКСа направило официальное сообщение об организации общества ВОКСу и генконсульту СССР в Риге. Также сообщалось, что председателем ЛОКСа избран Я. Райнис, товарищем председателя - П. Розитис, секретарем - В. Гревинь, товарищем секретаря - Т. Рейтер и казначеем - А. Амтманис. Правление общества просило ВОКС "содействовать проведению в жизнь намеченных обществом целей культурного сближения".³ ВОКС с готовностью откликнулся на эту просьбу. Таким образом, развитие советско-латышских культурных связей получило свое организационное оформление.⁴ В условиях, когда не приходилось рассчитывать на возможность развития культурных связей двух стран на межгосударственном уровне, закрепленном соответствующим договором, линия связей двух обществ фактически становилась главным каналом советско-латышского культурного обмена и наиболее надежным звеном его успешного развития. Важно также отметить, что ВОКС в своей деятельности неизменно основывался на заинтересованности и поддержке ВКП/б/ и Советского правительства.⁵ Развитие советско-латышских культурных связей благоприятствовало слиянию целей и задач Советского правительства и ВОКСа. В то же время правящие круги буржуазной Латвии, только под давлением общественности и обстоятельств разрешившие деятельность ЛОКСа, никоим образом не собирались способство-

¹ ЦГИА ЛатвССР. - Ф. 2205. - Оп. 1. - Д. 1. - Л. 1.

² Там же. - Д. 4. - Л. 2.

³ ЦГАОР СССР. - Ф. 6283. - Оп. 5. - Д. 684/1/. - Л. 19.

⁴ Известия. - 1930. - 12 авг.

⁵ См.: Кузьмин М.С. Деятельность партии и Советского государства по развитию научных и культурных связей СССР /1917-1932 гг./. - Л., 1971. - С. 42-43.

вать серьезному ее развитию. Тем не менее правительство и МИД буржуазной Латвии вынуждены были в дальнейшем считаться с тем серьезным вниманием, которое Советское правительство и советская дипломатия уделяли состоянию культурного сотрудничества по линии ВОКСа и ЛОКСа, как определенному показателю искренности и готовности латвийского правительства следовать принципам добрососедства и сотрудничества.

Отметим также, что отношения социалистического государства с зарубежной буржуазной интеллигенцией изначально строились на основе принципов мирного сосуществования двух социально-экономических систем.¹ Диапазон отношений различных слоев буржуазной интеллигенции с СССР был весьма широк: от непримиримой враждебности к новой социалистической культуре до положительной оценки и дружественной поддержки в ее строительстве.² Исходя из вышесказанного и имея в виду цели и характер ЛОКСа как легального общества буржуазной Латвии, ясно, что в отношении этой организации советская сторона изначально придерживалась принципов мирного сосуществования. /Линия советско-латвийских культурных контактов в рамках осуществления принципа пролетарского интернационализма не является объектом нашего исследования./

Открытию ЛОКСа предшествовала необычайно острая полемика в латвийской прессе, продолжавшаяся и после образования общества, первой организации такого рода в прибалтийских странах. Poleмика выявила не только отношение разных слоев латвийской общественности к ЛОКСу, позволяющее советской стороне в известной мере судить о перспективах культурного сотрудничества, но также показала страх и предубеждение реакционных кругов, что общество есть "лазейка большевистской пропаганды".³ Газета фашистских кругов

¹ См.: Кузьмин М. С. Деятельность партии и Советского государства... - С. 147.

² Там же.

³ ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 709. - Л. 66.

"Латвис" полностью отвергла возможность какого-либо сотрудничества и сближения с советской культурой.¹ Советская культура в глазах националистов являлась "смертельным ядом", а советское искусство - исключительно искусством агитации.² Особенно усердствовало в сочинении разных неблиц о ходе образования ЛОКСа и в опорочении его целей белогвардейская газета "Сегодня".³ Официозные издания Латвии были вынуждены ограничиться сдержанной констатацией неприятного для их хозяев факта создания общества.⁴ С удовлетворением и признанием создание ЛОКСа встретили трудящиеся Латвии, революционная и социал-демократическая печать.⁵

По оценке Советского Союза, образование ЛОКСа явилось началом нового этапа в советско-латвийских культурных связях.⁶

3 июня 1929 года в Национальном театре в Риге состоялся торжественный вечер открытия ЛОКСа. Присутствовали официальные представители правительства. В речи председателя общества Я. Рейниса прозвучали слова о том, что "новая Россия уже сказала свое слово в литературе, искусстве, науке. Ей отвечает Европа и учится у нее. Мы не должны в этом отставать."⁷ В концерте открытия общества участвовали выдающиеся советские артисты В.И. Качалов /МХАТ/, В. Барсова, А. Алексеев и др.⁸, восторженно встреченные публикой.

¹ Latvis. - 1929. - 1. jūn.

² Kurzemes Vārds. - 1929. - 13. jūn.

³ Научный архив Института истории СССР АН СССР /далее - ИИ СССР/. - Ф. 22. - 1929. - Д. 5 /досье печати, неопубликованные сообщения корреспондента ТАСС из Риги/.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

⁶ Известия. - 1930. - 12 авг.

⁷ Jaunākās Ziņas. - 1929. - 4. jūn.

⁸ ЦГИА ЛатвССР. - Ф. 2205. - Оп. 1. - Д. 7. - Л. 182-184.

Тяжелой утратой для латвийского народа, мировой культуры и развития культурных связей СССР и Латвии явилась смерть Я. Райниса 12 сентября 1929 года. Председатель ВОКСа Ф. Петров, выражая соболезнование ЛОКСу по поводу смерти поэта, 13 сентября 1929 года писал, что "в лице Райниса СССР потерял друга, так искренне обрванного за культурное сближение обеих стран".¹ В ответной телеграмме правление ЛОКСа благодарило ВОКС за искреннее соболезнование и выражало уверенность, что общество всегда останется верным великим идеалам Райниса о содружестве народов.² Председателем ЛОКСа стал Ц. Розитис.³

Важнейшим событием советско-латвийских культурных связей явилась выставка советской /русской и украинской/ графики в ноябре 1929 года. Выставка состояла из 4 отделов: собственно графики, книги, фотографии и плаката.⁴ Председатель ВОКСа Ф. Петров 17 ноября 1929 года приветствовал открытие выставки телеграммой, выразив свою уверенность в том, что она поможет укреплению связей между латвийскими и советскими художниками в культурном сближении обеих стран.⁵ Выставка имела большой успех.⁶

К началу 1930 года перспективы советско-латвийского культурного сотрудничества казались обнадеживающими. Руководство ВОКСа оценивало уровень советско-латвийских культурных связей несколько ниже советско-литовского, но в то же время выше советско-эстонского.⁷ Культурные связи осуществлялись главным образом по линии театра, кино, книгообмена, экскурсий и поездок отдельных лиц.

После волея МХАТа /в 1928 г./, на котором были пред-

¹ ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 684/1/. - Л. 53.

² Там же. - Л. 53а.

³ ЦГИА ЛатвССР. - Ф. 2205. - Оп. 1. - Д. 4. - Л. 10.

⁴ ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 684/1/. - Л. 84.

⁵ Там же. - Л. 108.

⁶ Там же. - Д. 709. - Л. 66.

⁷ Там же.

ставители всех стран Прибалтики - режиссеры местных театров /из Латвии - А. Амтманис-Бриедитис/, советские артисты все чаще стали приглашаться на гастроли в эти страны. Так, в начале 1930 года в Прибалтике выступали артисты Кригер, Мессерер, Ворсова, Алексеев, Озеров, Максакова, Качалов, Ильошенко, Александров, пианист Эдельман, квартет им. Глазунова и др. Гастроли были организованы через посредство ВОКСа. Почти все концерты проходили с аншлагом, и, как отмечал в докладе референт ВОКСа, "вся пресса без исключения отзывалась весьма благоприятно".¹

На экранах кинотеатров Латвии стали все чаще демонстрировать советские фильмы, в основном исторического или комедийного жанра. Имея в виду, что кинематограф имел в Латвии большое число зрителей среди народных масс², следует считать, что прогрессивное идейное содержание лучших советских фильмов, в частности призывы к борьбе за мир, стали фактором, способствующим росту симпатий к стране Советов и поддержки ее миролюбивой политики. Даже представители буржуазии нередко были вынуждены признавать высокие моральные и идейные качества лучших советских фильмов /"Ву-ря над Азией", "Человек родился" и др./ и высокое мастерство советских режиссеров /Эйзенштейна, Пудовкина и др./.³ "Мы с Россией как с таковой можем иметь самые разные взгляды, но нет абсолютно никакого основания отрицать ее достижения в искусстве", - писал журнал "Кино".⁴ В докладе референта ВОКСа по Прибалтике в начале 1930 года отмечалось, что успех советских фильмов "всегда велик, чувствуется, что картины с маркой Совкино, если не вытесняют, то, во всяком случае, котируются иногда выше больших европейских и американских фильмовых productions".⁵ Далее было вы-

¹ ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 709. - Л. 64.

² *Kreisā Fronte*. - 1928. - Nr. 4. - 30. lpp.

³ *Kino*. - 1929. - Nr. 6. - 7. lpp.

⁴ *Ibid.* - 1929. - Nr. 2. - 10. lpp.

⁵ ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 709. - Л. 65.

сказано даже предположение, что "если так пойдет и дальше, то наши фильмы займут себе в Прибалтике первое место".¹ К сожалению, это не осуществилось.

В начале 30-х годов несколько расширилось распространение советской литературы в Прибалтике и значительно возрос книгообмен.² Такая же тенденция наблюдалась и в Латвии, несмотря на то, что латвийская цензура пыталась помешать проникновению в страну литературы, даже косвенно свидетельствующей об успехах в строительстве социализма и показывающей сущность внешнеполитического курса СССР.³

В конце 20-х годов произошло резкое увеличение числа экскурсий и поездок отдельных лиц из Латвии в СССР. Некоторое улучшение политических и экономических взаимоотношений двух стран, положительные впечатления от поездок в СССР в период "левого" правительства, всеобщий рост интереса к Советскому Союзу способствовали началу такого потока заявок /на экскурсии/, что советскому консульству приходилось порой даже "принимать меры к сдерживанию напора".⁴ В этот период посетили СССР группы русских, еврейских, латышских учителей, артистов, рабочих, работников кооперации, студентов, зубных врачей и т.д.⁵ Не будем перечислять поездок отдельных научных и общественных деятелей, "а их было достаточно много".⁶ Проводя в жизнь политику партии и Советского правительства в сфере международных культурных связей, ВОКС, обеспечивающий организацию и ход посещения страны строящегося социализма, уделял этой линии культурных контактов особое внимание. Непосредственное соприкосновение с жизнью и культурой Советского Союза ломало все стереотипы представлений о стране рабочих и крестьян, созда-

¹ ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 709. - Л. 65.

² Там же.

³ Там же. - Л. 65-66.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

⁶ Там же. - Л. 66.

ваемые антисоветской буржуазной пропагандой, побуждало многих интеллигентов отбросить неверие в созидательные силы социалистической революции, переоценить свое отношение к советской внутренней и внешней политике.

В условиях оживления советско-латвийских культурных отношений в начале 30-х годов происходил рост числа членов ЛОКСа. В 1930-1932 годах число официально зарегистрированных членов общества выросло вдвое и достигло 50-ти /по сравнению с 25 членами - основателями в 1929 г./.¹ В обществе сотрудничали многие известные представители прогрессивной интеллигенции: ученый А. Кирхенштейн², писатели П. Кикутс, Я. Судрабкалис, Э. Залите, Я. Яунсудрабиньш, Аспазия и др., дирижер Т. Рейтер, художники У. Скулме, Ф. Варславан, режиссер Э. Смильгис и т.д.³ То, что в общество вступил фактически весь "цвет" латвийской демократической интеллигенции, имело большое мобилизующее значение и свидетельствовало о неприятном для буржуазного правительства стремлении передовых творческих сил латвийского народа к сближению с живительными источниками советской культуры. В число членов общества входило также несколько лиц довольно реакционных политических взглядов.⁴ Общество неизменно возглавляло наиболее прогрессивное и активное ядро деятелей культуры ЛОКСа. Анализ общественных и политических взглядов членов общества, сделанный в ВОКСе, показывает, что около половины членов не имели партийной принадлежности и придерживались ярко выраженных демократических взглядов, остальные идейно и организационно были

¹ ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 697. - Л. 26; ЦГИА ЛатвССР. - Ф. 2205. - Оп. 1. - Д. 4. - Л. 2.

² В 1940 году глава Народного правительства Латвии.

³ ЦГИА ЛатвССР. - Ф. 2205. - Оп. 1. - Д. 6. - Л. 1-3 /Список членов ЛОКСа за 1929-1940 гг./.

⁴ Там же.

связаны с социал-демократической партией.¹ Впоследствии большинство членов ЛОКСа стали активными строителями социалистической культуры Латвийской ССР. Заметим, что характер и условия деятельности общества, основанные на соблюдении буржуазной легальности, не позволяли порой членам ее открыто выражать свои чувства пролетарской солидарности с Советским Союзом. В свою очередь, советская сторона в отношениях с ЛОКСом, как уже ранее указывалось, руководствовалась принципами мирного сосуществования.

Уровень культурного сотрудничества с Латвией, достигнутый к началу 30-х годов, давал Советскому правительству и руководству ВОКСа определенное объективное основание надеяться на успешное дальнейшее развитие советско-латвийских культурных связей по линии общественности. Большие надежды вселяло активное начало деятельности ЛОКСа. В условиях мирового экономического кризиса, когда усиливалось влияние реакционного интервенционистского крыла буржуазии в капиталистических странах и процессы фализации, сохранение и развитие культурных связей имело возрастающее политическое значение.

Важным моментом, способствующим стабилизации и развитию советско-латвийских культурных связей, советская сторона считала усиление планомерности и многообразия в сотрудничестве по линии контактов ВОКСа и ЛОКСа. Предполагалось, что при ЛОКСе будут организованы секции: научная, музыкально-театральная и литературная.² Руководство ВОКСа поручило своему уполномоченному в Риге возбудить вопрос об издании ЛОКСом специального журнала, освещающего культурные достижения Советского Союза.³ Было решено также содей-

¹ Ретроспективный обзор ВОКС о деятельности ЛОКС от 29 июня 1934 г.; ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 714. - С. 4.

² ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 709. - Л. 61.

³ Там же.

ствовать открытию филиалов общества в Лиепаяе и Елгаве.¹ Однако объективные возможности ЛОКСа несколько переоценивались. Трудным было финансовое положение общества. Некоторые мероприятия приносили только убытки. Члены общества вынуждены были внести личные пожертвования, чтобы как-нибудь улучшить финансовую сторону деятельности ЛОКСа.² Общество не имело собственного помещения для проведения общих собраний.³

Этот печальный факт между тем не оставляет камня на камне от измышлений антисоветских писак из числа современных латвийских буржуазных эмигрантов /как, например, Х.Унама/⁴ о том, что Москва-де пыталась вовлечь и вовлекла в ЛОКС известных деятелей культуры "при помощи различных материальных благ" /1/.

В условиях антисоветских пропагандистских кампаний в 1930-1931 годах ЛОКС становился одной из целей вымещения ярости латвийской реакции. Деятельность этой неугодной антисоветским кругам организации в тревожные дни кампании характеризовалась тем, что общество получало и частично доводило до сведения демократической общественности материалы ВОКСа, призывавшие к защите Советской страны и ее культуры против "крестоносцев" империализма. Это приводило представителей реакции в неистовство. Газета "Латвис" в мае 1930 года развернула травлю известной оперной артистки М. Врехман-Штеингеле /члена ЛОКСа/, поместившей объективную статью о своих впечатлениях в СССР, и потребовала ее увольнения из Национальной оперы.⁵ "Яунакас Зиняс" многозначительно писала, что "авторитетные лица" "имеют другое представление о положении в России".⁶ "Латвияс Саргс" заявил,

¹ ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 709. - Л. 61.

² ЦГИА ЛатвССР. - Ф. 2205. - Оп. 1. - Д. 2. - Л. 36, 39.

³ ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 714. - Л. 4.

⁴ Unama Ķ. Karogs vājšā. - Latvju gramata (ASV). - 1969. - 14. lpp.

⁵ НА ИИ СССР. - Ф. 22. - 1930. - Д. 5.

⁶ Там же.

что "нельзя дальше терпеть такого вида коммунистической пропаганды".¹ Травля переходила в кампанию против ЛОКСа.² Недоумевающая реакция советской прессы на столь наглые и необоснованные выпады против М. Врехман-Штейнгеле и ЛОКСа, заставила отдел печати латвийского МИДа особенно тщательно следить за ходом кампании, счелаядно, предвидя возможность протеста советской дипломатии.³ Отсутствие какой-либо реакции латвийского правительства в защиту организации, призванной служить самым важным звеном советско-латвийских культурных связей, фактическое попустительство в отношении травли деятелей культуры, симпатизирующих Советскому Союзу, способствовало дальнейшим наскокам на ЛОКС, особенно в русской белоэмигрантской печати.

В таких условиях, в силу стечения многих неблагоприятных для него факторов и обстоятельств, в ноябре 1930 года правление ЛОКСа сделало заявление советскому полпреду о желании самоликвидироваться.⁴ "Этот шаг самоликвидации несомненно нужно рассматривать как давление сверху в целях прекращения отношений с СССР /подчеркнуто нами - В.Д./, писал в своем отчете представитель ВОКСа в Латвии.⁵ Лишь благодаря моральной поддержке ВОКСа общество культурного сближения в Латвии продолжило свою деятельность. Было решено сделать все возможное для того, чтобы внимательнее и четче реагировать на запросы ЛОКСа, не допускать непродуманных предложений и т.д.⁶

Несмотря на трудности в 1930 году продолжались советско-латвийские культурные контакты: с большим успехом прошла выставка детской книги. Переводилась на русский язык книга председателя ЛОКСа П. Розитиса "Делец". Член правления ЛОКСа артист Я. Приеде посетил Советский Союз. ЛОКСу

1 НА ИИ СССР. - Ф. 22. - 1930. - Д. 5.

2 Известия. - 1930. - 6 мая.

3 ЦГИА ЛатвССР. - Материалы отдела печати МИД Латвии.

4 ЦГАСР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 709. - Л. 59.

5 Там же.

6 Там же. - Л. 60.

был послан фильм для закрытого просмотра и т.д.¹

Предыдущий период деятельности давал руководству ВОКСа основание сделать к началу 1931 года выводы, что работа в лимитрофах "должна протекать как бы в микродозах и с другой стороны должна быть как можно больше разнообразна".² Стало ясно, что надо развивать культурные связи "не пренебрегая никакими мелочами и не гоняясь за масштабами".³ Руководство ВОКСа предвидело возможность дальнейшей фашизации Латвии и затруднения в этой связи культурного сотрудничества.⁴ Соразмерно этим исходным принципам и установкам, очевидно, и нужно оценивать дальнейший ход советско-латвийских культурных контактов.

В 1931-1933 годах наблюдается картина весьма неравномерного развития советско-латвийских культурных связей. Советский Союз старался всеми силами активизировать не только политические и экономические, но и культурные отношения с Латвией. Правительства К. Ульманиса, М. Скуениекса, Влэдишекса, находившиеся у власти в Латвии в этот период, явились подготовителями новых этапов фашизации страны, и в их политике все явственнее проявлялись попытки сузить и обескровить культурные связи с СССР. В то же время, несмотря на ярко шовинистический курс буржуазных партий Латвии и существование крупных белогвардейских группировок, считавших своей задачей любыми грязными методами помешать развитию контактов Латвии с СССР, в народе существовала сильная культурная тяга к Советской стране.⁵ Коррективы в процесс культурных контактов порой вносило влияние изменений общего состояния советско-латвийских политических и экономических отношений.

В рассматриваемый период ВОКС практически оставался

¹ ЦГАОР СССР. - ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 709. - Л. 60.

² Там же. - Л. 61.

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Там же. - Л. 66.

центром организации всех культурных контактов с Латвией со стороны Советского Союза. Его контрагент в Латвии - ЛОКС был организатором или соучастником большинства культурных контактов с латвийской стороны. В то же время возросло число эпизодических прямых контактов ВОКСа /не идущих через ЛОКС/ с другими организациями, учреждениями и лицами в Латвии.¹ Общественный резонанс и значение этих контактов не были так велики, как связи с ЛОКСом, но и они в известной степени способствовали решению задачи активизации советско-латвийского культурного сотрудничества.

ВОКС установил регулярную переписку с ЛОКСом, систематически предлагая проведение тех или иных мероприятий. Вида установлена также индивидуальная переписка почти всеми членами ЛОКСа и некоторыми деятелями науки, искусства и литературы, в общество не входящими.² Переписка часто дополнялась книгообменом. "На 30-40% эти /индивидуальные - В.Д./ связи имели, главным образом по линии искусства, довольно активный характер", - отмечалось в ретроспективном обзоре отдела ВОКСа в 1934 году.³ В условиях, когда латвийская реакция в антисоветской пропагандистской атмосфере, накаленной клеветническими кампаниями 1930-1931 годов, пыталась повернуть вспять процесс советско-латвийского культурного сотрудничества, для Советского Союза представляло несомненную важность поддерживать и развивать все формы контактов, давшие возможность закрепить достигнутый уровень культурных связей.

Советская печать в этот период уделяла много внимания фактам, свидетельствующим о добрых чувствах латвийского народа и всей демократической общественности к Советскому Союзу, к советским людям, к советской культуре. 5 сентября 1931 года в Ригу прибыли советские яхты "Революция" и "Металлист" из Ленинграда. "Известия" писали по этому поводу, что в Латвии был проявлен большой интерес к приезду совет-

¹ ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 697. - Л. 1-21.

² Там же. - Л. 1-2.

³ Там же. - Д. 714. - Л. 2.

сих спортсменов. Встречать их собралась масса народа.¹ 30 октября 1931 года "Известия" писали о демонстрации в Риге советского звукового фильма "Путевка в жизнь". "Хотя по требованию латвийской цензуры из фильма изъято много моментов, успех фильма огромный", - подчеркивала газета. В феврале 1932 года в Риге открылась выставка строительства и графики Украинской ССР, также имевшая большой успех.²

В Советском Союзе высоко оценивался выход в свет в 1932 году в Латвии составленного ЛОКСом сборника статей "Латвия-СССР", показавшего взаимную выгоду и отстаивавшего необходимость дальнейшего развития советско-латвийских экономических и культурных связей.³ Председатель ЛОКСА, писатель П. Розитис писал в сборнике, что различие политического строя не должно и не может стать преградой для сближения культуры двух стран.⁴ Выход книги вызвал недовольство латвийской буржуазии. Корреспондент ТАСС, сообщавший о реакции рижских газет в НКВД СССР, подчеркнул тот факт, что вслед за фашистской "Латвис" близкая к МИД Латвии "Яунакас Зиняс" также обрушилась с резкой критикой на сборник "Латвия-СССР", обвинив его авторов в тенденциозности и заявив, что "такие фантастические /17 - В.Д./ сочинения не нужны и вредны".⁵ Правительственными кругами определенно не нравилась открытая декларация руководством ЛОКСа его прогрессивных взглядов в вопросе сближения с Советским Союзом. Посчитав, что ЛОКС в своей деятельности начинает выходить за отведенные ему правительством границы сферы общественной активности, реакционные круги развязали кампанию клеветы против П. Розитиса и других руководящих членов общества, представив их чуть ли не "агентами Коминтерна".⁶ В октябре 1932

¹ Известия. - 1931. - 9 сент.

² Там же. - 1932. - 19 февр.

³ НА ИИ СССР. - Ф. 22. - 1932 г. - Д. 5. - № 2.

⁴ Латвия-СССР: Сборник статей о культурно-экономическом сближении. - Р., 1932. - С. 27.

⁵ НА ИИ СССР. - Ф. 22. - 1932 г. - Д. 5. - № 2.

⁶ Там же.

года П. Розитиса на посту председателя ЛОКСа сменил писатель Я. Яунсудрабиньш.¹

Советский Союз с тревогой следил за попытками латвийской реакции нанести удар деятельности ЛОКСа, несколько активизировавшейся в условиях влияния политической атмосферы периода заключения договора о ненападении между Латвией и СССР в феврале 1932 года. 2 октября 1933 года состоялось ежегодное полное собрание ЛОКСа, на котором отчет о деятельности общества за предыдущий год сделал В. Гревиньш.² В сводке полпредства СССР в Латвии ВОКСу от 2-4 октября 1933 года подчеркивались слова из его выступления о том, что "между государствами теперь построены не только таможенные, но и культурные стены, артистов и художников одного государства не выпускают в другое".³ "Если несколько лет тому назад в Латвию частили советские артисты, то теперь положение резко изменилось, и последние события с балетмейстером Тихомировым⁴ угрожают полностью прекратить культурные связи между СССР и Латвией"⁵, - констатировал В. Гревиньш.

Несмотря на осложнения в деятельности ЛОКСа, обществу за отчетный год при активной отзывчивости Советской страны удалось организовать ряд начинаний. В издательстве "Академия" в СССР вышел сборник латышских народных сказок с иллюстрациями Н. Струнке и роман П. Розитиса "Делец". В ближайшем будущем предполагался выход в свет также избранных сочинений Я. Райниса. Рассказы А. Эрса и Я. Яунсудрабиньша готовил к публикации Госиздат.⁶ Были начаты переговоры об участии Латвии в детской художественной выставке в Москве.⁷

¹ ЦГИА ЛатвССР. - ф. 2205. - Оп. 1. - Д. 2. - Л. 56.

² Там же.

³ ЦГАОР СССР. - ф. 5283. - Оп. 9. - Д. 112. - Л. 33.

⁴ Латвийские власти не разрешили Национальной опере пригласить Тихомирова на работу в качестве консультанта.

⁵ ЦГАОР СССР. - ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 697. - Л. 36-37.

⁶ Там же.

⁷ Там же. - Оп. 9. - Д. 11. - Л. 33.

ВОКС пригласил Т. Рейтера дирижировать симфоническим оркестром в СССР.¹

И все-таки тенденция к затуханию советско-латвийских культурных связей вследствие фашизации Латвии была явной. Существенно не изменили общей картины и такие моменты, как начало книгообмена с Советским Союзом акционерного общества "Валтерс ун Рапа" в 1933 году, перевод на латышский язык некоторых советских авторов, показ советских фильмов и пьес /с большими купюрами цензуры/.² Налицо было стремление буржуазного правительства выхолостить или извратить новое, социалистическое идейное содержание произведений искусства и литературы, попадающих в Латвию. Поэтому все более ограничивался цензурой пропуск в Латвию произведений искусства, насыщенных пафосом социалистического строительства и ярко провозглашающих внешнеполитические принципы социализма.³ Из книг советских писателей на страницах буржуазной и социал-демократической печати появлялись в основном только те, которые критиковали какие-нибудь из негативных явлений в СССР или позволяли быть неправильно интерпретированными. Но наиболее яркими свидетельствами незаинтересованности латвийского правительства в развитии такого важного компонента мирного осуществления, как культурные связи с СССР, явилось отношение правительственных кругов к ЛОКСу и непосредственным контактам деятелей культуры /гастролям, экскурсиям, поездкам отдельных лиц/ в СССР. Знакомство пролетариата и прогрессивных слоев интеллигенции с успехами культурного строительства в СССР неизбежно увеличивало число друзей Советской страны и сторонников социализма. А это противоречило тенденции установления диктатуры реакционных фашистских кругов буржуазии в Латвии, раздражало и пугало латвийскую реакцию.

¹ ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 6. - Д. 697. - Л. 31.

² Там же. - Л. 31-36.

³ Sk. Tribine. - 1933. - Nr. 4. - 38. lpp.; Cīpas Biedrs. - 1934. - Nr. 6. - 54. lpp.

Отсутствие культурных связей с буржуазной Латвией на закрепленном соответствующим договором межгосударственном уровне; неодобрительное отношение латвийских правящих кругов к ЛОКСу; тенденциозный характер отбора "допускаемых" культурных обменов давал Советскому Союзу все основания прийти в 1934 году к выводу, что правительство Латвии не намерено способствовать существенному развитию культурных связей между латышским и советским народами.¹ В плане общего развития советско-латвийских отношений это означало, что правящие круги буржуазной Латвии не видят необходимости и не хотят постоянного добрососедства, стабилизации и улучшения всего комплекса советско-латвийских взаимоотношений, и тем самым содействия всеобщему миру.

I. Grasmane

Zemnieku preču tirgotāji Rīgā

19. gs. pirmajā pusē

19. gs. pirmā pusē, īpaši pēdējie pirmsreformas gadi, Rīgai kļuva par dziļu ekonomisko un sociālo pārveidojumu sākumu. Līdzīgi citām vecām pilsētām, kuras veidojās klasiskā feodālisma periodā, Rīga pārgāja uz kapitalistisko ražošanas veidu ļoti sarežģītā ceļā. Te bija cieši savijušās savu laiku pārdzīvojušās iekārtas sairuma un jaunā ražošanas veida pazīmes.² Kā viena no raksturīgākajām feodālās iekārtas paliekām 19. gs. pirmajā pusē bija Rīgas tirgotāju monopolitāte un privilēģijas starpniecības tirdzniecībā.

Rīgas tirgotāju privilēģijas starpniecības tirdzniecībā veidojās jau vismaz 14. gs., kad 1459. un 1460. gadā parādī-

¹ Ретроспективный обзор ВОКС о деятельности ЛОКС от 29 июня 1934 г. // ЦГАОР СССР. - Ф. 5283. - Оп. 5. - Д. 714. - С. 4-5.

² Риндзюнский П. Г. Городское гражданство дореформенной России. - М., 1958. - С. 321-322.

jās aizliegums tirgoties "viesim ar viesi".¹ Tādā veidā Rīgas namnieki centās iegūt peļņu no starpniecības tirdzniecības operācijām starp iekšzemi un ārzemēm. Turpmākajos gadsimtos namnieku ārkārtējās tiesības balstījās uz diviem priekšnoteikumiem: 1) viņiem bija jābūt pilntiesīgiem Rīgas pilsētas iedzīvotājiem un 2) pamatojoties uz 1690. gada tirdzniecības likumu un 1756. gada noteikumiem par "vešaļiem" tirgotājiem Rīgā, šie namnieki drīkstēja nodarboties tikai ar starpniecības tirdzniecību. Arī 1765. gada Rīgas tirdzniecības likums joprojām nodrošināja Rīgas namniekiem daļu no preču apgrozības peļņas Rīgā.

Laika gaitā, sevišķi feodāliema beigu posmā, starpniecības tirdzniecības privilēģijas jūtami sašaurinājās. Rīgas tirdzniecības apjomu pieaugums vairs nepieļāva seno noteikumu ievērošanu, un sākotnējās starpniecības tirdzniecības privilēģijas sakoncentrējās galvenokārt t.s. produktu jeb zemnieku preču tirdzniecībā (Bauernhandel), kas nozīmēja preču uzpirkšanu no uz pilsētu atbraukušajiem zemniekiem. Tas nozīmēja, ka starpniecības principi lielākā vai mazākā mērā tika ievēroti vairs tikai attiecībā uz lauksaimniecības ražojumiem, kurus pieveda pilsētai zemnieki.

1849. gadā Rīgas tirgotājs Binemanis rakstīja, ka Rīgas tirgotāji, kuri nodarbojās ar zemnieku pievesto lauksaimniecības ražojumu uzpirkšanu, veido tikai vienu samērā nelielu daļu no visiem Rīgas tirgotājiem-starpniekiem, pie kuriem faktiski piederēja visi Rīgas tirgotāji, neraugoties uz to, vai tie nodarbojās ar preču eksportu vai importu.² Tomēr jāsaprot, ka tieši zemnieku preču tirgotāju nogrupējuma darbībā, tā sīkstajā cīņā par savu seno privilēģiju saglabāšanu visspilgtāk izsekojams starpniecības tirdzniecības tiesību pastāvēšanas pēdējais posms kapitālistiskā tirdzniecības veida attīstības apstākļos 19. gs. pirmajā pusē. Tirdzniecības noteikumos un paražos, kas noteica zemnieku

¹ Feodālā Rīga / Atb. red. T. Zeīds. - R., 1978. - 112.lpp.

² Latvijas PSR Centrālais valsts vēstures arhīvs (turpmāk - LCVA). - 1381. f. - 1. apr. - 10011. l. - 31. lp.

pievestās lauksaimniecības produkcijas realizāciju Rīgā, visasāk izpaudās pretrunas starp savu laiku nodzīvojušām viduslaiku starpniecības tirdzniecības tiesībām un jaunajam kapitālismam raksturīgajām attiecībām starp preču ražotājiem un tirgotājiem. Tajā pašā laikā ražotājspēku attīstība zemnieku saimniecībās veicināja tirdzniecības apgrozījumu palielināšanos, preču-naudas attiecību arvien plašāku izplatību, zemnieku piedalīšanos ne tikai lauku, bet arī pilsētu tirgos. Zemnieku pievestajai produkcijai no plašiem apgabaliem bija liela nozīme ne tikai pilsētnieku apgādē ar pārtikas produktiem, bet arī Rīgas eksportā.

Raksta uzdevums ir aplūkot Rīgas produktu jeb zemnieku preču tirgotāju nogrupējumu, tā lielumu, sastāvu un darbību. Dati par zemnieku pievesto preču daudzumu parāda šī tirdzniecības veida lielo nozīmi Rīgas ekonomiskajā dzīvē. Caur zemnieku preču tirgotāju rokām izgāja gandrīz visi pievestie lini, kas 19. gs. pirmajā pusē bija pati nozīmīgākā Rīgas eksportprece. Rakstā aplūkots jautājums turpina un papildina autorei aizekto tēmu par zemnieku tirdzniecības vēstures problēmām, par lauku iedzīvotāju sakariem ar Rīgas tirgotājiem.¹

Neraugoties uz to, ka valsts vispārējos likumos nekas nebija teikts par kāda īpaša tirgotāju nogrupējuma pastāvēšanu Rīgā ar privilēģijām tirdzniecībā, kā arī uz to, ka vairākkārt valdības rīkojumi noteica juridiski un ekonomiski nepamatotā grupējuma likvidāciju, Rīgas zemnieku preču tirgotāju nogrupējums turpināja ne tikai pastāvēt, bet tas palielinājās un turpināja aktīvi darboties. 1824. gadā ar

¹ Grasmane I. Cīpa par viduslaiku privilēģiju likvidāciju Rīgas tirdzniecībā 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē // Latv. PSR ZA Vēstis. - 1974. - Nr. 8. - 76. lpp.; Rīgas tirgotāju attiecības ar zemniekiem 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē // Latv. PSR ZA Vēstis. - 1979. - Nr. 11. - 42.-54. lpp.; Līnu tirdzniecības organizācija Rīgā 19. gs. pirmajā pusē // Latv. PSR ZA Vēstis. - 1983. - Nr. 9. - 41.-53. lpp.

valdības pavēli noteica Rīgā likvidēt privilēģēto vācu tirgotāju grupu, kura bija monopolizējusi tiesības tirgoties ar pilsētā iebrāukušajiem zemniekiem. Tomēr valdības rīkojums netika ievērots. 1841. gadā valdība atcēla arī t.s. preču nokraušanas jeb noliktavu spaidu, saskaņā ar kuru Rīgā iebrāukušajiem tirgotājiem un zemniekiem bija aizliegts izvest no pilsētas tur ievestās preces, kuras kaut kādu iemeslu dēļ nevarēja pārdot.¹ Tomēr arī šo rīkojumu nācās atkārtot. Bet pa to laiku starpniecības tirdzniecības privilēģijas radīja arvien vairāk protestu, domstarpību, bet galvenais, ļoti traucēja ātru un pēc iespējas lētu preču apgrozību Rīgā. Tāpēc 40. gadu beigās izvirzījās jautājums par seno tirdzniecības noteikumu revidēšanu.

1849. gadā Rīgas biržas komiteja ierosināja ģenerālgubernatoram revidēt 1690. un 1765. gada tirdzniecības likumus un citus vietējos noteikumus (1756., 1760. g.) par produktu jeb zemnieku preču tirgotāju izpēsuma tiesībām starpniecības tirdzniecības operācijās starp preču ražotājiem un eksportniekiem. Biržas komitejas mērķis bija panākt Rīgā pievesto preču tiešu eksportu uz ārzemēm. Šajā jautājumā 1849. un 1850. gadā tika uzklaustas Vidzemes civilgubernatora, Rīgas biržas komitejas, rātes, tirdzniecības tiesas, kā arī zemnieku preču un eksporttirgotāju domas.² 1850. gadā pēc Rīgas rātes pavēles tika nodibināta speciāla komisija, kura nolēma, ka turpmāk obligāti ar starpniecību jāpārdod tikai līni un sējas linsēklas, bet pārējās preces atļāva eksportēt arī bez starpniecības, t.i., eksportētāji tās varēja uzpirkt tieši no ražotājiem.³ Rīgas zemnieku preču tirgotāji bija spiesti atzīt, ka viņi vairs nav spējīgi uzpirkt visas Rīgā pievestās lauksaimniecības preces. Vecie starp-

¹ Latvijas PSR vēsture. - R., 1953. - I sēj. - 448. lpp.

² LCVVA. - 749. f. - 1. apr. - 392. l. - 76. lp.

³ Turpat. - 69.-70. lp.; 3143. f. - 1. apr. - 280. l. - 157. lp.

niecības noteikumi un paradumi jaunajos tirdzniecības apstākļos sāka sabrukt paši no sevis. Tomēr obligātā starpniecība pagaidām saglabājās uz dažām precēm, kuras pieveda galvenokārt zemnieki savos vezumos.

Interesi izraisa jautājumi, cik tad aplūkojamā laika posmā bija zemnieku preču tirgotāju, kāds bija šī nogrupējuma sastāvs, viņu darbības sfēra, tirdzniecības apjomi, peļņa, tirgošanās veids, tiesības un pienākumi. Uz visiem šiem jautājumiem pagaidām nepietiekamu avotu dēļ nav iespējams pilnībā atbildēt. Rīgas rātes, tirdzniecības tiesas, biržas komitejas, svaru kantora, fogtejas tiesas u.c. fondos iegūstamas ziņas par zemnieku preču tirgotāju līdzdalību eksportpreču piegādē, par grupējuma lielumu un sastāvu, kā arī ziņas par cīņu pret šādas privileģētas tirgotāju grupas pastāvēšanu, jo starpniecība preču cenu stipri paugstināja un kavēja preču tūlītēju nonākšanu tirgū.

Gadu desmitiem ritot, protams, vērojamas izmaiņas Rīgas zemnieku preču tirgotāju skaitā un sastāvā, tomēr laika posmā no 19. gs. sākuma līdz 50. gadu beigām atzīmējama samērā liela stabilitāte šajā Rīgas tirgotāju nogrupējumā. Zināma loma tē bija tam apstāklim, ka tirdzniecība ar zemniekiem prasīja īpašas iemaņas un zināšanas. Zemnieku preču tirgotājam bija jāzina vairākas valodas (latviešu, igauņu, krievu, poļu, lietuviešu), jo Rīgā ieradās dažādu tautību zemnieki no tuvākām un arī visai attālām gubernām. Bez tam nodarbošanās ar šo tirdzniecības veidu prasīja arī plašas zināšanas preču sortimenta un kvalitātes noteikšanā, zināmas iemaņas mazumtirdzniecībā, labi bija jāpārzina svaru, mēru un naudas vienību atšķirības dažādās valsts vietās. Tā kā zemnieki galvenokārt pieveda linus, linsēklas un labību, tad šīs preces bija zemnieku preču tirgotāju galvenais tirdzniecības objekts. Tirgotāju rīcībā vienmēr bija jābūt zināmam sāls, siļķu un dzelzs izstrādājumu krājumam, jo ar šīm precēm parasti Rīgas tirgotāji mēdza norēķināties ar zemniekiem par atvestajiem lauksaimniecības produktiem. Zemnieku preču tirgotājam bija jābūt labam speciālistam.

tam preču šķirņu un kvalitātes noteikšanā, lai varētu pareizi noteikt preces cenu. Tas bija ļoti sarežģīts uzdevums, jo 19. gs. pirmajā pusē, piemēram, līni dalījās 10-12 šķirās, kuras dalīja vēl sīkāk apakššķirās. Zemnieku preču tirgotāji savu prasmi un lemapas šajā tirdzniecības veidā parasti nodeva mantojumā saviem pēcnācējiem vai citiem radniekiem. Vēstures avotos izsekojamas zemnieku preču tirgotāju firmas, kuras ar labiem panākumiem darbojās no 18. gs. otrās puses līdz 19. gs. vidum un ilgāk. Piemēram, tirdzniecības uzņēmumi Vikens un dēli, Volcons, Pfābe, Krēgers u.c.

Reizēm vērojams, ka zemnieku preču tirgotāji pārgāja eksporttirgotāju kategorijā, līdz ar to zaudējot oficiāli starpnieka tiesības. Bija arī gadījumi, kad eksporttirgotāji mainīja nodarbošanos un kļuva par zemnieku preču tirgotājiem, iepriekš par to paziņojot tirdzniecības tiesai.

Kopumā vērtējot zemnieku preču tirgotāju grupējuma darbību kā vispārējiem tirdzniecības apstākļiem neatbilstošu un traucējošu, nevar ignorēt šīs parādības citus aspektus. Tā, piemēram, zemnieku tirgotāju darbība nodrošināja lauku iedzīvotāju piegādātās produkcijas sistemātisku pieņemšanu cauru gadu. Zemnieku preču tirgotāji nepārtraukti uzpirka zemnieku pievestos, bieži ļoti nelielos preču daudzumus un uzkrāja, Turklāt, pateicoties konkurencei starp zemnieku preču tirgotājiem, lauksaimniecības produktu cenas nenoslidēja pārāk zemu. Turpretī Rīgas eksportnami precī uzpirka galvenokārt laikā, kad bija izdevīga tirgus konjunktūra un pieprasījums no ārzemēm. Piemēram, Pērnavā eksporttirgotāji uzpirka no zemniekiem tikai to preču daudzumu, kas bija nepieciešams tūlītējam eksportam. Pēc tam preču cenas strauji kritās un zemnieki preču pārpalikumu bija spiesti pārdot zem vērtības vai arī ar lieliem zaudējumiem transportēt atpakaļ. Minēto apstākļi Rīgas zemnieku preču tirgotāji minēja kā attaisnojumu savas korporācijas pastāvēšanai paskaidrojuma ģenerālgubernatoram Suvorovam 1850.

gadā.¹ Produktu tirgotāji apgalvoja, ka starpniecības tirdzniecības likvidācijas gadījumā galvenie cietēji būšot preču ražotāji - zemnieki, jo eksportnami domājot tikai par savu peļņu. Protams, ka šāda paskaidrojuma galvenais mērķis bija saglabāt savās rokās tik izdevīgo tirdzniecību ar zemniekiem, jo šis tirdzniecības veids nesa lielu peļņu ar samērā nelieliem kapitāliem.

18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē tirdzniecības kapitāls nostiprinājās un pieauga tiešo ražotāju ekspluatācijas ceļā, piesavinoties sev daļu virsprodukta no feodāli ekspluatētā zemnieka. Ar tirgotāju vajadzēja dalīt ienākumus gan muižniekam, gan manufaktūras īpašniekam. Tirgotājam nebija tiešas un organiskas saites ar ražošanu un viņš savu labklājību varēja celt tikai, aplaupot pārdevēju un pircēju. Feodālās iekārtas apstākļi padarīja šo laupīšanu par "normālu" un ikdienas parādību un nodrošināja tirgotājiem peļņu. Zemnieki bija piesaistīti savam muižniekam un savai dzīves vietai, un tiem nebija iespēju pārdot savu saražoto produktu tur, kur tas bija dārgāks, un pirkt nepieciešamo tur, kur tas bija lētāks. Liela cenu starpība dažādos valsts apgabalos nodrošināja neekvivalenta maiņu. Muižniecība un feodālā valsts spieda zemniekus pieņemt visneizdevīgākos noteikumus darījumos ar tirgotāju; tirdzniecisko sakaru un transporta ceļu trūkums, valsts saimniecības arhaiskā sistēma, uzpirkšana, neattīstīta valsts kredītsistēma deva iespēju iedzīvoties augļotājiem.²

Zīpas par produktu jeb zemnieku preču tirgotājiem, to skaitlisko un vārdisko sastāvu 19. gs. pirmajos gadu desmitos iegūstamas Rīgas svaru kantora fondā. No 1810. līdz 1811. gadam vidēji ik gadus darbojās ap 53 tirgotāji, no 1811. līdz 1820. gadam - ap 40.³ Pēc Rīgas tirdzniecības tiesas datiem 1829. gadā minēti 29 uzvārdi, bet 1832./33.

¹ LCVA. - 1381. f. - 1. apr. - 10011. l. - 54.-75. lp.

² Рыдзюнский П.Г. Городское гражданство дореформенной России. - С. 22-23.

³ LCVA. - 1858. f. - 1. apr. - 380., 381. l.

gadā - 36¹, turklāt dota arī šo tirgotāju gildes piederība: 10 - 2. gildes tirgotāju, bet 26 piederēja 3. gildei.

1. gildes tirgotāji bija retums zemnieku preču tirgotāju vidū, jo tie pārsevarā nodarbojās ar eksporttirdzniecību.

Zemnieku apmānīšanai kalpoja izdomātie un patvaļīgi pieņemtie vārdi (Nahrungsnahme, промышленные, питательные), kurus zemnieku preču tirgotāji izmantoja iepirkšanas un iebraucamo vietu apzīmēšanai savos darījumos ar zemniekiem. Nereti vienai personai bija vairāki vārdi. Piemēram, tirgotājam Bokslavam - grāfs, Grunvaldam - cepure, roka, Zēzemanim - saule, Volconam - zvaigzne, Fastenam - zirpi, Portanam - dukāti, Štīdam - rubulis, sirds, Filicam 1850. gadā bija 10 pieņemti vārdi - roka, ērglis, precinieks, jaunais, lietuvietis, stārkis, dzerve, krūze, mēnesis, draugs.² Pēc tirgotāju paskaidrojumiem pieņemtie vārdi nepieciešami, lai dažādu tautību zemnieki, kas ieradās Rīgā no attālām vietām, labāk atcerētos tirgotāju. Tomēr saprotams, ka tirgotājs, kurš bija apmānījis zemnieku ar vienu vārdu, nākamā reizi varēja cerēt apmānīt to pašu zemnieku ar citu vārdu nosauktajā preču iepirkšanas vai zemnieku iebraucamajā vietā.

Kadā fogtejas tiesas dokumentā, kas datēts ar 1842. gadu³, minēti 47 tirgotāji. Salīdzinot ar 30. gadu sākumu, to skaits bija palielinājies par 11 cilvēkiem. Par 50. gadu sākumu avoti min dažādus skaitļus. Jāņem arī vērā, ka dokumentos, kur gāja runa par pieņemto vārdu lietošanu, visi nogrupējuma tirgotāji nebija minēti. Salīdzinot vairākus sarakstus, jāsecina, ka 19. gs. pirmajā pusē darbojās apmēram 68 zemnieku preču tirgotāji, turklāt lasāmi apmēram 15 uzvārdi, kas pazīstami no iepriekšējo gadu sarakstiem (Bokslavs, Filics, Hofmanis, Grunvalds, Krēgers, Volcons, Burmeisters, Fastena, Gadilhe, Lemke, Millers, Rauhs, Sprosts, Eks, Kauls). Konstatējams, ka daži no zemnieku preču tirgotājiem reizēm nodarbojušies arī ar eksporttirdzniecību.

¹ LCVVA. - 1381. f. - 1. apr. - 836. l. - 47. lp.

² Turpat. - 862. l. - 97. lp.

³ Turpat. - 1378. f. - 1. apr. - 9978. l. - 5.-6. lp.

Piemēram, Grims (1845.-1847., 1853., 1856. g.), Hofmanis (1844., 1850., 1851. g.), Cimermanis (30. gadu beigās un 1850. g.), Baumanis (1856., 1860. g.), Lemke (1856.-1860.g.) u.c.¹

19. gs. vidū Krievijas valdība arvien uzstājīgāk sāka interesēties par Rīgas tirgotāju privilēģijām. Tās arvien jūtāmāk traucēja gan citu Krievijas pilsētu tirgotāju darbību Rīgā, gan sarežģīja un sadārdzināja Krievijas lauksaimniecības eksportu caur Rīgas ostu. Tas lielā mērā attiecās tieši uz zemnieku preču tirgotājiem. 1850. gada 13. aprīlī ģenerālgubernators Suvorovs rakstīja Vidzemes guberņas priekšniekam², ka t.s. zemnieku preču tirgotāji /сельские или крестьянские/ joprojām tirdzniecības darījumos ar zemniekiem firmas nosaukuma vietā lietojot patvaļīgi izdomātus vārdus pretēji 1847. gada speciālās komisijas lēmumam. Ģenerālgubernators uzdeva Rīgas rātei rūpēties, lai zemnieku preču tirgotāji lietotu tikai vienu pieņemtu vārdu, kuru bija jāpazīno tirdzniecības tiesai kā firmas nosaukumu. Vidzemes, Kurzemes, Igaunijas, Pleskavas, Vitebskas un Viļņas guberņu priekšniecības saņēma publikācijas, kas informēja zemniekus - lina ražotājus, ar kādu nosaukumu turpmāk tirgosies attiecīgie Rīgas zemnieku preču tirgotāji.³ Vidzemes guberņas valdes dokumentos saglabājies Rīgas zemnieku preču tirgotāju saraksts, kurā minēta tirgotāja gildes pierība, oficiālais pieņemtais vārds vācu, krievu, poļu, lietuviešu, latviešu un igauņu valodās.⁴ Piemēram, 1. gildes tirgotājs Pfābs paturēja pieņemto vārdu "galva" (glova, galvis, pea), 2. gildes tirgotājs Krēgers - "āzis" (kozūl, koziol, ūzis, sik) utt.

1850. gada 12. oktobrī Limbažos izdotajā "Vidzemes Latviešu Avīzē" 12. numurā bija publicēts Rīgas zemnieku preču tirgotāju saraksts ar oficiāli pieņemtajiem vārdiem.

¹ LCVA. - 1381. f. - 1. apr. - 10020. l. - 1., 3., 7. lp.

² Turpat. - 5.-6. lp.

³ Turpat. - 15. lp.

⁴ Turpat. - 4. f. - 2(I). apr. - 92. l. - 5.-6. lp.

Tekstā starp citu lasāms: "...še klāt vēl ir pieminams, ka visi tie līdz šim no tiem kopmapiem vesti andeles vārdi nav geldīgi un aizliegti top, un tādej tad priekš tiem ir tie nu pakkaļ nākdami andeles vārdi nosacīti" (seko tirgotāju saraksts ar pieņemtajiem firmas vārdiem).¹

Vidzemes guberņas valdē apsprieda arī priekšlikumu uzlikt par pienākumu visiem zemnieku preču tirgotājiem izkārt pie saviem uzņēmumiem izkārtnes ar pieņemto vārdu dažādās valodās un dot vārda saturu zīmējumā. Rāte iebilda, ka ne visu vārdu saturu var izteikt zīmējumā, jo tie reizem bija abstrakti jēdzieni (piemēram, "laime", "labā dvēsele" u.c.). Guberņas prokurors ierosināja sodīt katru zemnieku preču tirgotāju ar 10 sudraba rubļiem, ja nebūs izlikta pieprasītā izkārtne.² Šāda rīcība tiku vērtēta kā mēģinājums apmānīt Rīgā iebrukušos zemniekus. Jādama, ka izkārtnes pieprasīja arī tāpēc, ka vajadzēja novērst tirdzniecībā ar zemniekiem to tirgotāju piedalīšanos, kuri nepiederēja nogrupējumam un gildēm.

1849. gadā starpniecības tirdzniecības jautājumi bija nodoti īpašai valdības komisijai Baltijas guberņu tirdzniecības lietās, kuras lēmumi joprojām tika gaidīti. 1854. gadā senāts Vidzemes guberņas valdei atgādināja, ka Rīgā vēl joprojām eksistē īpaša starpnieku tirgotāju grupa, kuri mēdzot apmānīt ar precēm atbraukušos zemniekus.³

Par zemnieku preču tirgotāju mantisko stāvokli vēstures avotī sniedz dažādas, brīžiem arī pretrunīgas ziņas. 19. gs. 40. gadu otrajā pusē ģenerālgubernators Golovins rakstīja, ka Rīgas zemnieku preču tirgotāju rīcībā esot ievērojamas summas, lai monopolizētu Rīgas tirdzniecību ar

¹ LCVVA. - 4. f. - 2. apr. - 92. l. - 19. lp.

² Turpat. - 38.-39. lp.; 1381. f. - 1. apr. - 10020. l. - 22.-23. lp.

³ Turpat. - 4. f. - 2. apr. - 92. l. - 43.-44. lp.

liniem.¹ Citi avoti liecina, ka ne vienmēr šo tirgotāju materiālie apstākļi bijuši tik spoži. Daudziem no viņiem 19. gs. pirmajā pusē piederēja Rīgā viena vai vairākas dzīvojamās mājas, noliktavas, iebraucamās vietas, samērā liels dažādu preču daudzums. Piemēram, tirgotājam Brūnam 1850. gadā piederēja trīs mājas (viena nēpabeigta), 16 noliktavas, 8 zirgi, 2 rati, 4 ragavas un liels daudzums dažādu preču.² Tirgotājam Pfābam (viņš vienīgais no visiem zemnieku preču tirgotājiem piederēja 1. gildei) 1842. gadā Rīgas pilsētā piederēja īpašuma vērtība bija 75 970 sudraba rubļu.³ Tā bija liela summa, kas liecina, ka viņš bija viens no bagātākajiem Rīgas tirgotājiem vispār. Salīdzinājumam var minēt, ka Vērmanim - vienam no lielākajiem Rīgas eksporttirgotājiem - pilsētā esošā īpašuma vērtība bija 26 000 sudraba rubļu. Vērmanis savus kapitālus ieguldīja arī rūpniecības uzņēmumos, kas te nav penti vērā. Tirgotāja Bergholca mājas vērtība (Kaļķu ielā) 1841. gadā bija 20 114 sudraba rubļu⁴, bet Volcons strīdā ar mērītāju amatu raketija rātei, ka viņš esot pats nabadzīgākais no visiem zemnieku preču tirgotājiem.⁵

Zemnieku preču tirgotāji uzpirka un pārdeva galvenokārt tās lauksaimniecības preces, kuras pieveda zemnieki, - linus, labību, sēklas, pārtikas produktus u.c. Vērojams, ka viņi specializējās tirdzniecībā ar kādu noteiktu preci, tomēr bieži tirgojās ar vairākām precēm. Pfābs bija specializējies linsēklu tirdzniecībā, Brūns tirgojās galvenokārt ar liniem. Vēstures avoti liecina, ka arī zemnieku preču tirgotāji ieguldīja līdzekļus citās tirdzniecības un arī rūpniecības nozarēs. Viņi bija iebraucamo vietu turētāji, nodarbojās ar sāls, siļķu, kōktirdzniecību u.c. Piemēram, 19. gs. 40. gados Volcons nodarbojās ar kōktirdzniecību uz Lielās Klīver-

¹ LCVVA. - 1. f. - 10. apr. - 550. l. - 104.-115. lp.

² Turpat. - 1380. f. - 5. apr. - 4976. l.

³ Turpat. - 2692. f. - 2. apr. - 9.-10. l.

⁴ Turpat. - 1380. f. - 5. apr. - 3795. l.

⁵ Turpat. - 1381. f. - 1. apr. - 2613. l.

salas, Bauders bija arī cigāru fabrikas īpašnieks Torņakalnā.¹

Tomēr zemnieku preču tirgotāju uzmanības centrā bija galvenā Rīgas eksportprece - lina, kuru galvenie piegādātāji bija to ražotāji - zemnieki. Tāpēc saprotams, ka zemnieku preču tirgotājus reizēm dēvēja arī par lina tirgotājiem. Šajā sakarā ir interesanti tuvāk iepazīties ar Rīgas svaru kantora datiem par zemnieku preču jeb lina tirgotāju piegādāto lina daudzumu Rīgas eksportam (sk. 1. tabulu).

Tabulā minēti tikai nozīmīgākie Rīgas lina tirgotāji, t.i., tirgotāji, kuri piegādāja linus visu vai gandrīz visu aplūkojamo laika posmu, kā arī tie, kuri, kaut īslaicīgi, piegādāja salīdzinoši ļoti lielus lina daudzumus. No tabulā minētajiem 26 lina tirgotājiem 6 darbojās nepārtraukti no 1800. līdz 1840. gadam (t.i., strādāja viņu vārdā nosauktie tirdzniecības uzņēmumi) un ilgāk. Rīgas svaru kantora saraksti liecina, ka katru piecgadi linus piegādāja ik gadus 38-53 tirgotāji, bet ārpus tabulas palikušie parādās tikai dažus gadus un arī to devums bija ļoti niecīgs. Bez tam visi svaru kantora grāmatās minētie tirgotāji nepiederēja Rīgas zemnieku preču tirgotāju nogrūpejumam.

Atsevišķu tabulā minēto tirgotāju daļa kopējā lina pievedumā bija visai nozīmīga. Sevišķi jāatzīmē tirdzniecības uzņēmumi Vikens un dēli, Krīgers (no 1811. līdz 1815. g. šī tirgotāja uzņēmums deva pat 23,4% no kopējā pieveduma), atsevišķās piecgadēs - Krūze, Kauls, Širens u.c. Tabulā minēto tirgotāju devums no visa kopējā lina pieveduma pa piecgadēm ik gadus vidēji bija šāds: 1801.-1805. gadā - 52,1%, 1806.-1810. gadā - 54,2%, 1811.-1815. gadā - 74,8%, 1816.-1820. gadā - 65,0%, 1821.-1825. gadā - 78,1%, 1826.-1830. gadā - 69,4%, 1831.-1835. gadā - 70,5%, 1836.-1840. gadā - 58,3%.² Tātad caur zemnieku preču tirgotāju rokām reizēm

¹ LCVVA. - 1381. f. - 1. apr. - 3582. l.; 1378. f. - 1. apr. - 9963. l.

² Dati izskaitļoti un aprēķināti no Rīgas svaru kantora pievesto lina registrācijas grāmatām (LCVVA. - 1858. f. - 1. apr. - 380.-382. l.).

izgāja ievērojami vairāk nekā puse no visa līnu pieveduma Rīgai.

Pārskatot svaru kantora doto tirgotāju sarakstu pēc uzvārdiem, var secināt, ka vairums bija vācieši, bet vērojama arī krievu tirgotāju piedalīšanās šajā tirdzniecības nozarē - Līsicins, Borunovs, Goronskis, Alifanovs, Prokofjevs u.c. Brižiem sarakstos parādās arī daži latviski uzvārdi - Krūze, Grieze, Kauls, kuri, jādoma, bija pārvācojušies latvieši.

Kapitālistiskās tirdzniecības formu attīstība, preču apgrozības pieaugums, kapitāla trūkums veicināja kredītsistēmas izveidošanos. Vēstures avotos saglabājušās ziņas par kapitālistiskās kredītsistēmas attīstību, izmantojot savstarpējās palīdzības kasi. Vismaz kopē 18. gs. beigām Rīgas zemnieku preču tirgotāji domāja par pabalsta fonda dibināšanu, lai aizstāvētu savas korporācijas locekļu intereses un privilēģijas, nodrošinātu nepieciešamo pabalstu. 1794. gadā zemnieku preču tirgotāji Huikelhovens, Benkens, Fortens, Vikens, Krēgers, Brage u.c. rakstīja, ka sakarā ar rīkojumu par visa veida maksājumiem tikai tīrā naudā nepieciešams nodibināt no tirdzniecības kases līdzekļiem speciālu fondu, no kura varētu aizņemties naudu. 1817. gadā tika izskatīta tirgotāja Borunova lieta, kurā no tirdzniecības kases bija aizņēmieš 10 tūkst. sudraba rubļu un par to kasē iekļilājis 8000 saipus līnu, bet pēc tam tos slepeni pārdevis.¹ Īpaša vērība jautājumam par pabalstiem tika pievērsta 19. gs. 30.-40. gados, kad sākās valdības uzbrukums Rīgas tirgotāju privilēģijām visās jomās.

1831. gadā apstiprināja reglamentu biržas komitejas tirgoāju apvienības pabalsta fondam (Reglament für den Unterstützungsfond des durch den Börsenkomitee vertretenen kaufmännischen Vereins in Riga).² Sākotnēji fonds bija domāts nelaimē nonākušo tirgotāju, tirgotāju atraitņu un bā-

¹ LCVVA. - 1. f. - 5. apr. - 476. l. - 5. lp.

² Turpat. - 8. apr. - 1557. l. - 1.-5. lp.

Lielākie Rīgas līnu tirgotāji no 1800. līdz 1840. gadam
(dati doti vidēji gadā birkavos)

Nr. p.k.	Tirgotāji	1801.- 1805.		1806.- 1810.		1811.- 1815.	
		kop. vid. pie- ve- du- ma	% no kop. vid. pie- ve- du- ma	kop. vid. pie- ve- du- ma	% no kop. vid. pie- ve- du- ma	kop. vid. pie- ve- du- ma	% no kop. vid. pie- ve- du- ma
1.	Grass S. un W.	1504	2,7	2094	3,4	711	2,1
2.	Grunvalds S.	-	-	-	-	-	-
3.	Huikelhovens un dēli	4375	7,9	4362	7,0	3225	9,7
4.	Ļisicins I.	4144	7,4	3000	4,9	2424	7,3
5.	Rikmanis K.	2415	4,3	1763	2,9	1816	5,5
6.	Vikens un dēli	6074	10,9	1832	3,0	1718	5,1
7.	Volcons J.G. un T.J.	269	0,5	640	1,0	323	0,9
8.	Pfābe E.N.	539	1,0	1511	2,4	666	2,0
9.	Krīgers J.E.	3772	6,8	6909	11,1	7754	23,4
10.	Zēzemanis A.	549	1,0	1183	1,9	620	1,8
11.	Krūze F.G. un O.	4300	7,8	5791	9,3	3895	11,7
12.	Krēgers A. un C.A.	996	1,8	421	0,6	134	0,4
13.	Šilings K.	-	-	4681	6,7	1634	4,9
14.	Sprosts C.W.	-	-	-	-	-	-
15.	Burmeisters F.G.	-	-	-	-	-	-
16.	Kauls J.A.	-	-	-	-	-	-
17.	Fastena J.F.	-	-	-	-	-	-
18.	Hofmanis J.F.	-	-	-	-	-	-
19.	Gadilhe G.	-	-	-	-	-	-
20.	Bergholcs J.G. un C.G.	-	-	-	-	-	-
21.	Bokslavs V.L.	-	-	-	-	-	-
22.	Šeluhins J.	-	-	-	-	-	-
23.	Pirangs C.R.	-	-	-	-	-	-
24.	Burhards J.H. un J.F.	-	-	-	-	-	-
25.	Širens H.E.	-	-	-	-	-	-
26.	Cimermanis N.W. un D.	-	-	-	-	-	-
Vidējais kopējais līnu pievedums RĪGAI		55404		61797		33073	

1. tabula

1816.- 1820.	% no kop. vid. pie- ve- du- ma	1821.- 1825.	% no kop. vid. pie- ve- du- ma	1826.- 1830.	% no kop. vid. pie- ve- du- ma	1831.- 1835.	%	1836.- 1840.	%
2298	4,6	2266	2,3	2783	2,1	998	0,9	2609	1,8
-	-	-	-	1448	1,1	927	0,8	2089	1,4
2230	4,4	538	0,5	-	-	-	-	-	-
2314	4,6	-	-	-	-	-	-	-	-
2927	5,8	4717	4,7	-	-	-	-	-	-
3020	6,0	7817	7,9	10833	8,4	5340	5,2	3780	2,6
477	0,9	2080	2,1	4950	3,8	6697	6,2	6408	4,4
3280	6,5	5739	5,8	5060	3,9	3856	3,6	4290	2,9
5675	11,3	-	-	-	-	-	-	-	-
1840	3,6	3274	3,3	5147	4,0	1760	1,6	1684	1,1
2882	5,7	-	-	-	-	-	-	-	-
696	1,4	4196	4,2	6486	5,0	6277	5,8	7209	4,9
2786	5,5	9520	9,6	-	-	-	-	-	-
-	-	1687	1,7	1060	0,8	618	0,5	703	0,5
-	-	-	-	2927	2,2	4464	4,1	5158	3,5
-	-	-	-	-	-	13160	12,3	14888	10,2
-	-	1386	1,4	2580	2,0	2598	2,4	4418	3,0
618	1,2	2760	2,8	4154	3,2	3498	3,2	5040	3,4
-	-	-	-	-	-	9998	9,3	11550	7,9
1750	3,5	3579	3,6	3799	2,9	3157	2,9	2226	1,5
-	-	1916	1,9	2584	2,0	2010	1,9	2548	1,7
-	-	4146	4,2	6173	4,8	2301	2,1	-	-
-	-	-	-	12550	9,7	-	-	-	-
-	-	-	-	4181	3,2	5623	5,2	8677	6,0
-	-	13968	14,1	3593	2,8	2673	2,5	2187	1,5
-	-	7953	8,0	9755	7,5	-	-	-	-
49989		98722		128630		106898		145175	

repu pabalstīšanai. Reglamenta 2. paragrāfā teikts, ka fonda līdzekļiem jāveidojas no eksporttirgotāju, zemnieku preču tirgotāju un citu biržas komitejas apvienībā ietilpstošo tirgotāju brīvprātīgām iemaksām.

1842. gadā produktu jeb zemnieku preču tirgotāji vienojās dibināt fondu, no kura varētu iegūt līdzekļus tiesas procesiem, kuros viņi cīnījās par savas korporācijas it kā likumīgajām tiesībām t.s. namnieku pārtikas saņemšanā.¹ Lai šādu fondu radītu, katram zemnieku preču tirgotājam ar 1842. gada 1. septembri būtu jāmaksā 3 gadus no katra pārdotā lina vai kapepāju birkava 1 sudraba kapeika un no katras pārdotās sējas un eļļas sēklu mucas $\frac{1}{4}$ sudraba kapeikas. Tomēr pasākuma realizācija radija grūtības, jo daļa tirgotāju atsacījās maksāt. Vienošanās neatbalstīja vairāki ievērojami zemnieku preču tirgotāji - Bauders, Filics, Grots, Grunvalds, Vilde, Kauls, Pfābe, Šrēders u.c. Beidzot atteicās savas saistības pildīt arī tirgotāji, kuri sākumā vienoties bija parakstījuši. 1843. gadā fongtejas tiesa izskatīja produktu tirgotāju pārstāvju sūdzību pret Filicu V., kurā nebija samaksājis fondā 26,59 rubļus.² Acīmredzot vienoties izjuka, jo 1846. gada 4. septembrī tika sastādīts jauns saistību raksts, kuru parakstīja 26 zemnieku preču tirgotāji. Rakstā teikts, ka, lai uzturētu spēkā ārkārtējās namnieku tirdzniecības tiesības, nepieciešams radīt fondu, kura līdzekļus izlietotu korporācijas tiesas procesu vajadzībām, ceļu revidentu algošanai u.c.³ Šoreiz produktu tirgotāji apņēmās maksāt no 1846. gada 1. septembra līdz 1847. gada 1. septembrim no katra saņemtā un pārdotā lina, kapepāju vai pakulu birkava $1\frac{1}{2}$ sudraba kapeiku un no katras pārdotās sējas un eļļas sēklu mucas $\frac{1}{2}$ sudraba kapeikas katrā semestra beigās.

1849. gadā pret mināto produktu tirgotāju vienoties un prasībām uzstājās toreiz pazīstamais zemnieku preču tir-

¹ LCWA. - 1378. f. - 1. apr. - 9978. l. - 1.-4. lp.

² Turpat.

³ Turpat. - 10269. l. - 1.-2. lp.

gotājs Brūns Aleksandrs, kurš atsacījās samaksāt prasītās summas par 1846. gadu. Brūns nebija samaksājis par 1949 birkaviem linu un kaņepāju un par 4039 mucām sēklu 49,42 sudraba rubļus.¹ Paskaidrojumā Brūns rakstīja, ka viņam vairākkārt tikusi liegta iespēja iepazīties ar noreķinu par fonda naudas izlietošanu. Brūna iebildumus noraidīja, jo saskaņā ar instrukciju visi produktu tirgotāji bija uzaicināti generālsapulcē Lielajā gildē, kur iepazīstināti ar atskaīti par līdzekļu izmantošanu 1846. gadā. Arī Rīgas fogtejas tiesas 1849. gada 15. decembra lēmums atzina tirgotāja Brūna iebildumus par nepamatotiem un noraidīja viņa prasības.²

1653. gadā tika pārstrādāts novecojušais 1831. gadā apstiprinātais reglaments par pabalsta fondu.³ 1855. gadā Rīgas rāte paraksta jaunu dokumentu - "Statuten des Unterstützungs fonds der vereinigten Produktenhändler" (Apvienoto produktu tirgotāju pabalsta fonda statūti). Statūtus publicēja vācu valodā, un tie sastāvēja no ievada un 27 paragrāfiem.⁴ Statūtu ievadā lasām, ka 1850. gada 23. augustā notikušajā Rīgas produktu tirgotāju generālsapulcē tika nolemts ar labprātīgiem ikgadējiem maksājumiem par katru pārdoto linu un kaņepāju birkavu un sēklu mucu radīt kapitālu, lai varētu atbalstīt šī tirgotāju nogrupējuma nabadzīgākos tirgotājus, kā arī viņu atraities un bāreņus. Maksājumu ievākšanu uzsāka ar 1850. gada 1. septembri un līdz 1854. gada 1. septembrim bija savākti 1600 sudraba rubļu.⁵

Interesanti, ka minēto statūtu 1. paragrāfā dotas produktu jeb zemnieku preču tirgotāju galvenās pazīmes: Rīgas tirgotājs, kuram ir izpēmuma tiesības nodarboties ar linu, kaņepāju, pakulu un sēklu uzpirkšanu no ražotāja un kurš tālāk pārnod šīs preces eksporttirgotājiem. Katrs šāds tirgotājs varēja tikt uzņemts produktu tirgotāju apvienībā; vi-

¹ LCVVA. - 1378. f. - 1. apr. - 10269. l. - 4.-6. lp.

² Turpat. - 27.-29. lp.

³ Turpat. - 1. f. - 8. apr. - 1557. l. - 1. lp.

⁴ Turpat. - 1378. f. - 1. apr. - 10868. l. - 27. lp.

⁵ Turpat. - 20. lp.

nam bija jāparaksta statūti un jāņemtas tos pildīt. Turpmākajos paragrāfos bija precizēta tirgotāju uzņemšana apvienībā un izslēgšana no tās, maksājumu lielums ($\frac{1}{4}$ sudr. kap. no katra līnu, kapepāju un pakulu birkava un $\frac{1}{8}$ sudr. kap. no katras sēklu mucas), maksājumu termiņi, soda naudas u.c. Statūtu 3. nodaļas paragrāfi bija veltīti pabalstu piešķiršanas noteikumiem. Pabalstus varēja saņemt šādas personas: 1) katrs precēts vai neprecēts apvienības tirgotājs, kurš vecuma, slimības vai nelaimes gadījuma dēļ nespēja sev sagādāt pārtiku un kurš bija nokārtojis noteiktos maksājumus nepārtraukti 10 gadus; 2) produktu tirgotāju atraitnes ar bērniem, kuras nokļuvušas bezpalīdzīgā stāvoklī un citi ienākumi nepārsniedza 800 sudraba rubļus gadā; 3) bērni bez vecākiem, kuru tēvs vismaz 10 gadus maksājis obligātās summas (dēli, kamēr tie nav beiguši mācības, meitas - līdz precībām). Pabalsta lielums bija noteikts šāds: precētam vīram ne vairāk kā 200 sudraba rubļu gadā, atraitnei ar bērniem, kā arī bērniem, kuri palikuši bez vecākiem, ne vairāk kā 150 sudraba rubļu gadā, neprecētam vīram vai bezbērnu atraitnei ne vairāk kā 100 sudraba rubļu, bet atsevišķam bērnam ne vairāk kā 50 sudraba rubļu gadā.

Statūtu 26. paragrāfs paredzēja, ka produktu tirgotāju apvienība jāuzskata par likvidētu, ja aktīvo biedru skaits samazinās līdz 4 locekļiem un ja gada laikā nav nācis klāt neviens jauns biedrs. Tādā gadījumā Rīgas rātei dibinājums būtu jāpārpem savā pārvaldē un kontrolē un jārupējas, lai tirgotāji saņemtu pabalstu saskaņā ar statūtiem. Pārējais kapitāls arī izlietojams saskaņā ar statūtu noteikumiem. 1855. gadā publicētos produktu tirgotāju apvienības statūtus bija parakstījuši tikai 14 šī nogrupējuma tirgotāji.

1859. gada septembrī produktu tirgotāju ģenerālsapulce nolēma, ka vairs nav nepieciešami līdzekļi ceļu uzraugu jeb

revidentu algošanai¹, bet zināmas naudas summas jāturpina vākt produktu tirgotāju apvienības kopīgām vajadzībām. Tāpēc produktu tirgotāji apņēmās (vairs tikai 13 paraketu) uz 3 gadiem no 1859. gada 1. septembra līdz 1862. gada 1. septembrim maksāt no katra saņemta lina, kapeņu un pakulu birkava $\frac{1}{2}$ sudraba kapeikas un no katras sēklu muca - $\frac{1}{4}$ sudraba kapeikas. Vienošanās paredzēja, ka summas, kuras veidosies no šīm iemaksām, glabāsies pie apvienības pilnvarotajiem un tiks izmantotas kopējiem mērķiem un vajadzībām.² Tomēr šo triju gadu laikā notika būtiskas izmaiņas visā starpniecības tirdzniecībā. Kā zināms, 1861. gada 22. novembrī ar valsts padomes lēmumu atcēla Rīgas tirgotāju privilēģijas starpniecības tirdzniecībā, kuras līdz šim pamatojās uz 1765. gada Rīgas tirdzniecības likumu. Sakarā ar šo lēmumu nebija vairs juridiska pamata arī Rīgas zemnieku preču tirgotāju darbībai tirdzniecības operācijās starp preču ražotāju un eksporttirgotāju. Rezultātā skaitā nelieās zemnieku preču tirgotāju apvienības locekļu vidū radās domstarpības. Daži no viņiem neuzlūkoja pieņemtās saistības vairs par obligātām, jo pamatoti uzskatīja, ka noslēgtas privilēģētas tirgotāju apvienības jeb korporācijas pastāvēšanai pēc viduslaiku paražām 19. gs. otrajā pusē vairs nav nekādu objektīvu priekšnoteikumu. 60. gadu sākumā Rīgas fogtejas tiesa izskatīja produktu tirgotāju pilnvaroto Neilanda un Stanke sūdzību pret tirgotāju Konopki. Viņš piedereja pie tiem 13 produktu tirgotājiem, kuri 1859. gadā bija devuši raketisku solījumu pildīt visas saistības un

¹ Domājams, ka šim lēmumam ir sakars ar valdības 1853. gada rīkojumu, kurš atcēla zemnieku piērunāšanas un preču uzpirkšanas aizliegumu uz ceļiem, krogos, iebraucamās vietās u.c.

² LCVVA. - 1378. f. - 10868. l. - 2. lp.; 1848. gadā zemnieku preču tirgotāju pilnvarotie bija Štīda A., Stanke A., Faters L., Neilands A. 1850. gadā Štīda nodod pilnvaras Šeinpflugam A. (LCVVA. - 1378. f. - 1. apr. - 10868. l. - 38.-39. lp.).

kārtot maksājumus kopīgajā fonda kasē. Pēc 1861. gada 22. novembra valsts padomes lēmuma pasludināšanas Konopka bija atteicies kārtot maksājumus un palicis parādā 563 sudraba rubļus un 57 kapeikas.¹ Konopka savā paskaidrojumā 1862. gada martā rakstīja, ka pēc valsts padomes lēmuma vairs nevarot pastāvēt īpašām privilēģijām apveltīta tirgotāju apvienība un tās pilnvarotie. Līdz ar to neesot arī vairs spēkā visas vienošanās, kuras pieņēmuši vairs pa vecam dzīvot nespējīgie starpnieki jeb produktu tirgotāji, kuri domājot, ka viņi joprojām pārstāvēt īpašu tirdzniecības nozari. Konopka pieprasīja iemaksāt tirgotājiem fonda naudu, kas nebija izlietota.² Apsūdzētāji Neilands un Stanke iesniedza fogtejas tiesā garu apsūdzības pamatojumu³, kurā pārmeta Konopkam lietas apstākļu sagrozīšanu. Pilnvarotie rakstīja, ka produktu tirgotāju savstarpēji pieņemtās saistības pastāvēt jau 28 gadus (tātad kopš 1833. g.). Šajā laikā saistības esot parakstījuši vairāk nekā 100 namnieku un vēl neviens neesot atteicies tās pildīt. Te jāpiezīmē, ka iepriekšminētie fakti šādu apgalvojumu neapstiprina. Tālāk Neilands un Stanke raksta, ka 1861. gada lēmums neienesot nekādas izmaiņas produktu tirgotāju apvienības darbībā, jo Rīgā nekad neesot pastāvējusi īpaša tirgotāju korporācija, kuru būtu oficiāli atzinusi valdība. Un, tā kā Rīgas produktu tirgotāju apvienība nekad neesot oficiāli pastāvējusi, tad valsts padomes lēmums to nevarot arī likvidēt. Valsts padomes lēmumā ejot runa par starpniecības tirdzniecību, ar kuru nekādā gadījumā nedrīkstot saprast tikai tirdzniecību ar precēm, ar kurām tirgojās t.s. produktu tirgotāji (līni, kaņepāji, sēklas), bet tajā ejot runa arī par daudzām citām precēm (sāls, kokmateriāli, siļķes, vīns u.c.). Pārstāvju pilnvaras Neilands un Stanke esot saņēmuši no atsevišķiem produktu tirgotājiem, kuri savu interešu labā esot labprātīgi apvienojušies. Apvienošanās tiesības

¹ LCVVA. - 1378. f. - 1. apr. - 10868. l. - 1.-2. lp.

² Turpat. - 10.-12. lp.

Turpat. - 15.-18. lp.

esot jēpkuram pavalstniekam, neprasot valsts iestādēm ipašu atļauju. Tātad pabalsta fonda radīšana esot likumīga, tikai reizēm apvienību nepareizi nosaucot par korporāciju. Valdības lēmums esot atcēlis tikai Rīgas tirgotāju priekšrocības nodarboties ar starpniecības tirdzniecību, atļaujot ar šo tirdzniecības veidu nodarboties katram valsts tirgotājam arī bez Rīgas namnieka tiesību iegūšanas. Līdz ar to, pēc pilnvaroto uzskatiem, produktu tirgotāju nogrupējums nekādā ziņā neesot likvidēts, un Konopkam tāpat kā līdz šim esot jāpilda saistības, kuras viņš uzņemies 1859. gadā. Neilands un Stanke arī paskaidroja, ka fonda līdzekļi izmantoti visu produktu tirgotāju interesēs: finansēti tiesas procesi produktu tirgotāju tiesību aizstāvēšanai, ierikota pakulu tīrīšanas iestāde, iegādātas sēklu tīrīšanas mašīnas, atvērta mucu izgatavošanas fabrika u.c. Beidzot abi pilnvarotie paskaidroja, ka viņiem esot tiesības izmantot pilnvaru, jo 1862. gada jūnijā to esot parakstījuši 7 produktu tirgotāji (Stanke, Bauders, Fastena, Štīda, Eke, Millers, Konopka).

Pēc šāda veikli sastādīta paskaidrojuma fogtejas tiesa piesprieda Konopkam nokārtot parādus. Konopka griezās ar pārsūdzību pie Rīgas rātes.¹ Viņš atzīmēja, ka agrāko 40 Rīgas produktu tirgotāju vietā tagad pārstāvju pilnvaru parakstījuši vairs tikai 6 tirgotāji, kuri, protams, nevarot pārstāvēt tos daudzos tirgotājus, kas joprojām nodarbojās ar lauksaimniecības ražojumu uzpirkšanu no zemniekiem. Turklāt iepriekš minēto vienošanos vairs neparakstīja paši lielākie un ievērojamākie Rīgas produktu tirgotāji (Krēgers, Pfābe, Filics, Hartmanis, Sprosts, Bauders, Grass, Pīrangs, Kerstens, Bendtfelds, Kauls u.c.). Beidzot Konopka rakstīja, ka tam visam vairs nav nekādas nozīmes, jo praktiski agrākie nogrupējumi - produktu tirgotāji un eksporttirgotāji - vairs neeksistēja.

Jau agrāko pētījumu rezultātā ir konstatēts, ka par seno tiesību un privilēģiju saglabāšanu vissīkstāk un arī

¹ LCVA. - 1378. f. - 1. apr. - 10868. l. - 54.-56. lp.

ar vislielākajiem panākumiem cīnījās tie Rīgas tirgotāji, kurus pazīstam kā produktu jeb zemnieku preču tirgotājus. Lai gan pilnīgi jāpiekrit tirgotāja Konopkas apgalvojumam, ka 19. gs. vidū agrākais Rīgas tirgotāju iedalījums vairs neeksistēja un zemnieku preču tirgotāju nogrupējums bija zaudējis savu agrāko nozīmi starpniecības tirdzniecībā, tomēr zināmu lomu tas vēl spēlēja, sevišķi lina un sēklu pievedumā. Kad Vidzemes statistiskā komiteja 60. gadu sākumā pieprasīja ziņas par lina pievedumu Rīgai no Pleskavas guberņas, biržcs komiteja griezās pie produktu tirgotājiem. Tas liecina, ka galvenais lina pievedums joprojām gāja caur produktu tirgotāju rokām. Viņi ziņoja, ka 1861. gadā no Pleskavas guberņas pievesti 214 800 pudu, bet 1862. gadā - 327 380 pudu lina.¹

Par produktu tirgotāju nogrupējuma darbību turpmākajos gados liecina Rīgas rātes virskancelejas fondā atrodamie dokumenti par 19. gs. 80. gadiem.² Interesanti, ka vēl šajā laikā tika lietots nosaukums "produktu tirgotājs" un iet runa par šo tirgotāju apvienību. 1880. gadā Rīgas produktu tirgotāji nolēma, ka pienācis laiks pārstrādāt un izdarīt labojumus 1855. gadā izdotajos apvienības statūtos. Jauno statūtu uzmetumā lasām, ka, ja produktu tirgotāju apvienības locekļu skaits samazināsies līdz 3 cilvēkiem, no kuriem viens nomirs un gada laikā neviens jauns loceklis nepievienosies, tad var uzskatīt, ka apvienība ir likvidējusies. Tika mainīts arī 1855. gadā dotais produktu tirgotāja apzīmējums: nav vairs minēti nosaukumi "Waarenhändler" un "Zwischenhändler", bet ir uzsvērts, ka produktu tirgotājs ir tāds tirgotājs, kurš izpēmuma kārtā uzpērk preces no ražotāja un pārdod tās eksporttirgotājam vai arī pats tās eksportē. Mazāk vai vairāk nozīmīgas pārmaiņas vērojamas arī citos statūtu paragrāfos. 19. gs. 80. gadu sākumā pazīsta-

¹ LCVVA. - 28. f. - 1. apr. - 81. l. - 3. lp.

² Turpat. - 749. f. - 1./2. apr. - 2452. l.

mākie produktu tirgotāji bija Selners A., Rehs F., Hermānis F.¹ Jāsecina, ka minētie fakti papildina un izmaina līdzšinējos priekšstatus par zemnieku preču tirgotāju no grupējumu Rīgā 19. gs. pirmajā pusē un vidū. Kaut arī zemnieku preču tirgotāju ziedu laiki bija 18. gs., tomēr arī kapitalistisko tirdzniecības attiecību apstākļos, kad pieauga savstarpējā konkurence un tirdzniecības apjomi, Rīgas vācu tirgotāji turpināja sekmīgi izmantot feodālismam raksturīgās tirdzniecības organizācijas formas un saglabāt savu ekonomisko nozīmi.

А. Гаврилин

Эволюция формы крестьянского движения 1841 года
в Прибалтике /по материалам крестьянских прошений
рижскому православному духовенству/

Достоверное научное изучение объективного содержания любого антифеодального крестьянского движения предполагает и анализ его субъективной формы, так как без такого анализа историческое изучение будет не до конца последовательным, а социально-экономическое и политическое содержание крестьянского движения будет доказано не полностью. Эта форма, несмотря на присущий ей формальный характер, часто скрывала объективное содержание выступлений крестьянства и тем самым нередко затрудняла историческое исследование. Между тем методология изучения крестьянских антифеодальных движений, на примере крестьянских религиозных войн в Германии в XVI веке, была предложена еще Ф. Энгельсом в его работе "Крестьянская война в Германии". Ф. Энгельс подчеркивал, что "...и во времена так называемых религиозных войн ... речь шла прежде всего о весьма определенных классовых интересах; эти войны также были борьбой классов... Если эта классовая борьба протекала тогда под знаком религии, если интересы, нужды и требования отдельных

¹ LCVVA. - 749. f. - 1./2. apr. - 2452. l. - 31. lp.

классов скрывались под религиозной оболочкой, то это насколько не меняет дела и легко объясняется условием времени.¹

В 60-70-х годах появился ряд фундаментальных работ советских историков по аграрной истории Латвии середины XIX века², которые дают возможность детально разобраться в социально-экономической подоплеке крестьянского движения 1841 года в Прибалтике. Однако специальных исследований, посвященных непосредственно классовой борьбе прибалтийских крестьян 1841 года, у советских историков до настоящего времени сравнительно мало³, причем большинство из них ограничивается только констатацией факта об изменении формы движения прибалтийских крестьян в июле 1841 года.⁴ Подавляющее число работ о крестьянском движении написано до Великой Октябрьской социалистической революции. Определяющую роль в интерпретации движения прибалтийского крестьянства в 1841 году дворянской и буржуазной историографией играла

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. - 2-е изд. - Т. 7. - С. 360.

² Svarāne M. Saimnieks un kalps Kurzemē un Vidzemē XIX gadsimta vidū. - R., 1971. - 286. lpp.; Strods H. Lauksaimniecība Latvijā pārejas periodā no feodālisma uz kapitālismu (18. gs. 80. gadi - 19. gs. 60. gadu sākums). - R., 1972. - 433. lpp.; Mierīņa A. Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis Kurzemē 19. gs. II pusē. - R., 1968. - 255. lpp.; Козин М.И. Латвийская деревня в 50-70-е годы XIX века. - Р., 1976. - С. 372 и др.

³ Zutis J. Cīņa par agrārām reformām XIX gadsimta pirmā pusē. - R., 1945. - 44. lpp.; Степане И.Я. Крестьянское движение в Лифляндии в 40-х годах XIX века: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Р., 1966. - С. 27 и др.

⁴ Степане И.Я. Крестьянское движение... - С. 16.

классовая принадлежность автора, а также его идеологическая позиция, поэтому часто данные исследования преднамеренно опускали социально-экономические и политические моменты крестьянских волнений или же истолковывали их недостаточно последовательно, преувеличивая значение внешней формы движения над его объективным содержанием.

Данное исследование ограничивается только анализом эволюции лозунгов и призывов, с которыми выступали прибалтийские крестьяне в волнениях 1841 года, летом-осенью 1841 года, т.е. в период, когда крестьянское движение приобрело новую форму - попытки перейти в православие. Необходимо подчеркнуть, что такой анализ невозможен в отрыве от объективного содержания движения, т.е. от тех реальных материальных нужд, к удовлетворению которых стремилось крестьянство. Сложность разработки этой темы заключается в том, что антифеодальный характер борьбы крестьянства в рассматриваемый период был скрыт под религиозной оболочкой, поэтому выявляется только в процессе изучения, целью которого должно быть раскрытие классового характера той борьбы крестьянства, которую оно вело против усиления феодально-крепостнической эксплуатации в форме попыток перемены вероисповедания. Между тем, в силу общей в сравнительно небольшой степени разработки в советской историографии вопросов, связанных с теми антифеодальными выступлениями крестьянства, которые облекались в религиозную оболочку¹, актуальность такого анализа представляется очевидной.

Задача настоящей статьи состоит в том, чтобы на конкретном историческом материале из фондов ЦГИА СССР и, в частности, фондов канцелярии Синода /ф. 796/, канцелярии обер-прокурора Синода /ф. 797/, совета министра МВД /ф. 1281/, департамента духовных дел иностранных исповеданий МВД /ф. 821/ и др., а также материале из фондов Ш от-

¹ Рязанский П.Г. Идеиная сторона крестьянских движений 1770-1850-х годов и методы ее изучения // Вопросы истории. - 1983. - № 5. - С. 13.

деления собственной е.и.в. канцелярии /ЦГАОР СССР/ проследить эволюцию формы крестьянских волнений в Прибалтике летом-осенью 1841 года. В статье привлечен также материал из фондов ЦГИА Латвийской ССР. Из всей совокупности источников, на которых основывается настоящее исследование, прежде всего необходимо выделить материал, вышедший из недр самого крестьянства, - крестьянские прошения, поступавшие через рижское православное духовенство на имя епископа Иринарха /Попова/ и, далее, - обер-прокурору Синода в 1836-1835 годах Н.А. Протасову, а через него-управляющему МВД в 1839-1841 годах А.Г. Строганову. Эти документы ярко отражают не только субъективные лозунги крестьян, но и реальные причины событий.

При анализе места православного духовенства в рассматриваемых волнениях прибалтийского крестьянства особое значение имеют донесения рижского епископа Иринарха в Синод. Если первые его донесения имеют характер наблюдений просто очевидца волнений, то с увеличением притока крестьян к рижскому православному духовенству они писались уже непосредственным участником событий. Причем со второй половины августа содержание донесений Иринарха еще более меняется: Иринарх не просто описывает события 1841 года, но и пытается оправдать свои действия, старается найти для них реальную подоплеку.

Для характеристики тактики губернских властей летом-осенью 1841 года и всего остзейского дворянства в целом использованы доклады прибалтийского генерал-губернатора с 1830 по 1845 годы М.И. Палена и лифляндского гражданского губернатора в 1828-1847 годах Е.Ф. Фелькерзама, составленные на основе сведений, поступавших из уездов, охваченных волнениями, шефу хандармов с 1826 по 1844 годы А.Х. Венкендорфу /ЦГАОР СССР, ф. 109/, управляющему МВД А.Г. Строганову /ЦГИА ССР, ф. 1286/ и министру внутренних дел с 21 октября 1841 года по 1852 год Л.А. Перовскому.

Крестьянское движение 1841 года падает на особый период в истории России, основными чертами социально-эконо-

мического развития которого В.И. Ленин считал все более углублявшееся разложение феодально-крепостнических форм хозяйства, с одной стороны, и складывание предпосылок, зарождающиеся и развитие капиталистических отношений - с другой.¹ Рассматриваемое движение является продуктом обостряющегося кризиса феодально-крепостнического строя, в нем ярко отразились две характерные черты всех крестьянских волнений предреформенного времени: демократический по сути своей антипомещичий характер и субъективное представление крестьянства о справедливости верховной власти, на котором и основывалась вся идея об улучшении своего материального положения через принятие "царской веры". В данный период особо выделяется такая форма крестьянской классовой борьбы, как массовое самовольное переселение в другие районы страны, в поисках земли и воды², но заметно увеличивается и количество религиозно-оппозиционных выступлений³. Несмотря на то, что прибалтийское крестьянство в 40-х годах XIX века выступало за переход в православие, т.е. не в оппозиции к господствующей в то время в царской России конфессии, а, наоборот, в ее поддержку, это движение тесно смыкается с религиозно-оппозиционными движениями в России в 30-40-х годах XIX века. Их объединяет прежде всего антикрепостническое содержание, классовый характер, а также то, что переход латышских и эстонских крестьян в православие в 40-х годах XIX века был также, несомненно, религиозно-оппозиционным движением, ведь лютеранская церковь в прибалтийских губерниях в рассматриваемый период была основным орудием идеологического господства немецких баронов.⁴ Как писал в 1890 году антимитинг апологет остзейского дворянства, характери-

¹ Ленин В.И. Полн. собр. соч. - Т. 20. - С. 173.

² Линков Я.И. Очерки истории крестьянского движения в России в 1825-1861 гг. - М., 1952. - С. 58.

³ Там же. - С. 89.

⁴ Mennikv A. Luterticiba. - R., 1976. - 46. lpp.

зую положение лютеранской церкви в Прибалтике в 40-х годах XIX века, "...вероисповедание стало тождественным с национальностью, а церковь превратилась в правительственное учреждение".¹ Поэтому переход в православие, кроме того, что он преследовал надежды на улучшение социально-экономического положения, был попыткой крестьян вырваться не только из-под духовного влияния местных пасторов, ближайших духовных агентов землевладельцев², но и самих остзейских помещиков. Как подчеркивал академик Я. Зутис, первый болезненный удар лютеранской церкви как опоре феодализма в Прибалтике был нанесен распространением герингутерства; вторым, более сильным ударом по привилегиям прибалтийско-немецких помещиков в области идеологии был массовый переход латвийских и эстонских крестьян в православие в 40-х годах XIX века.³

В 30-х годах XIX века в Прибалтике начинается кризис феодально-барщинного хозяйства, который в отдельных местах Лифляндии заканчивается в 50-х годах⁴, хотя весь процесс ликвидации барщины в Лифляндской губернии длился вплоть до середины 60-х годов XIX века.⁵ Положение прибалтийских крестьян, обезземеленных в 1816-1819 годах и находившихся в полной экономической зависимости от крупных землевладельцев, особенно ухудшилось в начале 40-х годов XIX века в связи с целым рядом неурожайных лет. Однако показательно отметить, что уже в 40-х годах даже представители царской администрации в Прибалтике начинали понимать, что основны-

¹ Православие и лютеранство в России. - Лейпциг, 1890. - С. 3.

² Дружинин Н.М. Государственные крестьяне и реформа П.Д. Киселева. - М., 1958. - Т. II. - С. 501.

³ Zutis J. Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gadsimta 20. gadā. - R., 1956. - 224. lpp.

⁴ Strods H. Lauksaimniecība Latvijā pārejas periodā no feodālisma uz kapitalismu... - 428. lpp.

⁵ Svarāne M. Saimnieks un kalps Kurzemē un Vidzemē... - 186. lpp.

ми причинами бедственного положения местных крестьян являются не последствия неблагоприятных климатических условий, а сама система феодально-барщинного хозяйства. По словам генерал-губернатора М.И. Палена, неурожаи делали только более заметными недостатки самого экономического уклада сельского хозяйства прибалтийских губерний, "...вред, происходящий от законно существующей системы добровольного заключения откупных контрактов, был в прежние изобильные жатвой годы менее заметен, однако же, как оказывается теперь, сделался здесь по бывшим в Лифляндской губернии несколько лет неурожаем, действительно опустошительным".¹ В результате феодальных методов наделения крестьян землей, предельно высокой интенсивности эксплуатации, сословной неравноправности, классовые противоречия в начале 40-х годов XIX века в Прибалтике достигли такой степени напряжения, что достаточно было любого, пусть даже самого мелкого повода, чтобы ненависть к феодально-барщинной системе хозяйствования вырвалась наружу и привела к той или иной форме стихийного протеста. Как писали крестьяне Венденского /Цесисского/ уезда в июле 1841 года в одном из прошений рижскому православному епископу Иринарху /Попову/, они просят, чтобы "...управление нами помещиков было ограничено законом, а не как ныне, когда мы, кроме неурожаев хлеба, по обременительнейшим налогам помещиков и по жестокому их с нами обхождению, лишены даже дневной пищи и со всеми семействами нашими вынуждены умирать от голода".² Крестьяне были доведены до крайней степени нищеты³, и их терпению пришел конец.

Усиление эксплуатации прибалтийского крестьянства в 30-х и начале 40-х годов XIX века резко обострило классово-

¹ Пален - Николай I от 11 сентября 1841 г. // ЦГИА ЛатвССР. - Ф. 1. - Оп. 12. - Д. 254. - Л. 10.

² ЦГИА СССР. - Ф. 796. - Оп. 122. - Д. 1693. - Л. 70.

³ Самарин В. Окраины России. - Берлин, 1871. - Вып. III. - С. 69.

вые противоречия и, как следствие этого, активизировало классовую борьбу крестьянства, которая достигла своей высшей степени весной-летом 1841 года в Лифляндской губернии. Уже в феврале 1841 года губернское правление было поставлено в известность лифляндским губернатором Фелькерзамом, что в результате неурожая бедствуют крестьяне отдельных уездов губернии, особенно Венденского /Цесисского/ и Валкского, а надежд на хороший урожай в 1841 году тоже нет.¹ Несмотря на то, что на помещичьих полях снимались богатые урожаи, помещики отказывались помочь голодающим крестьянам, мотивируя свои действия тем, что крестьяне свободны, и, следовательно, помещики не обязаны кормить их.² Губернские власти вместо реальной помощи голодающим, по словам лифляндского помещика Бракеля, "...при первых признаках неудовольствия ограничивались увещеваниями и предупредительными мерами и надеялись успокоить брожение умов единими словами".³

Первые признаки крестьянских волнений появились уже ранней весной 1841 года, когда в целом ряде мест Лифляндской губернии крестьяне отказывались выходить на барщину, в результате чего часть помещичьих полей остались незасеянными.⁴ Однако, как свидетельствует анализ архивных источников, массовый характер крестьянское движение принимает только в мае 1841 года, когда крестьяне большими группами стали приходить в Ригу и обращаться как в губернское

¹ Krodznieks J. Zemnieku nemieri 1841. gada. - R., 1922. - 31.-32. lpp.

² Всеподдан. рапорт лифляндского гражд. губернатора Фелькерзама о состоянии губерний за 1841 г. // ЦГАИ СССР. - ф. 1263. - Оп. 1. - Д. 1485, - л. 343 об.

³ Бракель - Вландкенгагену от 7 ноября 1841 г. // ЦГАИР СССР. - ф. 10°. - Ш отд. - 1841 г. - 1 эксп. - Д. 260. - л. 8 об.

⁴ Кринарх - Протасову от 10 июля 1841 г. // ЦГАИ СССР. - ф. 797. - Оп. Ц. - Д. 28923. - л. 2.

правление, так и непосредственно к самому генерал-губернатору М.И. Палену с просьбами облегчить их тяжкую участь и помочь переселиться на вг России, где, по слухам, им будет предоставлена земля, или же, оставив в пределах губернии, перевести их на казенные земли.¹ Видимо, эти слухи были связаны либо с переселением евреев в 1840 году из Курляндской губернии в Херсонскую, либо с переселением однодворцев западных губерний во внутренние губернии империи, или же они пришли из Витебской губернии, крестьяне которой якобы переселялись в Пруссию.² Положение лифляндских крестьян весной 1841 года стало настолько критическим, ненависть к усилению феодалной эксплуатации достигала такой степени, что достаточно было появиться самым незначительным, непроверенным слухам о возможности улучшения своего социально-экономического положения, что крестьянство массами готово было распрощаться со своими родными местами и переселиться куда угодно, лишь бы избавиться от резоряющей их барщины и власти местных помещиков. Причем слухи о разрешении переселения распространились сравнительно быстро по всей губернии, чему в немалой степени способствовал острый характер классовых и национальных противоречий, в результате

¹ Пален - Николай 1 от 11 сентября 1841 г. // ЦГИА ЛатвССР. - Ф. 1. - Оп. 12. - Д. 254. - Л. 7; Пален - Венкендорфу от 8 июля 1841 г. // ЦГАОР СССР. - Ф. 109. - Ш отд., 1841 г., 4 эксп. - Д. 132. - Л. 7; Головин - Перовскому. Октябрь 1845 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 821. - Оп. 5. - Д. 182. - Л. 29 об. и др.

² Коллекский советник Кузьминский - Николай 1 от 12 августа 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 1286. - Оп. 8. - Д. 240. - Ч. 1. - Л. 107; Венкендорф - Перфильеву от 16 октября 1841 г. // ЦГАОР СССР. - Ф. 109. - Ш отд., 1841 г., 4 эксп. - Оп. 181. - Д. 185. - Л. 2; Вракель - Бланкенгагену от 7 ноября 1841 г. // Там же. - 1 эксп. - Д. 260. - Д. 8; Фелькерзам - Иринарху от 16 июля 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 22 и др.

которых, по выражению Фелькерзама, крестьяне перестали верить своим помещикам и местному начальству.¹ Этим, видимо, можно объяснить также и приход крестьян с прошениями о переселении непосредственно в Ригу, а не в уездные города губернии. Следует отметить, что даже сам факт такого прихода крестьян в губернский город с жалобами, особенно большими группами, без предварительного принесения жалоб местному уездному начальству, не говоря уже о том, что крестьяне прерывали работу у помещика и самовольно уходили из своих волостей, был уже массовым волнением, так как это было строго запрещено законом.² Крестьяне были убеждены, что царь выделил им свободные земли для переселения, но помещики, боясь опустошения своих хозяйств, от них это скрывают.³ Этим объясняется мирный характер крестьянского движения в его первоначальной стадии. Крестьяне верили, что просьбы их законны, что просто нужно найти того официального представителя царской администрации, который, согласно указу царя, даст им разрешение на переселение. Однако, несмотря на наивные упования крестьян на фантастический царский указ, крестьянское движение 1841 года носило с самого начала ярко выраженный антифеодалный характер, так как, наряду с просьбами о переселении в другие губернии Российской империи, крестьяне приносили и жалобы на непо-

¹ Отчет ливляндского губернатора Фелькерзама о состоянии губернии за 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 1263. - Оп. 1. - Д. 1485. - Л. 349.

² Фелькерзам - Иринарху от 16 июля 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 22 об.

³ Промение Иринарху крестьян миз Старьнов-Гульбин /Вецгулбене/, Кропинов /Крапе/, Голгускун /Галгауска/ Венденского /Десисского/ уезда от 11 июля 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 796. - Ст. 122. - Д. 1693. - Л. 69.

сильную бардину, на призыв поместиков,¹ тем самым еще раз доказывая, что причины, по которым они хотели переселиться, кроются в несовершенстве аграрных отношений. Крестьянское движение сравнительно быстро распространилось по всей Лифляндской губернии. Никакие объяснения и "уведомления" со стороны губернских и уездных властей не могли остановить рост движения, так как крестьянам нужны были не объяснения о "нелепости слухов"², а конкретные мероприятия по улучшению их социально-экономического положения. Уже в июле 1841 года, кроме крестьян Венденского /Цесисского/ и Валкского уездов, в Риге появились крестьяне с о. Эзель /о. Саарема/, из Дерптского /Тартуского/, Верравского /Вырусского/, Вольмарского /Валмиерского/ уездов,³ в начале августа - из Рижского⁴, а в сентябре, после своей поездки по Венденскому /Цесисскому/, Вольмарскому /Валмиерскому/, Верравскому /Вырусскому/, Дерптскому /Тартускому/ и Феллискому /Вильяндскому/ уездам, генерал-губернатор М.И. Пален был вынужден констатировать, что во всех этих уездах крестьяне "...высказывали недоверие свое к помещикам и к присутственным местам ... частично возмели уже опасную мысль, чтобы господскую землю, которой они пользуются с исполнением барщины, приобрести в собственность без дальнейшего исправления

¹ Кирш - Венкендорфу от 19 июля 1841 г. // ЦГАОР СССР. - Ф. 109. - Ш отд., 1841 г., 4 эксп. - Д. 132. - Л. 1 об.

² Пален - Николаю I от 11 сентября 1841 г. // ЦГИА ЛатвССР. - Ф. 1. - Оп. 12. - Д. 254. - Л. 9 об.

³ Иринарх - Протасову от 10 июля 1841 г.; Иринарх - Протасову от 17 июля 1841 г.; Иринарх - Протасову от 22 июля 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 1-2, 15, 25.

⁴ Промения крестьян епископу Иринарху и рижским православным священникам // ЦГИА СССР. - Ф. 796. - Оп. 122. - Д. 1693. - Л. 1, 14, 20-22, 53, 86.

повинностей".¹ 9 и 10 июля очередная партия крестьян, явившихся в Ригу с просьбами о переселении, была задержана полицией и по распоряжению генерал-губернатора публично, для назидания остальных наказана палками. После наказания крестьянам обрили часть головы и отпустили по домам.² В уездах же наказания непокорных крестьян начались уже с первой половины июня.³ 9-10 июля заканчивается мирный период крестьянского движения 1841 года и начинается открытая насильственная расправа над непокорными крестьянами.

Смена тактики губернских и уездных властей потребовала от прибалтийского крестьянства изменения формы движения. С начала августа 1841 года основной субъективной формой классовой борьбы прибалтийского крестьянства стали попытки перейти в православие. Разумеется, что социально-экономические причины крестьянского движения и в этот период не изменились, как не изменилось и положение крестьянства, вследствие которого начались крестьянские волнения. Представляется возможным на основе анализа архивного материала, и прежде всего прошений крестьян рижскому православному епископу с 1836 по 1841 год Иринарху, а также донесений последнего летом-осенью 1841 года обер-прокурору Синода Н.А. Протасову, проследить трансформацию субъективной формы крестьянского движения 1841 года. Епископ Иринарх был назначен в Ригу псковским викарием в 1836 году,⁴ причем к

¹ Пален - Николаев Г от 11 сентября 1841 г. // ЦГИА ЛатвССР. - Ф. 1. - Оп. 12. - Д. 254. - Л. 1 об.

² Пален - Венкендорфу от 15 июля 1841 г. // ЦГАОР СССР. - Ф. 109. - Ш отд., 1841 г., 4 эксп. - Д. 132. - Л. 9 об. - 10.

³ Krodznieks J. Zemnieku nemieri 1841. gadā. - 41. lpp.

⁴ До этого он служил при русских посольствах в Милане, Флоренции, Риме, Афинах, с 3 мая 1836 года - епископ старицкий, викарий Тверской епархии: Сахаров С.П. Рижские православные архиереи за сто лет /1836-1936/. - Краслова, 1937. - С. 58.

моменту учреждения викариатства в Лифляндской и Курляндской губерниях было всего 16 православных приходов с 12 382 прихожанами¹, большинство из которых жили в городах. 9 июля 1841 года на прием к Иринарху явилась первая группа крестьян.² В прошении, поданном на имя Иринарха, крестьяне, жалуются на то, что из-за увеличения барщинных повинностей у них не хватает времени на обработку своих участков, описав свое тягостное положение, попросили у Иринарха ходатайствовать об определении их в казенные крестьяне.³ Иринарх посоветовал им отправиться домой и продолжать олушаться своего помещика.⁴ Как объяснили сами крестьяне епископу, они обратились со своими просьбами к нему только потому, что "...губернское начальство не только не принимает их, но и подвергает наказаниям, так и потому, что положение, в котором они находятся, слишком бедное, чтобы можно было оставаться в оном доле".⁵ 10 июля с аналогичными жалобами и просьбами ходатайствовать об их переселении в другие губернии к Иринарху обратились крестьяне имения помещика Берхе Валкского уезда и мызы Коссе /Цесумуйха/ помещика Саху Венденского /Цесисского/ уезда⁶, которых епископ отослал к хандармскому подполковнику Киришу. В донесении Н.А. Протасову Иринарх, объясняя, почему он принял этих крестьян, писал: "...местное гражданское начальство не доводит до сведения правительства сих происшествий или представляет оные не в

¹ Историко-статистическое описание церквей и приходов Рижской епархии. - Р., 1902. - Вып. III. - Ч. 1. - С. 1, 4.

² 17 крестьян мызы Малоппи помещика Виттенгофа Аренбургского /Кингисеппского/ уезда // ЦГИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 1.

³ Там же. - Л. 3, 3 об.

⁴ Иринарх - Протасову от 10 июля 1841 г. // Там же. - Л. 1 об.

⁵ Иринарх - Протасову от 21 июля 1841 г. // Там же. - Л. 27.

⁶ Иринарх - Протасову от 10 июля 1841 г. // Там же. - Л. 1 об.

существенном виде, иначе давно бы уже были приняты законные меры к прекращению сих беспорядков, и, находя происшествия сие довольно важными, я почел долгом донести о сем... в том предположении, что может быть Вы найдете нужным сообщить о сем кому следует".¹ Следовательно, судя по первым крестьянским прошениям епископу Иринарху, субъективная форма крестьянского движения не изменилась: крестьяне по-прежнему искали представителя царской администрации, который поможет им в достижении заветной цели - избавлении от гнета местных помещиков, переселении в другие губернии России или перевода в казенное состояние.

11 июля Иринарх принял только одно прошение: крестьян миз Старьшов-Гульбин /Вецгудбене/, Крешинов /Крапе/, Голгоускун /Галгауска/ Венденского /Цесисского/ уезда, которые, как и все предыдущие, жаловались на рост феодальной эксплуатации, на голод и просили Иринарха ходатайствовать об их переселении на другие земли или, если это невозможно, оставить их в Лифляндской губернии, но "...с тем, чтобы и управление нами помещиков было ограничено законом".² Вместе с тем в их прошении появилась новая фраза: "...в благодарность за Ваши ... о нас попечения, мы все согласны со всеми своими семействами принять ту господствующую религию, которую исповедует сам наш всемилостивейший государь император и Вы..."³ На следующий день было подано совершенно аналогичное по содержанию и форме прошение от 11 июля прошение крестьян миз Друсти, Старого Пибалга /Вецпиебалга/ и Палсмана /Палсмани/ Венденского /Цесисского/ уезда.⁴ Иринарх, докладывая Протасову 12 июля об этих прошениях, подчеркнул, что крестьяне согласны стать православными только в том случае, если их переселят в другие губернии,⁵ тем

¹ Иринарх - Протасову от 10 июля 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 2.

² ЦГИА СССР. - Ф. 796. - Оп. 122. - Д. 1693. - Л. 69-70.

³ Там же. - Л. 70.

Там же. - Л. 71-72.

⁵ Там же. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 4.

самым признавшись, что предполагаемый переход в православие крестьяне рассматривают как свою благодарность правительству за дарованные им материальные выгоды. Во втором донесении Протасову от 12 июля Иринарх добавил: "...почти все они объявили мне, что они готовы оставаться спокойно на своих местах, если им будут давать столько хлеба, сколько им нужно для поддержания телесной силы и перенесения тех трудов, которым они подвергаются".¹ Прекрасно понимая, что на основании условий, поставленных в прошениях крестьян, невозможно утверждать о серьезности намерений крестьян перейти в православие, епископ Иринарх в донесении от 17 июля еще дальше развил мысль о социально-экономических причинах крестьянских волнений. Он писал Протасову, что основная причина, толкающая всех лифляндских крестьян на переселение, - недостаток продовольствия, добавляя, что так как "...положение крестьян остается таковым, каково оно было доселе и, по всей вероятности, с году на год будет... более затрудняться: то рано или поздно между ними могут открыться более важные и неприятные движения... Все приходившие ко мне крестьяне объявляли единогласно, что они ищут переселения, во-первых, потому, что помещики изнуряют их чрезмерными работами; во-вторых, потому, что не доставляют им довольно средств к пропитанию... На сии то причины надлежит обратить внимание, чтобы облегчить участь изнуренных и страдающих крестьян."²

Несмотря на неоднократные требования Палена прекратить прием крестьян³, Иринарх, не получая официального распоряжения из Петербурга, а вместе с ним и православное духовенство Риги, с 11 июля до начала августа 1841 года продолжали принимать почти идентичные по содержанию крестьянские прошения с жалобами на свое угнетенное положение и просьбами о переселении в другие губернии, которые заканчивались обе-

¹ ЦГАИ СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 7 об.

² Там же. - Л. 16 об., 18, 20 об., 21.

³ 16 июля, 26 июля // Там же. - л. 22-24, 32.

данием Иринарху, что если будут выполнены их требования, то в благодарность за его старания они примут православие.¹ В донесении Н.А. Протасову от 27 июля Иринарх подчеркивал, что приход крестьян в Ригу "...объясняет весьма трудное положение, в котором находятся все здешние крестьяне, раскрывает характер здешних помещиков, обнаруживает недостаток системы или положения о крестьянах".² В этом же донесении проскальзывает мысль, которая отчасти объясняет как причину неподчинения Иринарха распоряжениям губернских властей, так и делает понятными цели, которыми Иринарх руководствовался в своих действиях: "...если правительство захочет воспользоваться сим случаем, то оно легко может умножить здесь число православных, облегчить участь крестьян даже без переселения их в другие губернии и положить прочное основание быстрому преобразованию здешнего края в религиозном смысле".³

Разумеется, что православное духовенство было заинтересовано в усилении своего влияния и увеличения числа православных приходов в Прибалтике, надеясь таким образом поднять престиж своей конфессии в остзейских губерниях. Поэтому кажется вполне естественным, что Иринарх, даже понимая, что переход в православие является только одним из чисто внешних проявлений социально-экономического по своему содержанию крестьянского движения, пытался тем не менее использовать благоприятную ситуацию для укрепления позиций православной церкви в Лифляндской губернии.

С начала августа характер крестьянских прошений, подаваемых Иринарху, резко изменился. В крестьянских прошениях, написанных в период со 2 по 10 августа, полностью отсутствуют жалобы на притеснения со стороны помещиков и появляется только одна просьба - "...желание принять ту

¹ Иринарх - Протасову от 3 августа 1841 г. // ЦГА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 51 об.

² Там же. - Л. 33.

³ Там же. - Л. 32 об., 33.

православную веру, которой живет наш отец-государь".¹ Что же произошло в начале августа 1841 года?

28 июля Николай I запретил рижскому епископу Иринарху принимать крестьянские прошения, в которых "...главнейше... изъяснялись жалобы на притеснения помещиков и ходатайство о переселении во внутренние губернии", а "...желание присоединиться к православно́й вере" являлось "...обстоятельством придаточным".² Письмо обер-прокурора Синода Н.А.Протасова с пересказыванием распоряжения Николая I епископ Иринарх получил 2 августа.³ И уже 2 августа Иринарху было подано прошение 20 крестьян Рижского уезда, в котором крестьяне просили единственно разрешения Иринарха на принятие православного вероисповедания.⁴ Видимо, от крестьян побывавших в июле 1841 года в Риге у православного духовенства, стало известным их обещание принять православие за выполнение просьб.⁵ Поэтому представляется естественным, что

¹ Прошение Иринарху крестьян мизы Пука /Ервамаа/ Дерптского /Тартуского/ и миз Нейгаузен, Коса /вйтиина/, Кароль /Карола/ Верровского /Вирусского/ уездов от 7 августа 1841 года // ЦГИА СССР. - Ф. 796. - Оп. 122. - Д. 1693. - Л. 1.

² Строганов - Протасову от 28 июля 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 28 об.

³ Иринарх - Протасову от 3 августа 1841 г. // Там же. - Л. 51.

⁴ Там же. - Ф. 796. - Оп. 122. - Д. 1693. - Л. 92.

⁵ По свидетельству рижского полицмейстера Языкова, крестьяне, задержанные полицией 7, 8 и 9 августа 1841 года, при допросе в губернском правлении "...объявили, что им говорили, что государь император приказал всем перекреститься, но что сие еще неизвестно гражданскому губернатору". См.: Рапорт рижского полицмейстера Языкова Палену от 27 сентября 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 821. - Оп. 5. - Д. 181. - Л. 66.

переход в православие крестьяне связывали с улучшением их материального положения.¹ В начале августа, не имея больше возможности жаловаться в своих прошениях на гнет помещиков, крестьяне начали подавать прошения только о переходе их в православие, хотя даже и в этих прошениях проскальзывали фразы, в которых крестьяне жаловались на свою "зрестную жизнь".² Однако кажется вероятным, что части крестьян мысль об изменении формы и содержания прошений была под- сказана рижским православным духовенством.³ Это подтвер- дается донесением епископа Иринарха обер-прокурору Синода Н.А. Протасову от 17 августа 1841 года, в котором он, ви- димо не случайно, начисто забыв все свои выводы о сущности крестьянских волнений 1841 года, сделанные в предыдущих донесениях, пытался доказать, что "...волнение крестьян, которое генерал-губернатор представляет почти явным возму- щением и против которого он признает нужным употребить военную силу, .. сие волнение или возмущение есть не что другое, как сильное и почти всеобщее желание крестьян при- соединиться к православной церкви".⁴ Еще раньше, 10 августа, Иринарх писал Протасову, что так как после распоряжения Николая I от 28 июля волнения лифляндских крестьян приняли

¹ Пален докладывал 8 августа 1841 года управляющему МВД А.Г. Строганову, что при допросах в губернском правлении все крестьяне признавались, что приходили к православно- му духовенству Риги только потому, что им обещали пере- селение под условием принятия православного вероиспове- дания // ЦГИА СССР. - Ф. 1286. - Оп. 8. - 1841 г. - Д. 240. - Ч. 1. - Л. 93.

² ЦГИА СССР. - Ф. 796. - Оп. 122. - Д. 1693. - Л. 76.

³ Большинство крестьянских прошений в период со 2 по 10 ав- густа 1841 года было написано "со слов крестьян" священ- ником Рижского кафедрального собора Михаилом Заволоцким, дьяконом этого же собора Петром Поповым и священником Рижской единоверческой церкви Дорофеем Емельяновым // Там же. - Л. 1-92.

⁴ ЦГИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 111.

вид религиозного движения, даже не поясняя, каким образом это столь внезапно могло произойти, то гражданские власти не имеют теперь право в это дело вмешиваться.¹ Иринарх не мог не понимать всей искусственности своих утверждений о "религиозном виде" крестьянского движения, поэтому, исключая слабую попытку доказать, что крестьяне давно хотели перейти в православие, подтверждая это примерами визитов крестьян к православному духовенству в Якобштате /Екабпилсе/², даже не пытался объяснить своему руководству причину такой резкой смены окраски крестьянского движения. Что же касается отношений православного духовенства с прибалтийскими крестьянами, то даже понимая, что переход в православие не отвечает каким-то серьезным побуждениям крестьян к перемене вероисповедания, а является чисто внешней формой крестьянского протеста против усиления феодально-крепостнического гнета, рижский епископ и подчиненное ему духовенство не только не старались пресечь распространение слухов о связи переселения с переходом в православие, а напротив, руководствуясь в создавшейся ситуации прежде всего конфессиональными интересами, продолжали принимать крестьянские прошения и даже принимали участие в их составлении, способствуя своей деятельностью, прямо или косвенно, распространению этих слухов.

Начиная со 2 и по 10 августа 1841 года, т.е. до получения Иринархом официального подтверждения обер-прокурором Синода распоряжения Николая I о том, что епископ Иринарх вообще не должен принимать крестьян с прошениями любого содержания³, на имя Иринарха и православного духовенства Риги поступило несколько десятков прошений крестьян с просьбой разрешить им принять православное вероисповедание, которые чуть ли не дословно повторяли друг друга. В этот

¹ ЦГИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - л. 77.

² Там же. - Л. 74.

³ Протасов - Иринарху от 7 августа 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 63.

Период значительно усилился полицейский террор против приходящих в Ригу крестьян: на городских заставах и на дорогах в Ригу были расставлены полицейские посты, крестьян, все-таки попавших в Ригу, полиция арестовывала, им брили головы, наказывали палками и сажали в тюрьму¹ или же под конвоем в кандалах отправляли на места их жительства, где публично, в назидание остальным, наказывали розгами.² Кроме того, было усилено наблюдение за домом епископа Иринарха, которое велось уже со второй половины июля 1841 года.³ Стал более пристальным полицейский надзор за православными церквями Риги.⁴ По распоряжению прибалтийского генерал-губернатора М.И. Палена во всех уездах Лифляндской губернии был усилен полицейский надзор за всеми "подозрительными", а так называемых "зачинщиков" и "возмутителей" отправляли под конвоем в губернское правление.⁵ 28 июля 1841 года по просьбе председателя следственной комиссии, созданной для умирения волнующихся крестьян А.Н. Гагемейстера, М.И. Пален пересел из Илуксте в Венденский /Цесисский/ уезд в распоряжение Гагемейстера команду в 50 казаков⁶, а также запросил разрешения правительства разместить в непокорных Вольмарском /Валмиерском/, Венденском /Цесисском/ и

¹ Иринарх - Протасову от 7 августа 1841 г. // ЦИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 74 об.

² Пален - Строганову от 5 августа 1841 г. // Там же. - Ф. 1286. - Оп. 8. - Д. 240. - Ч. 1. - Л. 86.

³ Иринарх - Протасову от 27 июля 1841 г. // Там же. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 32 об.

⁴ рапорт еп. Иринарху священника Рижской единоверческой церкви Д. Емельянова от 10 августа 1841 г. // Там же. - Ф. 796. - Оп. 122. - Д. 1693. - Л. 36 об-37.

⁵ Пален - Строганову от 5 августа 1841 г. // Там же. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 70 об-71.

⁶ Пален - сотнику Донского казачьего 17 полка Полубедову от 28 июля 1841 г. // ЦИА ЛатвССР. - Ф. 1. - Оп. 8. - Д. 518. - Л. 1.

Валкском уездах один из трех полков, квартировавшихся в Курляндской губернии.¹

В ответ на репрессии крестьяне начали открыто сопротивляться действиям полиции. По словам рижского полицмейстера Языкова, крестьяне, зная, что полиция в Риге их арестует, "...часто силой отбивались, потому полицейским слушателям нередко доставались от них побои".²

В результате усиления полицейского террора крестьяне изменили форму своих прошений епископу Иринарху и рижскому православному духовенству. Так как лишь отдельным смельчакам удавалось добраться до адресата, в начале августа крестьянские прошения из личных, поданных непосредственно просителем, преобразовались в коллективные. Крестьянские ходоки поручались сразу за несколько крестьянских дворов, причем не только за своих родственников, но и за соседей, и даже за крестьян других имений.³ Такая тактика - когда один представитель крестьян какой-то волости подписывался чуть ли не за всю волость, причем для пасынки такого представителя крестьяне собирали денежные средства,⁴ - свидетельствует о том, что в начале августа в крестьянском движении наметился переход в более высокую форму классовой борьбы крестьянства, требующую большей массовости и некоторых зачатков организованности. И не случайно, что к на-

¹ Пален - Бенкендорфу от 28 июля 1841 г. // ЦГАОР СССР. - Ф. 109. - Ш отд., 1841 г., 4 эксп. - Д. 132. - Л. 42.

² Рапорт рижского полицмейстера Языкова - Палену от 27 сентября 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 821. - Оп. 5. - Д. 181. - Л. 65.

³ Напр., в прошении, поданном еп. Иринарху крестьянами Верровского /Вырусского/, Валкского и Дерптского /Тартуского/ уездов 4 авг. 1841 г., крестьянин мизы Нейгаузен Верровского /Вырусского/ уезда Миккель Франц расписался за 150 человек // Там же - Ф. 796. - Оп. 122. - Д. 1693. - Л. 76.

⁴ Пален - Строганову от 8 августа 1841 г. // Там же. - Ф. 1286. - Оп. 8. - 1841 г. - Д. 240. - Ч. 1. - Л. 95.

чалу августа 1841 года относится первое открытое крестьянское столкновение с воинскими соединениями. 8 августа 1841 года более 100 крестьян мызы Вессельгоф /Веселава/ Венденского /Цесисского/ уезда не позволили наказать 5 крестьян мызы, признанных следствием "зачинщиками" волнений, и отбили присланную казачью команду в 20 человек.¹ В начале августа 1841 года происходит крайнее обострение классовых противоречий, которое свидетельствует о наступлении третьего, кульминационного периода крестьянского движения 1841 года в Прибалтике, характеризующегося сильным ожесточением участников крестьянского движения, открытым проявлением их классовой ненависти к помещикам и помещицкому аппарату власти на местах, стихийными крестьянскими столкновениями с войсками. Но и для этого периода характерен присущий крестьянству наивный монархизм. Крестьяне продолжали надеяться на то, что освобождение от власти местных помещиков они получат в результате "государевой милости" и, противопоставляя царя остзейскому дворянству, слепо верили, что "...ни в каком преступлении не виноваты, а только в исполнении воли е.и.в. хотят оставить родину".² Наивная вера крестьянства в улучшение условий своей жизни через принятие "царской веры" не поколебалась и после официального запрещения Николаем I рижскому православному духовенству принимать крестьян. Флигель-адъютанты царя М. Урусов и Вутурлин, командированные Николаем I в Лифляндскую губернию с целью выяснения обстановки, докладывали 24 сентября 1841 года царю, что практически все крестьянское население губернии надеется на скорое улучшение условий их жизни, повторяя одно - "хотим быть под государем", связывая это с принятием "царской

¹ Пален - Строганову от 10 августа 1841 г. // ЦГАИ СССР. - Ф. 1286. - Оп. 8. - 1841 г. - Д. 240. - Ч. 1. - Л. 96.

² Пален - Строганову от 12 сентября 1841 г. // Там же. - Л. 178 об.

веры".¹ Причем слухи эти распространялись уже сами по себе, без связи с православным духовенством, так как 16 августа 1841 года Синод сделал Иринарху строгое внушение "о неправильности и неблагоразумии его действий"², а 18 августа по предложению Н.А. Протасова, утвержденному Николаем I, епископу Иринарху был объявлен строгий выговор, "...чтобы впредь ... как сам он не принимал участие в делах... крестьян, так и подчиненное ему духовенство не допускал к тому под опасением строжайшей ответственности по законам"³, поэтому представляется сомнительным, чтобы кто-нибудь из духовенства, рискуя своим местом, продолжал принимать крестьян с прошениями. Малоубедительными кажутся и обвинения генерал-губернатора М.И. Палена⁴, шефа хандармов А.Х. Венкендорфа⁵, а впоследствии - большинства остзейских авторов рижского православного духовенства в том, что оно обещало крестьянам от перехода в православие какие-то материальные выгоды. Анализ архивных документов позволяет сделать предположение, что прямой агитации со стороны епископа Иринарха и рижского православного духовенства не было, хотя, несомненно, духовенство догадывалось, что далеко не рели-

¹ ЦГИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 209.

² Протасов - Николай I от 14 августа 1841 г. // Там же. - Л. 85.

³ Выписка из определения Св. Синода от 18 августа 1841 г. // Там же. - Л. 104 об.-105.

⁴ Пален - Николай I от 11 сентября 1841 г. // ЦГИА ЛатвССР. - Ф. 1. - Оп. 12. - Д. 254. - Л. 1 об.; Пален - Венкендорфу от 28 июля 1841 г. // ЦГАОР СССР. - Ф. 109. - Ш отд., 1841 г., 4 эксп. - Д. 132. - Л. 38 об.; Пален - Венкендорфу от 3 октября 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 238 об., 240 и др.

⁵ Венкендорф - Протасову от 8 августа 1841 г. / Там же. - Л. 65 об.; Венкендорф - Протасову от 27 июля 1841 г. // ЦГАОР СССР. - Ф. 109. - Ш отд., 1841 г., 4 эксп. - Д. 132. - Л. 37 об. и др.

гиозными убеждениями руководствовались крестьяне, обращаясь к нему с просьбами принять их в православное вероисповедание¹, однако, не разуверив крестьян в тщетности их надежд, так или иначе способствовало распространению слухов о выгодах православия. Вероятнее всего, что крестьянам было уже достаточно обеданий Иринарха об отправлении их просьб к царю², чтобы связать улучшение своего материального положения с "царской милостью", которая явится им вслед за переходом в православное вероисповедание. В конце августа 1841 года епископ Иринарх даже откровенно признался в том, что принятием прошений крестьян он и православное духовенство способствовали росту движения.³ Не исключена также возможность, что части крестьян мысль о том, что православное духовенство может ходатайствовать об изменении их положения только в том случае, если они станут членами их паствы, была прямо или косвенно подсказана самими духовенством. Например, рижский епископ Иринарх в своем донесении обер-прокурору Синода Н.А. Протасову от 12 июля 1841 года рассказал о визите к нему группы крестьян Венденского /Цесисского/ уезда. Во время приема крестьяне описали ему свое тяжелое положение, попросив Иринарха ходатайствовать перед начальством о его улучшении, а в благодарность за его хлопоты пообещали принять православие. Иринарх, "...приняв их прошение, ... посоветовал им немедленно возвратиться на свои мызы, заниматься своими работами и быть в послушании помещикам, уверив их, что как скоро правительство узнает о их положении и желании /т.е. перейти в православие - А.Г./, непременно обратит на них долж-

¹ ЦГА СССР. - Ф. 796. - Оп. 122. - Д. 1693. - Л. 43 об.

² Предложение Н.А. Протасова Св. Синоду от 14 октября 1841 г. // Там же. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 246, 246 об.

³ Иринарх - Протасову от 29 августа 1841 г. // Там же. - Л. 123.

ное внимание".¹

Нужно отметить, что участие рижского православного духовенства в волнениях прибалтийского крестьянства в 1841 году сыграло только на руку остзейским помещикам. Было моментально забыто, что крестьянское движение началось значительно ранее первого визита крестьян к епископу Иринарху, забыты сообщения о голодающих уездах, свидетельства самих остзейских помещиков, что "...состоявшиеся происшествия были одним только последствием неудовольствия крестьян с хозяйственным их соотношением"², были забыты даже "неделикатные слухи" о переселении во внутренние губернии России. Начиная с середины июля 1841 года прибалтийский генерал-губернатор М.И. Пален регулярно доносил в Петербург, что крестьянское движение продолжается только по вине православного духовенства.³ Такая позиция, несомненно, была выгодна как губернским властям, так и всему остзейскому дворянству в целом, так как снимала с них ответственность за несовершенство аграрных отношений в Прибалтике, за рост феодально-барщинной эксплуатации, за тяжелое социально-экономическое положение крестьянства и отвлекала внимание правительства от истинных причин крестьянских волнений. "Винючник" крестьянского движения был найден, в

¹ Иринарх - Протасову от 12 июля 1841 г. // ЦГА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 246-246 об.

² Пален - Венкендорфу от 31 июля 1841 г. Объяснения по поводу письма графа Сиверса Николаю I // ЦГАОР СССР. - Ф. 109. - Ш отд., 1841 г., 4 эксп. - Д. 146. - Л. 3.

³ Пален - Венкендорфу от 15 июля 1841 г. // Там же. - Д. 132. - Л. 11; Пален - Венкендорфу от 22 июля 1841 г. // Там же. - Л. 32, 32 об.; Пален - Венкендорфу от 28 июля 1841 г. // Там же. - Л. 38; Пален - Строганову от 28 июля 1841 г. // ЦГА СССР. - Ф. 1286. - Оп. 8. - Д. 240. - Ч. 1. - Л. 47-47 об. и др.

Лифляндской губернии было бы сохранено спокойствие, так как губернские власти приняли для этого своевременно все необходимые меры¹, если бы не действия православного духовенства и епископа Иринарха, которые принимали крестьянские прошения, написанные "...под влиянием ... духовенства" и содержащие "...жалобы на помещиков"², межд. тем как прибалтийское крестьянство никак нельзя назвать нуждающимся³. Более того, во второй половине сентября 1841 года даже епископ Иринарх, чувствуя, что его усилия по увеличению числа православных в прибалтийских губерниях не встретили поддержки не только в правительстве, но даже в Синоде, забыв о том, как он два месяца назад убедительно доказывал, что причина крестьянского переселенческого движения - не в "ложных слухах", а в безжалостной эксплуатации помещиками, в недостатке продовольствия, в свирепствующем голоде⁴, полностью отрекся как от своих слов, так и от своего сочувствия бедственному положению крестьян, написав обер-прокурору Синода, что "...мысль о переселении не есть общая между крестьянами и не так сильна, как она могла представиться по первым их просьбам... Многие из них находятся в состоянии довольно хорошем и почли бы за великое несчастье для себя, если бы правительство решилось переселить их куда-либо."⁵ Этим Иринарх попытался доказать, что в православие толкали крестьян не надежды на улучшение и без того обеспеченного социально-экономического положения,

¹ Пален - Николаю I от 11 августа 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 91.

² Пален - Николаю I от 11 сентября 1841 г. // ЦГИА ЛатвССР. - Ф. 1. - Оп. 12. - Д. 254. - Л. 8 об.

³ Пален - Венкендорфу от 31 июля 1841 г. // ЦГАОР СССР. - Ф. 109. - Ш отд., 1841 г., 4 эксп. - Д. 146. - Л. 7 об.

⁴ Иринарх - Прогасову от 17 июля 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 23923. - Л. 15-21.

⁵ Иринарх - Протасову от 19 сентября 1841 г. // Там же. - Л. 187 об.

а чисто "религиозные потребности".¹ Такая кардинальная перемена во взгляде епископа Иринарха на крестьянские волнения 1841 года в сентябре неудивительна: он уже получил строгий выговор Синода и понимал, что этим его наказание может не ограничиться, поэтому любой ценой, даже путем отказа от своих прежних воззрений на причины крестьянского движения 1841 года старался оправдать свои действия в июле-августе 1841 года. Епископ Иринарх стоял перед выбором: или продолжать отстаивать точку зрения о социально-экономических причинах крестьянского движения и, тем самым, сознаться в том, что переход в православие - только форма, а не содержание движения, и ни о какой "духовной устремленности" крестьян не может быть и речи, или же, не чувствуя явного противоречия в своих суждениях, настаивать на религиозном характере движения, тем самым невольно признавая свою вину в распространении крестьянских волнений. Видимо, второе он посчитал более безопасным.² По распоряжению Ни-

¹ ЦГАИ СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 187-187 об.

² Интересно отметить, что в ноябре 1841 года во Псков к епископу Иринарху, который ожидал там окончания следствия Синода по своему делу, снова явились с прошениями крестьяне Лифляндской губернии. В то время, как Иринарх пытался доказать Синоду о "религиозных потребностях" прибалтийского крестьянства, 2 крестьянина мызы Вальгута /Валгута/ Дерптского /Тартуского/ уезда со списками 600 эстонских крестьян подали Иринарху "...жалобу о стеснительном своем положении, .. показали, что как они, так и все значащиеся по спискам крестьяне дотоле ограничены участками пахотной земли и стеснены увеличившимися господскими работами, что не могут даже приобретать себе дневное пропитание". Иринарх приказал проводить этих крестьян в полицию /См.:Полк. Конкевич - начальнику I округа корпуса жандармов Полезову от 28 ноября 1841 г. // ЦГАОР СССР. - Ф. 109. - III отд., 1841 г., 4 эксп. - Д. 215. - Л. 2-3.

колая I от 5 октября, основанном на рапорте флигель-адъютантов Урусова и Бутурлина, Иринарх был снят с должности рижского епископа¹ и 12 октября в сопровождении специально командированного из Петербурга чиновника Сивода Скрипицына выехал из Риги во Псков.² Он и рижское православное духовенство были обвинены "...не только в поводе к гнанию между лифляндскими крестьянами, но и в самом продолжении оного различными неосновательными внушениями крестьян, тайным записыванием их в православие вопреки собственного их желания и принятием от них прошений по сему предмету".³ Следствие, проведенное Синодом по делу епископа Иринарха, нашло, что он поступил "...неосмотрительно и неправильно, принимая от лифляндских крестьян прошения о присоединении к православной церкви и вместе о переселении в другой край, ... тем самым затруднилось впоследствии принятие прошений и об одном присоединении к православию"⁴, но за это он получил уже строгий выговор Синода, поэтому дело было признано оконченным.⁵ По предложению М.И. Палена, переданному через А.Х. Венкендорфа Николаю I, 8 октября 1841 года Синод принял решение о незаконности всех прошений, поданных прибалтийскими крестьянами епископу Иринарху и рижскому православному духовенству и запретил "...всякое присое-

¹ Протасов - Николай I от 3 октября 1841 г. // ЦГИА СССР. - Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 201.

² Протасов - Николай I от 19 октября 1841 г. // Там же. - Л. 253-253 об.

³ Определение Св. Синода от 8 октября 1841 г. // Там же. - Л. 228.

⁴ Протасов - Николай I от 8 ноября 1841 г. // Там же. - Л. 260 об. - 261.

⁵ Иринарх был переведен острожским епископом в Воронеж. Рижские священники М. Заволоцкий, Фасанов и Погонялов, также проходившие по этому делу, были оправданы и получили места в Петербурге и петербургской епархии // Там же. - Л. 262-263.

динение мяоверцев в Дифляндии впредь до особого повеле-
ния"¹, т.е. на неопределенный срок. Но, разумеется, что
такой искусственной мерой, как запрещением православному
духовенству принимать крестьян, социально-экономическое по
своему содержанию крестьянское движение остановить было
невозможно. Поэтому можно предположить, что слухи о воз-
можности улучшения своего материального положения через
переход в православие, которые сравнительно быстро распро-
странились среди прибалтийских крестьян в августе 1841 го-
да, могли иметь место и осенью-зимой 1841 года. Это под-
тверждается фактами столкновений крестьян с правительст-
венными войсками в сентябре 1841 года в ряде имений, ходо-
ки от которых в июле-августе 1841 года были на приеме у
рихского православного духовенства: на мызе Гейлигензе
/Пунаярве/ Дерптского /Тартуского/ уезда, Нейгаузен Вер-
рвского /Вырусского/ уезда, Ней-Ваверсгоф /Яунсебри/ Рих-
ского уезда и др. В декабре 1841 года в Вольмарском /Вал-
миерском/ уезде крестьяне снова попытались двинуться со
своими просьбами к рихскому православному епископу, однако
были остановлены солдатами и подвергнуты экзекуции.²

Таким образом, анализ архивных материалов позволяет
сделать вывод о том, что попытки перехода в православие в
1841 году были только одной из чисто внешних форм проявле-
ния социально-экономического по своей сути крестьянского
движения в Прибалтике. Причем рассматриваемая форма клас-
совой борьбы крестьянства настолько тесно переплеталась в
1841 году с другими формами крестьянского протеста против
усиления помещичьей эксплуатации - попытками крестьян пе-
реселиться в другие губернии или перейти в положение госу-
дарственных, отказом от выполнения барщинных повинностей,

¹ Протасов - Николаю I от 8 октября 1841 г. // ЦГИА СССР. -
Ф. 797. - Оп. 11. - Д. 28923. - Л. 242 об.-243.

² Пален - Венкендорфу от 14 декабря 1841 г. // ЦГАОР СССР.
- Ф. 109. - Ш отд., 1841 г., 4 эксп. - Д. 215. - Л. 7-8.

стихийным сопротивлением действиям карательных экспедиций, что ее сравнительно сложно выделить. Попытки прибалтийских крестьян перейти в православие появляются только в начале августа 1841 года, т. е. значительно позже начала крестьянских волнений в 1841 году в Прибалтике, в первой половине августа они принимают массовый характер, а эпизодически прослеживаются на протяжении осени-зимы 1841 года. Как подтверждает анализ крестьянских прошений рижскому православному духовенству, прибалтийское крестьянство в 1841 году практически не скрывало связи попыток перехода в православие с надеждами на улучшение своего материального положения. Под нажимом крестьянского движения остзейское дворянство было вынуждено заняться пересмотром отдельных пунктов Положений 1817 и 1819 годов. Движение прибалтийских крестьян в 1841 году было подавлено с помощью военной силы, однако причины его не были ликвидированы. Недовольство крестьян своим социально-экономическим положением осталось, поэтому в любой момент могло вылиться в новые широкие крестьянские волнения, что впоследствии имело место в 1845-1848 годах.

I. Steprāne

Rīgas pareizticīgās baznīcas loma Vidzemes zemnieku kustībā 1841. gadā

1841. gadā Vidzemē iesākās plaša zemnieku kustība, kuras cēlonis bija stāvokļa pasliktināšanās sakarā ar dzimtbūšanas radītajām izmaiņām, saimniecības lēno, mokošo pārkartošanos ar prūšu ceļa kapitālisma attīstību leuksaimniecībā. Zemnieku kustība veidojās dažādās formās. 1841. gada pavasarī tās bija baumas par auglīgu zemi "kaut kur Krievijas dienvidos", kur maz zemes kopēju un pavisam nav muižnieku, toties auglīgas zemes, cik uziet.

Vilinošo baumu ietekmētie zemnieki centās dabūt atļaujas izbraukšanai Vidzemes guberņas valdē, kur zemnieku

līdzēju vārdus pierakstīja. Šāda guberņas valdes ierēdņu rīcība radīja zemniekos pārliecību, ka viņi izceļošanas atļaujas saņems, un izceļot gribētāju skaits augs, 1841. gada jūlija sākumā sasniedzot jau bīstamus apmērus. Ģenerālgubernators Pālens, lai nomierinātu zemniekus, 1841. gada jūlijā pavēl izdarīt ekskūcijas Rīgā un uz Rīgas ceļiem. Tas, savukārt, izraisīja pārmaiņas zemnieku kustības formās, proti, lai nodrošinātu pārceļošanas iespējas uz vīlinošajām dienvidu zemēm, zemnieki centās pāriet pareizticībā. Pēc zemnieku domām, ja viņi lūgs dievu tajā pašā ticībā, kurā dievu lūdz pats Krievijas cārs, tad pēdējais būs labvēlīgāk noskaņots pret savas ticības brāļiem un viņiem nerādīsies vairs nekādi šķēršļi izceļošanai no Vidzemes.

Un tā 1841. gadā aci pret aci bija nostājušies divi ietekmīgi politiski spēki - baltvācu muižniecība, kura negribēja zaudēt darba rokas un ietekmi latviešu zemniecībā, un pareizticīgo garīdzniecība, kas bija ieinteresēta savas draudzes pieaugumā. Šo divu spēku cīņa vēstures literatūrā atspoguļojas kā plaša diskusija starp nacionālās partijas interešu izteicēju slavofilu J. Samarīnu un baltvācu historiogrāfijas pārstāvjiem. Ja J. Samarīns un viņa sekotāji norādīja uz luterticīgo mācītāju paviršību un neiejūtību attiecībā pret savu draudzi, bet galvenais, parādīja arī zemnieku smago ekonomisko stāvokli, tad baltvācu historiogrāfija savukārt norādīja uz pareizticīgo mācītāju nelikumīgo rīcību, līdz ar to padarot viņus par galvenajiem zemnieku kustības izraisītājiem. Piemēram, E. Burkvins savā darbā¹ pasvītēja, ka, kad vietējā vara ne tikai domāja, bet arī kaut ko darīja zemnieku stāvokļa kārtošānā, apgādā ar maizes labību, tad tieši iejaucās malā stāvošie spēki - Rīgas pareizticīgo bīskaps Irinarhs, kas ar speciāliem agitatoriem vervēja zemniekus, tā izjaucot mieru un līdzsvaru Vidzemē. Tas radīja vācu muižniecībai nepatīkamus draudus - darba roku skaita samazināšanos, vācu luterticīgās garīdz-

¹ Bourquin E.A. Der Agitator Ballod und das Hernhutertum in Livland. - Dresden, 1870. - S. 9.

niecības vietā parādītos krievu popi. Kristós ne tikai vācu muižniecības ideoloģiskā ietekme zemniecībā, bet arī muižniecības privilēģijas atrastos apdraudētā stāvoklī, jo muižnieku un zemnieku savstarpējās attiecībās ieskatītos sveša acs - krievu garīdzniecība, kas diez vai klusētu par brēcošajām pārestībām pret savas draudzes locekļiem. Vācu muižniecībai nebija noslēpums, ka Krievijā pastāvēja tā saucamā nacionālā partija, kurā ietilpa tādi redzami valdības politiskie darbinieki kā iekšlietu ministrs Perovskis, grāfs Uvarovs u.c. Nacionālā partija bija naidīgi noskaņota pret Baltijas muižnieku privilēģēto stāvokli.

Novērtējot diskusiju, jāatzīst, ka J. Samarins daļēji par zemnieku kustības cēloņiem izvirzīja pamatjautājumus, t.i., tādus, kas sakņojas sociālekonomiskajos apstākļos, darot atbildīgu par zemnieku smago stāvokli vācu muižniecību, turpretī baltvācu historiogrāfija pirmajā vietā izvirzīja subjektīvus momentus, proti, pareizticīgo bīskapa Irinarha ietekmi uz latviešu zemniekiem kā visas kustības galveno nosacījumu. Tā kā zemniekiem kustības cēloņi sakņojās kā objektīvos, tā subjektīvos nosacījumos, tad diskusija tā arī nebeidzās ar vienas vai otras puses pārsvaru. Jāievēro vēl arī tas, ka Samarinam nebija pieejami sinodes arhīvi, tādēļ Irinarha darbību viņš nevarēja novērtēt pietiekami vispusīgi. Līdz ar to Irinarha darbības novērtējumā palika neatspēkota tēze par Irinarhu kā pareizticīgo bīskapu, kas nav varējis izpildīt savu galveno uzdevumu - panākt Rīgas vecticībnieku pāriešanu pareizticībā pats uz savu roku, tālu no Krievijas politiskajiem centriem, valdībai nezinot, un, neziņojot par savu rīcību augstāktāvošām iestādēm, sāk vervēt savā samā latviešu baumu apmātos lētīcīgos zemniekus pāriešanai pareizticībā.

Šī raksta uzdevums, nepakavējoties pie zemnieku kustības objektīvajiem cēloņiem, jo tie vēstures literatūrā samērā plaši pētīti, ir skaidrot Rīgas pareizticīgo bīskapa Irinarha lomu Vidzemes zemnieku kustībā.

Nepublicētus materiālus par pareizticīgās baznīcas un

cara nostāju Vidzemes zemnieku jautājumā lasām sinodes fondos. Tie dalās divās daļās - vispārējās lietas un oberprokurora kancelejas lietas. Ja pirmajā sakopoti materiāli par dažādiem baznīcas dzīves finansiāliem saimnieciskiem jautājumiem, tad otrā - oberprokurora kancelejā - materiāli, kas attiecas uz mācītāju personisko dzīvi un darbu, kā arī viņu attieksmi pret draudzi.

Ipašu vietu sinodes materiālu novērtējumā iņem oberprokurora ziņojumi caram par notikumiem Vidzemē. No pēdējiem varam izsekot oberprokurora Protasova un Nikolaja I uzskatu maiņai Irinarha lietā, sākot ar 1841. gada 14. jūliju un beidzot ar 1841. gada oktobri.

Risinot jautājumu par pareizticīgās baznīcas lomu zemnieku kustībā, vispirms pievērsīsimies Irinarha rīcībai izšķirīgā momentā, t. i., tieši tad, kad pie viņa ieradās pirmie zemnieki, kas meklēja isto vietu, kur pierakstīties.

1841. gada jūlija sākumā Irinarhs par zemnieku lūgumiem rakstīja oberprokuroram: "Zemnieki Rīgā ieradās pūļiem, lai meklētu aizsardzību no vietējiem muižniekiem, kas viņus izposta ar smagajām klausām. Viņu ģimenēm trūkst dieniskās maizes. Zemnieki lūdz atļauju izceļot uz citām gubernijām vai arī pāriet valsts zemniekos."¹ Pašziņojuma nobeigumā Irinarhs rakstīja, ka daži zemnieki ir izteikuši vēlāšanos pāriet pareizticībā.

Kas pamudināja Irinarhu ziņot un pat uzskaitīt zemnieku prasības? Vai iemesls bija bīskapa dotais solījums zemniekiem parūpēties par izceļošanas atļaujām vai arī nodoms uzzināt par maizes, labības pabalstu saņemšanas iespējām postā nonākušajiem zemniekiem?

K. Landers norāda, ka pareizticīgo garīdzniecībai vajadzēja atbalstīt zemniekus materiāli, lai viņos varētu atrast nopietnu atbalstu.² Domājams, ka tieši tāda varētu būt viena no iespējamām atbildēm. Un tomēr šī atbilde nav pil-

¹ ЦГИАЛ. - Ф. 979. - Оп. 97. - Д. 397. - Л. 1.

² Landers K. Latvijas vēsture. - Pēterburga, 1909. - III d. - 141. lpp.

nīgi pārliecinoša. Pirmkārt, sinode nebija tā iestāde, kas nodarbojās ar zemnieku apgādi ar labību, otrkārt, Vidzemē jau darbojās īpaša guberņas valdes nodibināta partikas komisija.

Tātad Irinarhs griezās tieši pie sinodes augstākās vadības - oberprokurora tādēļ, ka labi apzinājās, kādas bīstamas sekas varēja radīt tas, ka zemnieki ieradās pie viņa pulciņos, un tādā veidā Irinarhs nodrošinājās pret iespējamām nepatīkamām būt iemaisītam zemnieku kustības lietā, jo tieši sapulcējušos zemniekus uzlūkoja par potenciāliem stihisku nemieru iesācējiem. Bet dotajā situācijā Irinarha interesēs ietilpa, stiprinot pareizticīgo baznīcu, pieņemt ne tikai atsevišķus zemniekus lūdzēju, bet pieņemt visus zemniekus, arī tos, kas atnāca pie viņa ne jau pa vienam vien.

Mēs nezinām, cik lielos pūļos zemnieki ieradās pie Irinarha, bet, spriežot pēc tā, cik zemnieku ik dienas ieradās guberņas valdē un pie žandarmērijas pulkveža Kirha, jāsecina, ka aina bija diezgan satraucoša. Piemēram, 2. jūlijā guberņas valdē ieradās zemnieki no Mārciema, 15 zemnieki no Bērzaunes, 10 no Dzērbenes, viens no Veckalsnavas, viens no Jaunkalsnavas, 14 zemnieki no Lejasciema, 3 no Vecgulbenes, 4 no Galgauskas, 2 no Taurupes, viens no Jaunadalienas un 3 zemnieki no Kaagjarves, t.i., kopā 55 zemnieki, bet pie žandarmērijas pulkveža Kirha 3. jūlijā ieradās 172 zemnieki, pie kam arī zemnieki no Vecgulbenes, Galgauskas, Bērzaunes, t.i., no tiem pagastiem, kas tikai pirms dienas, 2. jūlijā, bija bijuši pierakstīti guberņas valdē. Nav šaubu, kā kaut vai daļa no šiem zemniekiem būs iekļūduši arī pie pareizticīgo bīskapa. Tādēļ Irinarhs, ziņojot sinodei, piliņīgi skaidri apzinājās draudošās sekas: zemnieku ierašanās baros, ļaunai masveidīgai pāriešanai "cara ticībā" novestu pie straujās pareizticīgo skaita palielināšanās, bet līdz ar to samazinātos luterticīgo skaits. Dabiski, ka vietējā vācu mužniecība ar to nesamierinātos. Problēmas, kas saistītas ar zemnieku pārkristīšanu, bija tik nopietnas, ka Irinarhs viens baltvāciskajā Vidzemē tās kārtot nespētu. Pārkristīšanu vareja realizēt tikai saskopoti ar sinodi. Tieši tāpēc

Irinarha griezās pie sinodes vadītāja - oberprokurora, jo tikai oberprokurora nostājai šajā situācijā bija izšķirēja nozīme.

Ievērosim, ka situācija bija ārkārtīgi izdevīga pareizticīgajai baznīcai. Tādēļ arī Irinarhs nebaidījās norādīt, ka zemnieki cieš maizes trūkumu un pat badu un nav apmierināti ar savu kungu - vācu muižnieku saimniekošanu Vidzemē. Te redzam Irinarhu kā politiķi, kas nebaidās riskēt, izmantot ārkārtējo situāciju pareizticīgās baznīcas interesēs.

Vai Irinarha rīcībā var saskatīt kādas liecības par kudišanu? Irinarhs rīkojās tieši tāpat kā Vidzemes guberņas valdes ierēdņi. Ja pirmie pierakstīja uz Rīgu atnākušo zemnieku vārdus, tad Irinarhs pieņēma viņu lūgumus. Tāpat zināmu uskaiti izdarīja kā vieni, tā otri. Kā ierēdņi, tā bīskaps pamācīja zemniekus, lai viņi atgriežas mājās, ir paklausīgi saviem kungiem un mierīgi gaida. Bet ko? Protams, atbildi uz saviem mutiskajiem lūgumiem vai rakstiskajiem iesniegumiem izceļot. Tāpat līdzīga taktika bija novedusi pie līdzīgām sekām. Ja Vidzemes guberņas kancelejas ierēdņu rīcība stimulēja baumu izplatīšanos iet uz Rīgu pierakstīties, tad Irinarha - pāriet pareizticībā, bet izceļošana kā zemnieku stāvokļa uzlabošanas mērķis paliek nemainīga.

Kā vieni, tā otri ziņoja par notikušo tālāk: ierēdņi - ģenerālgubernatoram, Irinarhs - sinodes oberprokuroram.

Kas attiecas uz Kirhu, tad žandarmērijas pulkvedis bija nonācis neērtā stāvoklī. Viņa uzdevums bija novērst iespējamo zemnieku kustību, bet viņš pats bija iejaukts zemnieku kustības mutulī. Šāda notikumu gaita uztrauca arī Vidzemes ģenerālgubernatoru Pālenu, tomēr abi augstie ierēdņi drīz vien sapratās un novērsa starpgadījumu: atsauca uz Rīgu visus žandarmērijas pulkveža pierakstītos zemniekus, Pālena un Kirha klātbūtnē viņiem paskaidroja, ka neviens nesapņems izceļošanas atļaujas.¹ Iespējams, ka pēc tam

¹ ЦПАОР СССР. - Ф. 109. - 1У эксп. - Д. 132. - Л. 8.

zemniekus pēra, jo nav nekādu ziņu, ka zemnieki arī turpmāk būtu griezušies pie žandarmērijas pulkveža. Bet Irinarhs šādai saskapošanai ar ģenerālgubernatoru nepiekrita. Stāvoklis kļuva baltvācu muižniecībai bīstams.

Ģenerālgubernatoram Pālenam nebija tiešu materiālu par Irinarhu kā kūditāju, bet to pierādīt viņam bija ļoti svarīgi, lai novērstu valdības uzmanību no zemnieku kustības patieso cēloņu meklēšanas. Tādēļ Pālens ķērās pie denunciacijas un iesniedza valdībai bijušā Rīgas pareizticīgo pārvaldes rakstveža Grigorija Spaska ziņojumu.

Ziņojumā zemnieku musināšanā apvainoti trīs pareizticīgo mācītāji, bet par kustības vadoni izcelts bīskaps Irinarhs. Spaska denunciaciju rakstā lasām: "Es, apakšā parakstīties, esmu dzirdējis, ka Vidzemē ir izcēlušies zemnieku nemieri tādēļ, ka Rīgas pareizticīgo bīskaps Irinarhs daudz dara, lai Vidzemes zemnieki varētu pārceļot uz citām zemēm."¹ Pirmkārt, Irinarhs, zemniekus pierakstot, tā vēl vairāk nostiprinādams viņu ticību aizbraukšanai no Vidzemes. Otrkārt, pareizticīgo mācītāji, lietojot aizliegtas mētdes pareizticības izplatīšanai, dādot zemniekiem cerības, ka pēc pareizticības pieņemšanas viņus atbrīvos no muižniekiem. Treškārt, Irinarhs veicinot zemnieku kustības iesaušanu plašumā, jo uzaicinot zemniekus ierasties pie viņa.

"Es kā aculiecinieks varu apliecināt sekojošo," tālāk rakstīja G. Spaskis, "/1841. g./ 11. jūlijā pusdeviņos no rīta Rīgas Alekseja baznīcas mācītājs Nikolajs Fasonovs stāstīja pēc manis Alekseja baznīcas sargu, izdienējušo zaldātu Grigoriju. Tā kā mācītājs Fasonovs bija garīgās pārvaldes loceklis, bet es biju šīs pārvaldes rakstvedis, tad es ieradās uz viņa aicinājumu. Pa ceļam es ieraudzīju zemniekus, kas sēdēja un gulēja zālītē Alekseja baznīcas priekšā. Fasonovs man jautāja: "Ar ko tu, Grigorij, pašlaik nodarbojies?" Es atbildēju, ka pārrakstu atskaiti sinodes saimniecības daļai. "Tu to vēl paspēsi, bet tagad uzraksti, lūk, šiem zemniekiem lūgumus pārisēšanai pareizticībā. Tu

¹ ЦГИАЛ СССР. - Ф. 1286. - Оп. 8. - Д. 240. - Л. 76.

jau pats zini, kāpēc viņi šeit nāk." Es atbildēju, ka nezinu, bet domāju, ka zemnieki nāk pie bīskapa tādēļ, ka grib pārcelties pēc cara pavēles uz citu vietu. Bet es to zināju tik daudz, cik man pienācās lasīt zemnieku lūgumus, kas bija iesniegti Irinarham. Bet tādu cara ukazu es nekad nebiju redzējis un nebiju lasījis, tādēļ es lūdzu Fasonovu, lai viņš sastāda lūguma tekstu. Mācītājs Fasonovs atbildēja, ka viņam tagad nav laika, jo tūlīt jāiet lasīt liturģiju, tādēļ viņš tikai mutiski pateica, kādam jābūt lūgumam. Un tad, kad es sāku uzvest lūguma tekstu, viņš vēl piemetināja, ka lieta ir pilnīgi droša - zemniekus atbrīvos no muižniekiem un dos viņiem brīvību, tāpēc viņi kalpo pareizticības izplatīšanai.

Vēlāk sargs Grigorijs stāstīja, ka bīskaps esot pieņēmis manis rakstīto lūgumu un vēl prasījis zemniekiem par viņu muižniekiem un pateicis, ka tie, kas gribot pie viņa nākt, lai tik nākot vien un jo vairāk, jo labāk. Gan jau viņš par tiem parūpēšoties.

12. jūlijā ap plkst. pieciem atbrauca mācītājs J. Pogodjalovs un garīgās pārvaldes vēstulū tulkotājs. Viņi abi iegāja pie bīskapa. Viņi bija atveduši līdzī dažus zemniekus un teica, lai es uzrakstot viņiem lūgumus. Es pajautāju mācītājam Pogodjalovam, kādus lai rakstu, un viņš man atbildēja, lai rakstot tādus, kādus jau agrāk rakstīju. Es atbildēju, ka tajos lūgumos teikts, ka, ja zemnieki pāries pareizticībā, viņi varēs aizbraukt uz siltām zemēm. Tad Pogodjalovs aizstīja pēc zemniekiem un ar Grigorija starpniecību pajautāja, vai viņi gribot pāriet pareizticībā. Zemnieki atbildēja, ka viņi negribot. Šīnī laikā atbrauca mācītājs Kaļepnikovs. Tad visi kopā sāka pierunāt zemniekus pāriet pareizticībā, teikdami, ka, ja viņi nepieņems pareizticību, tad bīskaps par viņiem nerūpēsies un vispār tādus lūgumus nepieņems. Pēc laicīpa zemnieki bija ar mieru pārkristīties."¹

Visi augšminētie fakti pierāda, ka zemnieku kustība ir

¹ ЦГИАЛ СССР. - Ф. 979. - Оп. 97. - Д. 397. - Л. 404.

izcēlusies musināšanas rezultātā. Spaska iesniegums pamatoja generālgubernatora iepriekšējos apgalvojumus par pareiztīcīgo garīdzniecības kūdišanas darbu. Bez tam G. Spaskis bija iesniedzis zemnieku lūgumu tekstu, kuru it kā izlabojis mācītājs Fasonovs. Lai gan izlaboto lūguma tekstu neizdevās atrast, tomēr pēc citiem materiāliem redzams, ka tieši šie labojumi deva cerības zemniekiem iegūt zemi īpašumā. "Imperators dāvinājis Kurzemes un Vidzemes zemniekiem tādas pat tiesības uz zemi kā muižniekiem"¹ - tāds esot bijis, pēc generālgubernatora apgalvojumiem, mācītāja Fasonova labojums.

Tomēr Pēterburgas augstākie ierādņi neticēja Spaska ziņojumiem, sinodes oberprokurore to nosauca par "melno ziņojumu". Pēc dažiem mēnešiem atklājās, ka ne mācītāja Fasonova, ne cita kāda Rīgas pareiztīcīgo mācītāja paraksts ne tuvo nav tāds, ar kuru izlabots minētais zemnieku lūgums. Turklāt vēlāk izrādījās, ka Fasonovs ne tikai nav lūdzis Spaskim rakstīt zemnieku lūgumus, bet pat brīdinājis viņu to nedarīt.² G. Spaska personība bija visai necila. 1841. gada 15. jūlijā viņu atbrīvoja no darba tādēļ, ka viņa morālās īpašības nebija savienojamas pat ar zemākās pakāpes garīgās iestādes stāju. Pēc tam viņš vēl turpināja dzīvot pie Alekseja baznīcas kalpotāja, bet kad materiālie apstākļi kļuva pavisam spiedīgi, aizbrauca uz Kurzemi un centās dabūt kādus rakstu darbus. Viņš nepatrukti rakstīja vēstules mācītājam Fasonovam un dīdēlēja naudu. Pēc sava iesnieguma uzrakstīšanas Spaskis bieži iegrīzās guberņas valdē ar lūgumu, lai viņu apbalvo par viņa grēku nožēlošanu.³ A. Golovina personiskajā arhīvā atrastajos materiālos apgalvots, ka Spaskis bijis Iekšlietu

¹ ЦГИАЛ СССР. - Ф. 979. - Оп. 97. - Д. 230. - Л. 433.

² Самарин Д. Окраины России // Полн. собр. соч. - М., 1890. - Т. 8. - С. 540.

³ Турпат. - 539. lpp.

ministrijas agents.¹ 1841. gada rudenī Spaskis arī dabūja darbu Vidzemes guberņas kancelejā, kas pierāda, ka savu iesniegumu viņš uzrakstījis saziņā ar Vidzemes muižniecības politiskajiem vadītājiem, iespējams, pat ar ģenerālgubernatoru.

Lai gan Spaska "melns" ziņojums bija pilnīgs izdomājums un neatbilda patiesībai, tomēr jājautā, kas zemniekus veda pie bīskapa, kas viņiem rādīja ceļu, kas rakstīja lūgumus. Vai tiešām pareizticīgo garīdzniecība nepierunāja zemniekus pāriet pareizticībā?

Uz Alekseja baznīcu ceļu Rīgā atrast nebija grūti. Šeit nekādus speciālus ceļa rādītājus nevajadzēja, bet, ja viens vai otra zemnieks isti nezināja, kura ir Alekseja baznīca, tad to viņš uzzināja no zemniekiem iebraucamajās vietās.² Rīgas tuvumā dzīvojošais kurpnieks J. Glāzers arī grībēja lēti iegūt zemi un aizgāja uz Rīgu pie pareizticīgo mācītāja. Atpakaļceļā viņš satika zemniekus un parādīja viņiem ceļu, pa kuru pats tikko bija gājis.³ Bet tad Glāzers iedomājās papelnīties. Nākamajam zemnieku pulciņam viņš piedāvāja būt ceļvedis un aizvest zemniekus tieši pie pašā bīskapa, bet par to viņš prasīja veselu rubli. Zemnieki viņa piedāvājumu pieņēma. Pat ģenerālgubernators Palens neuzdrošinājās pilnīgi apgalvot, ka bīskapam būtu īpaši cilvēki, kas vestu zemniekus pie viņa. "Bet visādi cilvēki mēlojot, it kā esot izdienējuši zaldāti, kas zemniekus speciāli sagaidot Rīgas ielās un vedot pie bīskapa, un stāstot, ka pārģējejiem došot zemi, lopus un citus labumus."⁴

Tātad bīskapam Irinarham īpašu cilvēku, kas nodarbotos ar ceļa rādīšanu, Rīgā nebija. Zemnieki, ejot to pašu ceļu, cits citam parādīja iemīto taku. Protams, pienākot pie Alek-

¹ ЦГИАЛ СССР. Личный архив А.В. Головина. О волнении лифляндских крестьян. - Л. 13.

² ЦГАОР СССР. - Ф. 109. - Оп. 161. - 1У экзп. - Д. 132. - Л. 49.

³ Турпат.

⁴ ЦГИАЛ СССР. Личный архив А.В. Головина... - Л. 4.

seja baznīcas, zemnieki nezināja, kur atrodas bīskapa telpas. Šeit tiesām viņiem palīdzēja baznīcas sargs, kas pēc tautības bija latvietis. Viņš parādīja zemniekiem ceļu.¹ Bet tādēļ viņu nevar apvainot zemnieku vervēšanā.

Kas rakstīja zemniekiem lūgumus? Žandarmērijas arhīvā ir saglabājies viens zemnieku lūgums, kura rakstītājs parakstījies - izdienējis apakšvirsnieks Pēteris Juris.² Pirmos zemnieku lūgumus, kuri uzrakstīti jūlija sākumā un kas sīki apskatīja zemnieku grūto stāvokli, rakstīja cilvēki, kas vai nu gribēja zemniekiem palīdzēt, kā to darīja Pēteris Juris un pat nepēma atlīdzību par savu darbu, bet tikai 30 kapeikas par zīmogpapīru, vai arī tādi cilvēki, kas ar to piepelnījās. Izdienējušā apakšvirsnieka Pētera Jura personību neizdevās noskaidrot, bet no viņa rakstītā lūguma redzams, ka viņš garajos dienesta gados nav aizmirsis latviešu valodu, - doma izteikta skaidri un loģiski. Rokraksts labi izkopts. Pēteris Juris nenoliedzami bijis apdāvināts cilvēks, kas atgriezies mājās ar apakšvirsnieka pakapi, bet bez uzvārda. Bez Pētera Jura lūgumus rakstījuši arī citi cilvēki un par savu darbu pēmuši parasti kā atlīdzību 1 rubli. Zemnieku lūgumus rakstījis arī zaldāts Andrejs Šulcs.³ Ģenerālgubernators Palens apgalvo, ka arī Alekseja baznīcas zvaniķis rakstījis zemniekiem lūgumus. Tātad zemnieku lūgumus rakstījuši dažādi cilvēki. Tomēr viņi zemnieku lūgumus rakstīja katrs atsevišķi, un nav nekādu pierādījumu, ka viņi būtu saistīti ar pareizticīgo garīdzniecību, izpildītu tās rīkojumus. Žandarmērijas arhīvā neizdevās atrast nevienu lietu, kur tiesai būtu nodoti lūgumu rakstītāji.

Jānoskaidro vēl viens jautājums. Vai pareizticīgo mācītāji pierunāja zemniekus pāriet pareizticībā? Zemnieku noprotināšanas materiāli šini jautājumā ir ļoti pretrunīgi. Piemēram, Rīgas apkārtnē dzīvojušais kurpnieks Johans Glā-

¹ ЦГАМЛ СССР. Личный архив А.В. Головина... - Л. 4.

² ЦГАОР СССР. - Ф. 109. - Оп. 181. - 1У эксп. - Д. 132. - Л. 52.

³ Turpat. - 49. lp.

zers novērojis, ka zemnieki pulcētos atgriežas no Rīgas, un sarunās noskaidrojis, ka viņi cerot dabūt zemi Krievijā. J. Glāzers aizgājis uz Rīgu izmēģināt laimi, bet pareizticīgo mācītājs viņam atbildējis, ka par zemes dalīšanu neko neesot dzirdējis, jo viņa uzdevums ir tikai dievvardu sludināšana. Tā kā Johans Glāzers negribēja pieņemt pareizticību bez noteiktas garantijas, ka iegūs zemi, viņš aizgāja, bet pa ceļam atkal satika zemniekus, kas atgriezās no citadeles. Viņi stāstīja, ka tur esot istā pierakstīšanās vieta. Tomēr J. Glāzers arī citadelē nesapēma zemes piedāvājumu, jo arī tur pareizticīgo mācītājs atbildējis, ka viņa uzdevums nav zemes lietu kārtošana.¹ Tātad J. Glāzera liecība pierāda, ka pareizticīgo mācītāji nav piesolījuši zemi un materiālus labumus par ticības maiņu. Turpretī Veselauskas pagasta tiesas priekšsēdētājs Marts Melbārdis liecināja pretejo. "Galgauskas zemnieki teica, lai arī es aizejot pierakstīties. Aizgāju pie pareizticīgo biskapa: nezināju, ko tālāk darīt. Te iznāca divi zemnieki un teica, lai es ejot iekšā. Satiku vienu pareizticīgo mācītāju. Viņš mani sāka pierunāt, lai es pāreju pareizticībā. Es nebiju ar mieru un aizgāju."² Tātad Veselauskas pagasta tiesas priekšsēdētāju Martu Melbārdi pareizticīgo garīdzniecība gribēja pierunāt pāriet pareizticībā. Tomēr pierunāšana nav bijusi ilgstoša, un, tā kā Melbārdis izteicis nevēlēšanos, pareizticīgo garīdznieks nav mēģinājis pierunāt.

Grūti arī pilnīgi ticēt nopratināšanas protokolam, jo zemnieki, vairoties no gaidāmā soda, bija ar mieru teikt visu to, ko gribēja dzirdēt pratinātāji. Arī pareizticīgo garīdznieku jautājumu, vai zemnieki grib pāriet pareizticībā, nevarētu uzskatīt par pierunāšanu.

Jāsecina, ka pareizticīgo garīdzniecība nebija izveidojusi agentūru, ar kuras palīdzību vervētu zemniekus. Nav drošu pierādījumu par zemnieku pierunāšanu pāriet pareizti-

¹ ЦГАОП СССР. - Ф. 109. - Оп. 181. - 1У экзп. - Д. 132. - Л. 46.

² Turpat. - 208. 1p.

cībā. Pat tos zemniekus, kas bija iesnieguši lūgumus Irinarham, pareizticībā nepieņēma līdz sinodes rīkojuma saņemšanai. Tātad Irinarhs saskarē ar zemniekiem tālredzīgi bija centies novērst visus iespējamus apvainojumus musināšanā un neieļaidās pat sarunās par muižnieku zemes dalīšanu.

Būdamas pārliecināta, ka ģenerālgubernatora apvainojumiem nav juridiska pamata, Irinarhs nelokāmi turpināja darboties pareizticīgo baznīcas labā.

Attiecības starp Rīgas pareizticīgo bīskapu un Vidzemes ģenerālgubernatoru bija tik stipri saasinājušās, ka Pāleņš ne tikai ziņoja par Irinarha darbību Iekšlietu ministrijai, bet kā vietējās varas pārstāvis pieprasīja bīskapam nepieņemt zemniekus. Irinarhs nepakļāvās gubernatora rīkojumam. Strīda būtība starp ģenerālgubernatoru un bīskapu bija tā, ka bīskaps bija pārliecināts, ka viņš kā Krievijas valdības oficiālās reliģijas augstākais pārstāvis Rīgā drīkst pieņemt zemniekus, kas lūdz ticības maipu, bet ģenerālgubernators, aizstāvot muižniecības šķiriskās intereses, pieprasīja pārtraukt visāda veida sarunas ar zemniekiem.

Lai izšķirtu jautājumu, vai pareizticīgo bīskaps var pieņemt luterticīgos latviešu zemniekus, kuri grib pāriet pareizticībā, Irinarhs, labi zinādams Nikolaja I nostāju pareizticības izplatīšanā citos nacionālajos rajonos, griezās tieši pie cara. Tā nebija vienkārša provinces bīskapa pārdrošība. Irinarhs pārāk labi apzinājās, ka tieši tagad izšķirās pareizticīgās baznīcas liktenis Vidzemē. "Es lūdzu imperatoru šo jautājumu izskatīt. Imperators paerocīgi un manā lūguma uzrakatīja, ka šo jautājumu kopā ar Senkenderiū izskatīšot visā drīzumā. Šādu atbildi no Pēterburgas Irinarhs saņēma 20. jūlijā, un tā deva viņam zināmas cerības, ka jautājumu nokārtos pareizticīgajai baznīcai labvēlīgi. Tomēr ģenerālgubernators nenomierinājās un negribēja gaidīt. 1841. gada 29. jūlijā Pāleņš pats personīgi ieradās pie Irinarha un pavēlēja nepieņemt nevienu latviešu un igauņu zemnieku, kaut arī zemnieki lūgtu atļauju vienīgi pāriet pareiz-

ticībā. Irinarhs kategoriski atteicās pavelei paklausīt.¹ 1841. gada 30. jūlijā Irinarhs beidzot sagaidīja atbildi uz savu iesniegumu. Oberprokurors rakstīja: "Imperators atzina, ka zemnieku lūgumos nevar atrast jūsu pamudinājumu, bet tamlīdzīgās lietās jābūt līdz galējībai piesardzīgam. Piesardzība nepieciešama tādēļ, ka zemnieki ierodas pie jums puļos un tādēļ, ka viņi gan lūdza pievienoties pareizticībai, bet galvenais cēlonis ir saimnieciskie jautājumi - attiecības ar muižniekiem, pārvietošanās uz Krieviju. Imperators iesaka jums uz priekšu izvirīties no tamlīdzīgu lūgumu pieņemšanas, bet nosūtīt zemniekus pie vietējās varas."²

Pēc šāda norādījuma saņemšanas Irinarham vajadzēja pārtraukt jebkādu saskari ar zemniekiem. Bet tā tas nenotika. Irinarhs turpina pieņemt zemnieku lūgumus. Tā bija 6., 7. un 10. augustā.³ Bīskaps formāli reaģēja uz oberprokurora norādījumu "nepieņemt tamlīdzīgus lūgumus". Mainās lūgumu forma. Tos raksta pareizticīgo mācītāji. Tie sinodes arhīva fondos ir saglabājušies lielā skaitā. Atēķirībā no pirmajiem zemnieku lūgumiem, kuros sīki iztirzātas zemnieku prasības, augusta sākumā iesniegtajos lūgumos tādu prasību nav.

Augusta sākumā iesniegtā lūguma teksts: "Man ir stipra vēlēšanās kopā ar sievu un bērniem pieņemt pareizticību, to ticību, kas ir mūsu caram, tēvam, valdniekam. Lai šī ticība man būtu līdz pašai nāvei un lai tā būtu visai manai nākamajai paaudzei. Es domāju, ka tā man dos mierinājumu."⁴

Uz zīmogpapīra augšminētais teksts uzrakstīts trīs valodās - krievu, igauņu un latviešu. Pēc teksta seko paraksti. Lūdzēji uzrakstīja arī sava pagasta pārējo zemnieku vārdus un pievilka trīs krustus. Arhīva fondos ir saglabājušies arī tādi saraksti, kur uzrakstīti tikai zemnieku vārdi.

Visos šajos lūgumos rakstīts tikai par ticības maiņu un garīgu mierinājumu. Tomēr dažos lūgumos var saskatīt arī

¹ ЦРНАЛ СССР. - Ф. 1286. - Оп. 86. - Д. 240. - Л. 20, 49.

² Turpat. - 797. f. - 87. apr. - 31. l. - 1. lp.

³ Turpat. - 796. f. - 122. apr. - 1693. l. - 52., 54., 31. lp.

⁴ Turpat. - 2. lp.

"laicīgas" vēlēšanās: "Dievs mums un mūsu bērniem palīdzēs grūtajā dienā."¹ Vai zemnieki ieveroja šo teikumu un vai tam vispār bija kāda nozīme? Atbildēt grūti. Par šiem lūgumiem pat Vidzemes muižniecība nevarēja celt iebildumus, jo tie bija isturēti stingri religiozā garā. Tieši tagad, augusta sākumā, kad ģenerālgubernators bija radījis Rīgā tādu apstākļus, ka pilsētā iekļūt zemniekiem bija gandrīz vai neiespējami, kad bīskapa Irinarha namu dienu un nakti aplenca policija, latviešu zemnieku vidū radās daudz ticības maīpas gribētāju. Tagad pie bīskapa ieradās zemnieku delegāti no Vidzemes un Igaunijas, un viņi visi runāja veselu pagastu vārdā. Grostonas zemnieki lūdza pareizticībā pieņemt 590 dvēseles², Suntažu zemnieki - 680³, Laudonas zemnieki - 2500⁴, Ogresgala zemnieki lūdza pierakstīt 500⁵, Lazdonas 500 zemnieki lūdza viņus ar visām saimēm pieņemt pareizticībā, kopsummā 3000 dvēseles⁶, Praulienas zemnieki - 450 dvēseles⁷.

1841. gada rudenī sākās atsevišķās muižās zemnieku sacelšanās. Stāvoklis kļuva nopietns. Sinode aizliedza pieņemt jebkādus zemnieku lūgumus.

Irinarhs bez ierunām pakļāvās sinodes lēmumam. Viņš aizliedza mācītājiem pieņemt zemniekus un arī pats solījās to nedarīt.⁸

Šādā situācijā pareizticības izplatīšana vairs nebija iespējama.

Visbeidzot jāsecina, ka Rīgas pareizticīgo bīskaps nesūtīja agitatorus uz laukiem. Tādu cilvēku viņam nebija.

Jāievēro arī tas, ka Rīgas pareizticīgo bīskapa Irinar-

---

¹ ЦГВИА СССР. - Ф. 796. - Оп. 122. - Д. 1693. - Л. 28.

² Turpat. - 736. f. - 122. apr. - 1693. l. - 31. lp.

³ Turpat. - 50. lp.

⁴ Turpat. - 53. lp.

⁵ Turpat. - 54. lp.

⁶ Turpat. - 59. lp.

⁷ Turpat. - 61. lp.

⁸ Turpat. - 979. f. - 97. apr. - 397. l. - 352. lp.

ha cīpa ar Vidzemes ģenerālgubernatoru Pāleņu nav cīpa starp zemnieku musinātāju un valdības pārstāvi, bet tā bija cīpa starp nacionālās partijas karojošo interešu realizētāju un vācu muižniecības privilēģiju sargu.

Irinarha tragēdija izskaidrojama ar laikmeta problēmām. Tā pierāda dzimtcilvēku feodālās iekārtas krīzes dziļumu Krievijā, parāda patvaldības paralīzi. Lai gan Nikolajs I bija fanātisks pareizticīgais, viņš nespēja atbalstīt Irinarhu. Bailes no pulvera mucas zem impērijas velvēm bija pārāk lielas.

Lai cik sarežģīta bija Irinarha personiskā nostāja kustības laikā, tomēr, novērtējot to, nekad nedrīkst aizmirst, ka Irinarha darbība nebija zemnieku kustības cēlonis. Zemnieku kustības cēlonis bija nenokārtotās agrārās attiecības, šausmīgais bēds, kāds plosījās Vidzemē un Igaunijā 1840.-1841. gadā.

Agrāro apstākļu radītā posta laikā 1841. gadā pietika ar to, ka Irinarhs pieņēma zemniekus savā namā, sarunājās ar viņiem. Līdz ar to pareizticīgo bīskaps zemniecības acīs ieguva ipašu oreolu, kas neapšaubāmi veicināja baumu izplatīšanos gan Peterburgas trakta tuvumā, gan tālākos Vidzemes nostūros. Bet bez sociālekonomiskajiem pamatošajiem baumām nebūtu ne tā spēka, ne iedarbības. Tās turpat norimtu, kur radušās.

V. Daukēte

Baltijas vācu muižniecības politika
zemnieku izglītībā 19. gs. 60. gados

19. gs. 60. gados, kad Baltijas guberņās strauji veidojās kapitālistiskās attiecības, baltvācu muižniecības uzmanības centrā bija agrārās politikas jautājumi. Taču izmaiņas sabiedriski ekonomiskajā dzīvē nevarēja neietekmēt valdošo agrāru politiku arī citās sfērās.

Straujā kapitālistiskā attīstība lauksaimniecībā, revolūcionārā situācija, latvisu nacionālās buržuāzijas formēša-

nās un latviešu tautas pašapziņas veidošanās, kā arī cariskās Krievijas valdības uzsāktā reformu politika bija nozīmīgākie faktori, kuru ietekmē 19. gs. 60. gadu pirmajā pusē baltvācu muižniecība pastiprināti pievērsās zemnieku skolu un izglītības jautājumu risināšanai. Lai pilnībā novērtētu Baltijas vācu muižniecības darbību šajā jomā, nepieciešama tās skolu politikas¹ vispusīga izpēte. Šī raksta uzdevums noskaidrot galvenos virzienus muižniecības skolu politikā šajā periodā un atsegt tās noteicošās iezīmes.

Nozīmīgu un apjomīgu avotu materiālu par Baltijas vācu muižniecības skolu politiku apskatāmajā periodā atrodam Latvijas PSR Centrālā Valsts vēstures arhīva fondos. Vērtīgas liecības sniedz arī avotu publikācijas. Apzināto avotu materiālu pēc to nozīmīguma tēmas izpēte nosacīti varētu grupēt šādi.

Oficiālie valdības dokumenti - Baltijas guberņu likumdošanas akti. To vidū nozīmīgākais materiāls muižniecības skolu politikas noskaidrošanā ir 1860. gada 13. novembra Vidzemes zemnieku nolikumā ietvertie noteikumi par zemākās pakāpes zemnieku skolām.² Tie atspoguļo muižniecības oficiālo viedokli ar skolu politiku saistīto jautājumu risināšanā. Tas ļauj noskaidrot muižniecības skolu politikas noteicošās iezīmes.

Visai nozīmīga avotu grupa ir 1864. gada un 1865. gada Vidzemes muižniecības landtāgu protokoli³ un 1859./60. gada un 1862./63. gada Kurzemes muižniecības landtāgu protoko-

¹ Baltijas vācu muižniecības darbība dažādās jomās zemnieku izglītības jautājumu risināšanā rakstā vienkāršoti nosaukta "skolu politika".

² Положение о крестьянах Лифляндской губернии. - СПб., 1860. - Т. 3. - § 589-600.

³ Latvijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LCVVA). - 214. f. - 2. apr. - 283., 284. l.; 3. apr. - 2. lp.

li¹, kuros parādās skolu politikas konkrētās izpausmes, kas tāpat dod iespēju izsekot šīs politikas noteicošajam iezīmēm.

Tikpat nozīmīgu materiālu apakatāmā jautājuma izpētē sniedz Vidzemes laukskolu virsvaldes sēžu protokoli.² Vidzemes laukskolu virsvalde³, salīdzinot ar citām bruņniecības iestādēm, zināmā mērā patiesi atradās liberālākās pozīcijās atsevišķu jautājumu risināšanā. Tieši te, kā liecina sēžu protokoli, nereti dzima plāni un projekti par zemnieku skolu ierīkošanu, uzturēšanu un pārvaldi. Šos plānus un projektus tālāk virzīja izskatīšanai landrātu kolēģijā un landtāgos, kur, savukārt, tie nereti tika "atbrīvoti" no jebkādam liberāliema iezīmēm. Landtāgu un laukskolu virsvaldes materiāli tādējādi, vieni otru papildinot, ļauj atsegt muižniecības skolu politikas dziļāko būtību, radot iespēju izsekot atsevišķu grupējumu cīpai, kā rezultātā veidojās un noformējās skolu politikas virzieni un noteicošās iezīmes.

Muižniecības skolu politikas raksturojumu būtiski papildina Vidzemes skolu padomnieka⁴ R. Klota (1856-1871) pārskati par Vidzemes laukskolu stāvokli un darbību apakatāmajā laikā.⁵ Nozīmīgākais šajos pārskatos ir ne tik daudz

¹ Kurländischer Landtag (turpmāk - KL). Deliberatorien pro Landtag 1859./60. - I. Termin. Kurländische Landtagsacten (turpmāk - KL) pro 1862./63. - I. Termin.

² LCVVA. - 241. f. - 1. apr. - 116., 117. l.

³ Par Vidzemes laukskolu virsvaldes izveidošanu un sastāvu sīkāk sk.: Даукште В. Сотрудничество остзейского дворянства и лютеранского духовенства по вопросу просвещения латышских крестьян в 40-60-х годах XIX века /в Курляндии и Лифляндии// Германия и Прибалтика. - Р., 1980. - С. 105.

⁴ No 1844. gada Vidzemes laukskolu virsvaldes darbu vadīja landtāga ievēlēts skolu padomnieks.

⁵ LCVVA. - 241. f. - 2. apr. - 7., 8. l.; 1. apr. - 376., 377., 378., 379., 380., 381. l.

statistiskās ziņas, cik Klota sniegtais skolu sistēmas un atāvokļa raksturojums, muižniecības darbības raksturojums un jo īpaši skolu padomnieka spriedumi par muižniecības tālāko darbību zemnieku skolu lietās.

Bagātu materiālu jautājuma analīzei šādā plāksnē atrodam arī Vidzemes landrātu kolēģijas sarakstē ar laukskolu virsvaldi un valdības iestādem, un amatpersonām, kā arī ar atsevišķiem muižniecības pāretājiem zemnieku skolu un izglītības jautājumos.¹

Apskatāmā jautājuma statistiskai analīzei vērtīgu materiālu sniedz pārskati par atsevišķu apriņķu zemnieku skolu stāvokli, kā arī par zemnieku skolu stāvokli visā Vidzemes guberņā. Pārskati sastādīti pēc skolu pārvaldes iestāžu savāktajām ziņām. Šie statistiskie materiāli izmantoti muižniecības skolu politikas praktiskai rezultātu noteikšanai.

Minētie avoti ir tikai daļa no bagātā avotu materiāla klāsta, kāds atrodams Latvijas PSR Centrālā Valsts vēstures arhīva fondos par Baltijas guberņu valdošās šķiras - baltvācu muižniecības skolu politiku. Rakstā izdarīta avotu atlase pēc to nozīmīguma šeit izvirzīto jautājumu izpētē.

Baltijas vācu muižniecības skolu politika 19. gs. 60. gados padomju historiogrāfijā nav speciāli pētīta. Tajā pašā laikā nopietnu ievirzi šīs problēmas izpētē sniedz padomju vēsturnieku J. Zuša un M. Duhanova pētījumi, kas veltīti Baltijas vācu muižniecības politikai kopumā. Atsevišķi muižniecības skolu politikas jautājumi skarti padomju autoru pētījumos Latvijas skolu vēsturē (M. Drizule, A. Salmiņš, J. Ruberts, L. Žukovs u.c.).

Baltijas guberņu vācu muižniecības politikā zemnieku skolu un izglītības jautājumos 19. gs. iezīmējās vairāki virzieni. Vienu no nozīmīgākajām vietām muižniecības skolu politikā iepīnēja zemnieku skolu lietu pārvaldes un kontroles organizācija. Vēl viens virziens bija saistīts ar zemnieku skolu sistēmas un skolu tīkla izveidošanas jautājumu risi-

¹ LCVVA. - 214. f. - 1. apr. - 520. l. Bauernschulsachen (1859-1865).

nāšanu. Trešais nozīmīgākais virziens saistījās ar tautskolu¹ mērķu, uzdevumu, zemnieku izglītības satura noteikšanu. Mēģinājumi radīt zināmu zemnieku kārtai - pēc baltvācu muižniecības ieskatiem - piemērotu izglītības modeli muižniecības skolu politikā bija sevišķi raksturīgi 19. gs. 40. gados un 50. gadu pirmajā pusē.

Kā publicēto, tā npublicēto avotu analīze kopumā ļauj arī 19. gs. 60. gados izsekot visiem pieminētajiem virzieniem Baltijas vācu muižniecības skolu politikā.

Tajā pašā laikā muižniecības praktiskajā darbībā vienā vai otrā virzienā vērojamas jaunas iezīmes. No vienas puses, muižniecības skolu politiku 19. gs. 60. gados raksturo cīņa par gadsimta pirmajā pusē izveidotās tautskolu iekārtas un tās pārvaldes un kontroles sistēmas saglabāšanu nemainītā veidā. No otras puses, apstākļos, kad straujā kapitālisma attīstība lauksaimniecībā izvirzīja prasību pēc izglītotāka darbaspēka, baltvācu muižniecības skolu politikā daudz noteiktāk iezīmējās centieni pielāgot un izmantot tautskolu sistēmu savu ekonomisko interešu nodrošināšanai un savas ietekmes saglabāšanai un nostiprināšanai zemnieku masās.

Ipašu vietu muižniecības skolu politikā 19. gs. 60. gados iepēma jautājums par attiecībām ar veidojošos latviešu lauku buržuāziju. Latviešu zemniecības šķiriskā diferenciācija bija viens no cēloņiem, kas noteica germanizācijas plānu rašanos baltvācu valdošajās aprindās. Tautskolai bija ierādīta visai nozīmīga vieta šo plānu realizēšanā. Jautājums par tautskolu vietu baltvācu germanizācijas plānos prasa īpašu izpēti, tāpēc šī raksta ietvaros plašāk nebūs apskatīts.

19. gs. 50. gadu beigās un visā nākamajā desmitgadē Baltijas vācu muižniecība realizēja virkni pasākumu, kuru mērķis bija nostiprināt un saglabāt nemainītu 19. gs. pir-

¹ Ar vārdu "tautskolas" 19. gs. tika nosauktas visu pakāpju zemnieku skolas Vidzemē un Kurzemē. Tādā pašā nozīmē lietots apzīmējums laukskolas.

majā pusē izveidoto tautskolu iekārtu un tās pilnīgo pakļautību muižniecības pārvaldei un kontrolei. Viens no pirmajiem soļiem to skaitā bija 1860. gada 13. novembra nolikumā par Vidzemes zemniekiem iekļautie noteikumi par zemnieku skolām.¹ Šie noteikumi bija attiecināti uz visu pakāpju zemnieku skolām - pagastskolām, draudzes skolām un bruņniecības ķesterskolu, kā tā laika oficiālajā dokumentācijā dēvēja J. Cimzes vadīto Valkas skolotāju semināru. Jau tādejādi tika nostiprināta nemainīta 19. gs. sākumā noteiktā zemnieku izglītības sistēma. Jauno noteikumu saturs īsumā bija šāds - pagastskolu dibināšana un uzturēšana bija pašu pagastu sabiedrību pienākums. Tajā pašā laikā tās pēc sava statusa bija uzskatāmas par baznīcas iestādēm un tāpēc bija nodotas vietējo baznīcas instanču pārziņā. Pagastskolu darbību uz vietām pārzināja vietējie luterāņu draudžu mācītāji un baznīcaviespriekšnieki (muižnieki - V.D.). Tas nozīmēja, ka faktiski to darbību kontrolēja vietēja muižniecība. Muižniecības un garīdzniecības pārzinā joprojām palika arī draudzes skolas. Kā bija teikts nolikumā, draudzes skolu stāvoklis "nemainās un tās ir neaizskaramas".² Nemainījās arī ķesterskolas statuss un uzdevumi - sagatavot vispirmām kārtām labus ķesterus un ērgelniekus luterāņu baznīcai. Tāpat skolotāju sagatavošana bija otršķirīgs uzdevums. Ķesterus un ērgelniekus vajadzēja gatavot tā, lai tie vienlaicīgi izpildītu arī draudzes skolotāju darbu. Visbeidzot 1860. gada 13. novembra nolikumā ietvertie noteikumi par zemnieku skolām noteica, ka tautskolu augstākās pārraudzības un kontroles funkcijas pieder vienīgi bruņniecībai. Tādejādi Baltijas vācu muižniecība izmantoja iespēju likumdošanas ceļā atkārtoti nostiprināt jau 1819. gada Vidzemes zemnieku likumos noteikto kārtību, ka zemnieki ierīko un uztur skolas, garīdzniecība darbojas, bet muižniecība patur savās rokās zemnieku skolu lietu augstākās pārraudzības un kontroles funkcijas. Kopumā vērtējot 1860. gadā izdotos jaunos taut-

¹ Положение о крестьянах... - § 589-600.

² Turpat. - § 600.

skolu noteikumus, jāsecina, ka tie neienesa neko jaunu ne visā tautskolu sistēmā, ne arī pārvaldē. Galvenā vērība tika vērsta uz muižnieciskās tautskolu pārvaldes nostiprināšanu. Vidzemes laukskolu virsvalde un vietējās skolu pārvaldes instances bija pilnīgi muižniecības rokās. Par zināmu kompromisu ar zemniecības virsslāni gan liecina tas, ka bija pieļauta zemnieku pagastu ievēlētu pārstāvju (tie bija draudzes skolas skolotājs un draudzes skolvecākais) līdzdalība draudzes skolu valdēs. Taču te jāatzīmē, ka draudzes skolu valde bija pati zemākā tautskolu pārvaldes instance. Pie tam zemnieku pagasti izvēlēja savu pārstāvi tikai ar vietējās muižniecības ziņu. Šāds noteikums nekādi nespēja mazināt muižniecības ietekmi zemnieku skolu lietās. Jaunie skolu noteikumi tādējādi apstiprināja līdzšinējo kārtību, pēc kuras Vidzemes tautskolas bija pakļautas tikai baltvācu muižniecībai. Vienīgā atskaites sistēma bija vēl 1838. gadā centrālās administrācijas noteiktajā kārtībā Izglītības ministrijai iesniedzamie pārskati par zemnieku skolu stāvokli Baltijas guberņās. Attiecībā uz šo atskaites kārtību 1866. gadā cariskās Krievijas izglītības ministrs A. Golovpins (1861-1866) rakstā Tērbatas mācību apgabala kuratoram A. Kaizerlingam (1862-1869) norādīja, ka 1838. gadā noteiktā kārtība netiek pildīta.¹ Šādā noslēgtībā un pakļautībā vienīgi vietējai vācu muižniecībai galvenokārt arī izpaudās Baltijas guberņu zemnieku skolu "īpašais statuss", kas savā ziņā simbolizēja Baltijas guberņās pastāvošo īpašo kārtību un baltvācu muižniecības privilēģijas.

19. gs. 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā ievērojami aktivizējās un nostiprināja savas pozīcijas zemnieku skolu lietās arī Kurzemes muižniecība. Vadoši norādījumi šajā virzienā tika doti jau 1859. gadā sanākušajā Kurzemes muižniecības landtāgā², bet 1862. gadā landtāgs jau konkrēti ap-

¹ Igaunijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs. - 384. f. - 1. apr. - 1406. l. - 4. lp.

² KL, Kurländische Landtagsacten pro 1859/1860. - I. Termin.

sprieda Kurzemes zemnieku skolu pārvaldes izveidošanas plānus. Lielākais vairums landtāga locekļu bija vienisprātis ar Brupniecības komitejas izteikto priekšlikumu izveidot Kurzemes zemnieku skolu pārvaldi pēc Vidzemes parauga ar laukskolu virsvaldi priekšgalā un piecām vietējām skolu valdēm.¹ Virsvaldes izveidošanu galīgi apstiprināja 1863. gada landtāgs, vienlaicīgi nosakot arī tās sastāvu un funkcijas.² Virsvaldes sastāvā ietilpa guberņas muižniecības maršals, ģenerālsuperintendents, muižniecības ievēlēts skolu padomnieks, baznīcas virspriekšnieks, viens domēņu valdes pārstāvis un viens konsistorijas pārstāvis. Šāds sastāvs nodrošināja muižniecībai noteicēšo vietu jaunizveidotajā skolu pārvaldē. Jādoma, ka nebija nejauša arī pašā muižniecības maršala līdzdalība tautskolu lietu risināšanā. Tas viss liecina, ka ar jaunizveidotās virsvaldes palīdzību muižniecība cerēja koncentrēt visu zemnieku skolu un izglītošanas lietu risināšanu guberņā pēc iespējas savās rokās.

Nostiprinot ar 1860. gada nolikumu 19. gs. pirmajā pusē noteikto zemnieku skolu iekārtu, muižniecība tajā pašā laikā norobežojās no tādu ar zemnieku masu izglītošanu būtiski saistītu jautājumu reglamentācijas kā mācību saturs, formas un metodes tautskolās, skolas laiks un ilgums. Tādējādi vēl 60. gados Vidzemē nebija noteikts obligātās pamatizglītības minimums.

Tāda pati situācija bija Kurzemē. Kurzemes muižniecība gan ķērās pie skolu reglamenta sastādīšanas 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā. Vienlaicīgi ar skolu pārvaldes jautājumiem landtāgos šajā laika posmā apsprieda arī šo jautājumu, taču vienots skolu reglaments 19. gs. 60. gados Kurzemē tā

¹ Vidzemē muižnieciskā tautskolu pārvalde ar laukskolu virsvaldi priekšgalā bija izveidota vēl 19. gs. 40. gadu sākumā.

² LOVVA. - 640. f. - 1. apr. - 1757. l. - 123.-124. lp.

arī netika izdots. Arī te nebija noteikts obligātais izglītības minimums.¹ Tajā pašā laikā, pēc pašas muižniecības atzinuma, vēl 19. gs. 60. gadu sākumā ne tikai Vidzemē un Kurzemē, bet arī katrā guberņā atsevišķās draudzēs un pagastos bija vislielākā dažādība mācību saturā, formu un metožu ziņā, kā arī skolas laika un ilguma ziņā.²

Cīņa par Baltijas guberņu tautskolu iekārtas noslēgtības saglabāšanu un savas neierobežotās ietekmes nostiprināšanu zemnieku skolu lietās visu 19. gs. 60. gadu pirmo pusi palika viena no visizteiktākajām muižniecības skolu politikas iezīmēm. To apliecināja arī muižniecības attieksme pret carisma mēģinājumiem iejaukties Baltijas guberņu zemnieku skolu lietās. 60. gadu sākumā valdība vairākkārt mēģināja apzināt šejienes tautskolu stāvokli. Valdības interese par Baltijas guberņu zemnieku skolām bija vienlaicīga ar pārkartojumiem tautas izglītības laukā Krievijā realizēto 60. gadu buržuāzisko reformu ietvaros. 1863.-1864. gadā tika izstrādāts nolikums par tautskolām, kas stājās spēkā ar 1864. gada 14. jūlija ukazu.

Kaut arī Baltijas guberņas nebija to skaitā, uz kurām jaunais nolikums tika attiecināts, valdības pastiprinātā interese par zemnieku skolu un izglītības lietām šajās guberņās sastapās ar vietējās muižniecības asu pretestību. Tā Vidzemes skolu padomnieks Klots ziņojumā šajā jautājumā virsvaldes sēdē 1863. gada jūnijā izteicās, ka Vidzemes tautskolu iekārta esot pakļauta briesmām.³

Vēl bija otrs ļoti svarīgs apstāklis, kas, no baltvācu muižniecības pozīcijām raugoties, padarīja sevišķi bīstamu carisma iejaukšanos zemnieku skolu un izglītības lietās. Saasinātajos sociāli ekonomiskās krīzes apstākļos valdošā

¹ Kā Vidzemē, tā Kurzemē pirmais skolu reglaments bija izdots tikai 1874. gadā.

² Sk., piem., Vidzemes skolu padomnieka pārskata ziņojumus par laukskolām 1859., 1860., 1861. gadā. LCVVA. - 241. f. - 2. apr. - 7. l. - 59.-78. lp.

³ LCVVA. - 241. f. - 1. apr. - 117. l. - 5. lp.

šķira, tajā skaitā Baltijas vācu muižniecība, bija spiesta aizvien nopietnāk pievērsties jautājumam par attiecībām ar zemniecību. Šādā situācijā īpašu politisku nozīmi ieguva Vidzemes barons E. Tizenhauzena sauklis "kam skola, tam tauta".¹

Viens no baltvācu muižniecībai raksturīgiem taktiskiem papēmieniem cīņā pret iespējamo iejaukšanos no augšas bija apgalvojumi, ka Baltijas guberņu tautskolu iekārta esot vislabākajā kārtībā un funkcionējot, tikai pateicoties vietējās baltvācu muižniecības pūlēm. Daudzkārt senākas izcelsmes nekā zemnieku kustība pret baltvācu muižniekiem un gādniekiem, - rakstīja Kurzemes bruņniecība 1864. gadā konistorijai, - esot abu pēdējo cenšanās ar tautokolām sniegt latviešu tautai "vispārēju, cilvēcisku un vispirmām kārtām religiozu izglītību".² Tāda "pašai dziedība" tika izskaidrota ar to, ka Baltijas guberņu iedzīvotāju visas kārtas it kā vienojot kopējas intereses.³ Vēl tālāk savos spriedumos gāja Kurzemes barons E. Recke, rakstīdams, ka muižniecības un zemniecības interešu pamatā ir tas, ka tās abas esot konservatīvisma principa nesējas.⁴ No šejienes apgalvojums, ka tieši baltvācu muižniecība vislabāk zina vietējo tautskolu vajadzības un ka par savu eksistenci tām jāpateicas tikai muižniecībai.⁵ Šāda taktika Baltijas vācu muižniecībai bija

¹ Cit. pēc: Dēkēns K. Latvijas skolu vēsture. Vidzemes laukskolas. - R., pirms 1936. g. Rokraksts. Glabājas V. Lāča Valsts bibliotēkas rokrakstu un reto grāmatu nodaļā.

² LCVVA. - 640. f. - l. apr. - 1757. l. - 145. lp.

³ Wir und die Anderen // Baltische Monatschrift. - 1863. - Bd. 7. - H. 5. - S. 462.

⁴ Recke E. Noch ein Wort zur Agrar-Gesetzgebung in Kurland // Turpat. - 1861. - Bd. 4. - H. 5. - S. 456.

⁵ Bock W. Preussen und die deutschen Ostseeprovinzen Russlands // Livländische Beiträge. - 1868. - Bd. 1. - H. 3. - S. 261.

visai raksturīga. Cīņu par savu privilēģiju aizsardzību tā mēģināja attēlot kā centienus stāvēt sardzē par latviešu un igaunju tautu tiesībām un interesēm. "Vislabāko zemnieku izglītību," - kā tika uzvērts 1863. gada 19. jūnija Vidzemes laukskolu virsvaldes sēdē, - varot nodrošināt tikai "skolu ciešā saistība ar luterāņu baznīcu, kā tas ir Baltijas guberņās, pedagogiski izglītoto un zemnieku dzīvi zinošo luterāņu mācītāju vadībā."¹

Baltijas vācu muižniecības pozīciju stiprināšanai bija jākalpo arī pacilājošajam tonim un pārspīlētajam optimismam zemnieku skolu lietu raksturojumā oficiālajā dokumentācijā.

Tas atspoguļojās vispirms visu pakāpju oficiālajos ziņojumos par zemnieku skolu stāvokli apskatāmajā periodā Vidzemē un Kurzemē. Galvenā uzmanība tajos bija vērsta uz muižniecības "pastāvīgajām rūpēm" un "lielo ieguldījumu" zemnieku skolu attīstībā. Atsevišķās grūtības pazuda optimistiskajā kopnoskaņojumā. Pie tam grūtības, pēc muižnieku apgalvojumiem, saistījās galvenokārt ar cīņu pret zemnieku noraidošo attieksmi pret tiem "pasniegto dāvanu."²

Brunniecības iestāžu apkopotās statistiskās ziņas par Kurzemes un Vidzemes tautskolu stāvokli galvenokārt izcēla atsevišķu muižnieku ieguldījumu skolu ierīkošanā. Norādot skolēnu skaitu, tika ietverta arī māj mācība un apkārtstaiģājošo skolotāju darbība, kā arī svētdienas un soda skolas. Pēc šādiem datiem nebija iespējams noteikt patieso stāvokli tautas izglītības laukā. Arī ziņas par mācību saturu bija vairāk nekā skopas.³

Īpaši jāatzīmē Kurzemes un Vidzemes muižniecības puses izcēltās "sevišķos nopelnus" Irlavas un Valkas skolotāju semināru - šo latviešu zemnieku jaunekļu augstskolu, kā no-

¹ LCVVA. - 241. f. - 1. apr. - 117. l. - 5. lp.

² Turpat. - 214. f. - 1. apr. - 520. l. - 90.-98. lp.; 241. f. - 2. apr. - 7. l. - 65.-70., 71.-78., 79.-84. lp.

³ Turpat. - 214. f. - 1. apr. - 520. l. - 147.-158., 171.-177., 210.-213., 215.-221., 226.-234. lp.; 640. f. - 1. apr. - 1757. l. - 43.-47. lp.

rādīts Kurzemes muižniecības vienā no rakstiem konsistorijai¹, izveidošanā un attīstībā. "Rūpes par tautskolotāju sagatavošanu" Baltijas vācu muižniecība izvirzīja kā savas "pašai izlēdzīgās darbības" vienu no augstākajiem sasniegumiem.²

Jau minēto mērķu sasniegšanai Baltijas vācu valdošās aprindas vienlaicīgi ķērās arī pie daudz praktiskākas dabas metodēm.

19. gs. 60. gadu pirmajā pusē cariskās Krievijas valdība vairākkārt mēģināja organizēt Baltijas guberņu zemnieku skolu pārbaudes. Visi valdības mēģinājumi apzināt Kurzemes un Vidzemes tautskolu stāvokli sastapa niknu pretestību no vietējās muižniecības puses. Baltijas vācu muižniecība izmantoja to, ka ziņu vakšena bija uzticēta pašas muižniecības iestādēm. Rezultātā muižniecības savāktās ziņas atspoguļoja zemnieku skolu stāvokli tai labvēlīgā gaismā. Pie tam arī šādu ziņu sniegšana tika iespējami vilcināta un kavēta.

Tā jau iepriekš neveiksmei bija nolemta 1860. gadā organizētā pārbaude. Vidzemē un Kurzemē Izglītības ministrijas uzdevumā ieradās Igaunijas muižnieks R. Štākelbergs. Viņa izstrādātie pārbaudes jautājumi novirzīja visu pārbaudes gaitu uz to, lai iespējami labāk izceltu Baltijas muižniecības darbību skolu pārvaldes sistēmā.³

Visvairāk tomēr Baltijas vācu muižniecība - kā viscaur savā politikā - paļāvās uz savu līdzšinējo ietekmi cariskās Krievijas galma aprindās un abpusējo pamatintereseņu kopību, kas nodrošināja tās īpašo eksistenci. Tā reizē ar atbildēm uz pārbaudes jautājumiem Irlavas skolotāju semināra direktors K. Zadvokis vēstulē Kurzemes muižniecības maršalam Drahenfelsam norādīja, ka Štākelbergs taču esot piederīgs

¹ LCVVA. - 640. f. - 1. apr. - 1757. l. - 145. lp.

² Turpat. - 214. f. - 1. apr. - 528. l. - 294. lp.; 520. l. - 264.-266. lp.; KL pro 1862/63 I. - S. 189-195; KL Deliberatorien pro 1859/60 I. - S. 17.

³ LCVVA. - 640. f. - 1. apr. - 1757. l. - 42.-43. lp.

pie Baltijas vācu muižniecības un gan jau viņš zināšot, ko drīkst un ko nedrīkst likt priekšā ministram.¹

Tieši te meklējams viens no iemesliem tam, ka daudz nopietnāku satraukumu Baltijas vācu muižniecības aprindās radīja 1864. gadā valdības atkārtoti organizētā tautskolu pārbaude. Ar 1864. gada 2. jūlija ģenerālgubernatora rakstu muižniecībai tika uzdots savākt ziņas pēc īpašas anketas, kuru Izglītības ministrijas uzdevumā bija sastādījis Krišjānis Valdemārs.²

Baltijas vācu muižniecība šajā gadījumā lielā mērā zaudēja iespēju noteikt un virzīt pārbaudes gaitu pēc saviem ieskatiem, Cerēt uz to, ka Kr. Valdemārs varētu būt noskapots labvēlīgi vietējai muižniecībai, bija pilnīgi neiespējami. Tāpēc vispirms muižniecība vērsās pret pašu Valdemāru, apgalvojot, ka viņš nepazīstot un neizprotot vietējos apstākļus.³ Un tas bija teikts par Krišjāni Valdemāru, kuram gan vismazāk varēja pārmetēt vietējo apstākļu nezināšanu.

1864. gada 5. novembrī ģenerālgubernators atkārtoti pieprasīja ziņas par Baltijas zemnieku skolu stāvokli.⁴ Landrātu kolēģija izeņtīja visām vietējām skolu valdēm apkartrakstus, kuros bija ietverti paskaidrojumi par ziņu vākšanu.⁵

Tam sekoja muižniecības protesti pret anketu saturu. Kr. Valdemāra sastādītie jautājumi bija vērsti uz to, lai noskaidrotu ne tik daudz tautskolu pārvaldes sistēmu, kā tas bija Štackelberga pārbaudes laikā, bet gan galvenokārt patieso tautas izglītības līmeni Baltijas guberpās. Tika prasītas ziņas par skolēnu skaitu, diferencējot visus apmācības veidus, skolēnu skaitu, skolas laiku un ilgumu, māci-

¹ LOVVA. - 640. f. - 1. apr. - 1757. l. - 48. lp.

² Turpat. - 214. f. - 1. apr. - 520. l. - 281. lp.

³ Turpat. Landrātu kolēģijas rakats ģenerālgubernatoram 1864. gada jūlijā.

⁴ Turpat. - 303. lp.

⁵ Turpat. - 304. lp.

bu saturu, tajā skaitā bija jāuzrāda, cik skolēnu mācās katru mācību priekšmetu. Anketā bija ietverti jautājumi par skolotāju kvalifikāciju, atalgojumu, kā arī skolu vispārējo stāvokli un atbilstību saviem uzdevumiem utt.¹

Muižniecība iesniedza priekšlikumus un prasīja Kr. Valdemāra anketas satura maiņu. Tā landrāts Vrangels iesūtīja Vidzemes brupniecības konventam plašāku rakstu², kurā izteicās, ka Kr. Valdemāra anketas jautājumi neatpoguļo šot patieso zemnieku skolu stāvokli. Vrangels uzstājās pret prasību norādīt skolas vecuma bērnu skaitu un skolu apmeklējušo bērnu skaitu. Vīpš prasīja, lai par skolas vecumā esošiem bērniem uzskatītu tikai 12-14 gadus vecus bērnus, nevis vecumā no 10 līdz 17 gadiem. Pēc brupniecības iestāžu oficiālajiem datiem, uz 1861. gadu, piemēram, visā Vidzemes guberņā skolas vecuma bērnu skaits (vecumā no 10 līdz 17 gadiem) bija 112 751. No tiem skolu apmeklēja īgaupu daļā 20 513 un latviešu daļā 6317, kopā 26 830.³ Tātad skolu apmeklēja mazāk nekā ceturts daļa visu skolas vecuma bērnu. Skaidrs, ka šādi fakti nerunāja par labu muižniecībai, it īpaši konkrētajā situācijā. Vrangela ieteiktajā variantā starpība starp skolas vecuma bērnu skaitu un skolnieku skaitu samazinātos.

Turpat Vrangels protestēja arī pret to, ka Kr. Valdemāra anketās neparādīties atsevišķu muižniecības pārstāvju personīgais ieguldījums skolu attīstībā. Vīpš ieteica anketā uzrādīt gan atsevišķu personu vienreizšjos materiālos ieguldījumus, gan atsevišķus epizodiskus pabalstus. Šāds jautājuma formulējums zināmā mērā noslēpa faktu, ka muižniecību nesaistīja nekādi oficiāli noteikti materiāli pienākumi zemnieku skolu lietās.

Priekšlikumus mainīt anketu saturu landtāgam iesniedza arī Tērbatas apriņķa skolu valde. 1865. gada 19. marta landtāga sēdē šis jautājums tika apspriests, un izteikts viedoklis, ka Kr. Valdemāra izvirzītie jautājumi neatbilst vietē-

¹ LCVA. - 214. f. - 1. apr. - 520. l. - 282.-283. lp.

² Turpat. - 323.-324. lp.

³ Turpat. - 241. f. - 2. apr. - 7. l. - 78. lp.

jiem apstākļiem, tāpēc jālūdz ģenerālgubernatora piekrišana un atbalsts augstākstāvošajās instancēs, lai piemērotu jautājumus "vietējiem apstākļiem".¹

Ar ģenerālgubernatora piekrišanu² muižniecība iesniedza ziņas pēc pārstrādāta parauga³. Rezultātā tika īpaši izcelti atsevišķu muižnieku nopelni, ar nolūku mazināt starpību starp skolas vecuma un skolu apmeklējošo bērnu skaitu bija izdalīts luterticīgo bērnu skaits atsevišķi, iekļauta aile, kurā uzrādīja to bērnu kopskaitu, kuri atradās skolu pārvaldes instanču uzraudzībā. Tajā skaitā bija iekļauta arī mājniecība un kateheti (apkārt staigājoši skolotāji Vidzemē). Ziemas un vasaras, kā arī gada skolēnu skaits, kā tas bija paredzēts Kr. Valdemāra anketās, vispār nebija uzrādīts.

Bruņniecības iestāžu savāktās ziņas varēja dot tikai visai nosacītu priekšstatu par reālo skolu stāvokli un zemnieku izglītības attīstības pakāpi Baltijas guberņās.

Kopumā baltvācu muižniecības darbība zemnieku skolu lietu pārvaldes organizācijas jautājumu risināšanā, kas bija viens no galvenajiem virzieniem tās skolu politikā apskatāmajā laikā, bija vērsta tikai uz to, lai saglabātu un nostiprinātu Baltijas guberņu zemnieku skolu "īpašo statusu". Tas bija viens no elementiem, kas simbolizēja t.s. Baltijas autonomiju. Tādējādi muižniecības skolu politika vispirms bija orientēta uz baltvācu muižniecības privilēģiju aizsardzību un stiprināšanu.

19. gs. 60. gados tomēr daudz nopietnāk nekā visā 19. gs. iepriekš Baltijas guberņu valdošās šķiras - vācu muižniecības priekšā nostājās jautājumi, tieši saistīti ar zemnieku kārtas izglītošanu. Baltvācu muižniecības lielākā daļa bija spiesta atzīt, ka Baltijas guberņu attīstība nav iedomājama bez zemnieku izglītības līmeņa pacelšanas un ka teorija par "dumjajiem zemniekiem" galu galā var novest tās

¹ LCVVA. - 214. f. - 2. apr. - 284. l. - 241.-242. lp.

² Turpat. - 1. apr. - 520. l. - 364. lp.

³ Turpat. - 349., 367. lp.

radītājus pie bojā ejas.¹ Izšķiroša nozīme šeit bija tiem pašiem faktoriem, kas lika Baltijas guberņu muižniecībai izdarīt izmaiņas šejienes agrārās attiecībās. Tā bija vispirms straujā guberņu ekonomiskā attīstība - kapitalisma attīstība lauksaimniecībā un šķiru cīņas saasināšanās 19. gs. 60. gadu pirmajā pusē Baltijā, sevišķi Vidzemes guberņā.

Pāreja uz kapitālistiskām saimniekošanas metodēm izvirzīja prasību pēc izglītotāka darbaspēka. Vienlaicīgi saasinātajos šķiru cīņas apstākļos tautskolai kā vienam no zemnieku masu ideoloģiskās audzināšanas līdzekļiem bija ierādīta arvien nozīmīgāka vieta. Šādos apstākļos pati muižniecība atzina mājniecību un katehetu apmācību par nepietiekamu savu ekonomisko un politisko interešu realizēšanai: šādi lielākā daļa zemnieku bērnu apguva tikai t.s. boksterēšanu, katķismu un baznīcas dziesmu dziedāšanu. 19. gs. 60. gadu sākumā muižniecība noteica kursu uz zemnieku skolu tikla paplašināšanu. Galvenā uzmanība bija pievērsta jautājumam par zemnieku izglītības sistēmas zemākā posma - pagastskolu skaita palielināšanu. Tas nozīmēja virzīšanos uz iespējami plašāku zemnieku pamatmasas aptveršanu. Draudzes skolas, kas gan galvenokārt darbojās tikai Vidzemē, muižniecība paredzēja t.s. zemnieku elitei.² Straujā kapitalisma attīstība šajā periodā ienesa izmaiņas Baltijas guberņu sociālajā struktūrā. Zemniecības šķiriskās diferenciācijas process ietekmēja arī baltvācu muižniecības skolu politiku. Arvien noteiktāk tajā ienāca princips, kuru viens no pirmajiem mēģināja formulēt virsvaldes loceklis P. Renenkamps ziņojumā Vidzemes landrātu kolēģijai vēl 1857. gadā. Pēc viņa domām, zemnieku izglītībai "jāatbilst viņu materialajam

¹ Bulmering A. Die Bildung der Nichtgelehrten / Baltische Monatschrift. - 1862. - Bd. 5. - H. 5. - S. 387-437.

² LCVVA. - 214. f. - l. apr. - 520. l. - 264.-266. lpp. Sk., piem.; Vidzemes tautskolu virsvaldes ziņojumu landrātu kolēģijai 1864. gada 27. februārī.

stāvoklim".¹ Pie tam tagad tas izteica ne tik daudz vairs attiecības starp muižniecību un zemniecību kopumā, bet gan diferencētu pieeju zemniecībai. Zemniecības pamatmasu izglītošana pagastskolās tika noteikti nodalīta no zemnieku turīgākā virsvalde izglītošanas draudzes skolās.

Jautājums par pagastskolu tīkla paplašināšanu muižniecības skolu politikā laikā no 1863. līdz 1865. gadam bija viens no centrālajiem, raksturojot tās darbību virzienā, kas saistījās ar visas tautskolu iekārtas nostiprināšanu un paplašināšanu. Šo jautājumu ierosināja Vidzemes laukskolu virsvalde 1863. gadā. Tā pārstāvēja to muižniecības valdošās virsotnes daļu, kas tajā laikā tika pieskaitīta pie t.s. liberālā apārņa un kuras rokās bija iniciatīva visu 60. gadu pirmās puses pārkārtojumu realizācijā.

1863. gada 19. un 20. jūnijā virsvaldes sēdēs tika apskatīti muižniecības skolu politikas jautājumi un izvirzīti konstruktīvi priekšlikumi. Viens no tādiem bija skolu padomnieka Klota izvirzītais priekšlikums par zemākās pakāpes zemnieku skolu - pagastskolu tīkla paplašināšanu. Īpaši uzsverot jautājuma nozīmīgumu jaunajos apstākļos, Klots nāca klajā ar jau izstrādātu projektu.² Tajā bija noteikts, ka uz katru 6 arkļus lielu īpašumu jāierīko viena pagastskola. Muižniekam tās iekārtošanai jānodod 3 pūrvieta zemes, jāpiešķir skolas ēkas celtniecībai vajadzīgie būvmateriāli.

Virsvaldes locekļi bija pret tik radikāliem pasākumiem un ieteica pamatos palikt pie agrākajiem noteikumiem. Tas nozīmēja - pieturēties pie 1819. gada zemnieku likumos ietvertajiem noteikumiem, kas bija pamats visai 19. gs. pirmās puses skolu likumdošanai. Te virsvalde apliecināja uzticību muižniecības politikā tradicionāliem taktiskiem pasākumiem - piekāpjoties, iespēju robežās padarīt to par vecā atjaunināšanu. To liecina arī projekta tālākais liktenis.

Attiecībā uz Klotas projektā izteiktajiem priekšlikumiem virsvalde aizrādīja arī, ka zemes piešķiršanu varot

¹ LCVVA. - 214. f. - 1. apr. - 528. l. - 293.-299. lp.

² Turpat. - 241. f. - 1. apr. - 117. l. - 5.-6. lp.

izdarīt tikai likumdošanas ceļā. Klotam uzdeva, ievērojot dotos norādījumus, sagatavot ģenerālzipojumu landtāgam šajā jautājumā. Klots to lika priekšā 1864. gada 25. februāra virsvaldes sēdē.¹ Tur ģenerālzipojumu atbalstīja un iesniedza tālākai apspriešanai landtāgā. Tagad virsvaldes priekšlikumi bija daudz mērenāki. Saistības par pagastskolu ierīšanu tika atstātas pašiem pagastiem, kā to noteica līdzšinējā skolu likumdošana. Virsvalde tikai griezās ar pieticīgu lūgumu pie muižu īpašniekiem, ja tie skolai nevarētu dot 3 pūrviestas zemes bez atlīdzības, kā to līdz šim gan esot darijuši, tad pārdot zemi par landtāga noteiktu samaksu. Jautājums tālāk tika izskatīts 1864. gada martā-aprīlī sanākušajā landtāgā², kas mēģināja vēl vairāk atkāpties no konstruktīviem pasākumiem. Priekšlikumu par zemes pārdošanu skolas vajadzībām landtāga locekļi kvalificēja kā atsavināšanas mēģinājumu un uzbrukumu "svētajam" privātipašuma tiesībām. Tika uzsvērts, ka landtāgs šajā jomā neesot kompetents pieņemt lēmumus. Par attaisnojumu šādai nostājai landrāti izteica apgalvojumu, ka Vidzemes latviešu daļā pagastskolu ierīkošana neesot vēlama, jo to apgrūtinot zemnieku māju izkaisītais stāvoklis. Pie tam, kā izteicās landtāga locekļi, pagastskolu ierīkošana neesot arī nepieciešama, jo Vidzemē sekmīgi darbojoties mājniecība un kateheti. Tā jau bija pilnīga atkāpšanās no jebkādiem pārkārtojumiem, un tas vairs neatbilda muižniecības kopējam politiskajam kursam apskatāmajā laikā. Tāpēc arī saprotams kompromisa lēmums. Landtāgs nolēma, ka visos gadījumos, kad vietējās skolu pārvaldes iestādes atzīs to par nepieciešamu, jāierīko pagastskolas, kā noteikts 1819. gada zemnieku likumos. Zeme skolas vajadzībām, ja muižnieks to nedod labprātīgi, atsavināma no zemnieku klaušu zemes pret noteiktu atlīdzību.³ Tā kā vietējās skolu pārvaldes iestādes - apriņķa un draudzes skolu valdes

¹ LCVVA. - 241. f. - 1. apr. - 117. l. - 9.-10. lp.

² Turpat. - 2. apr. - 289. l. - 560. lp.

³ Turpat. - 214. f. - 3. apr. - 2. l. - 130.-139. lp.

bija pilnīgā muižniecības ietekmē, tad pagastskolas ierīkošanas jautājumus katrā konkrētajā gadījumā izlēma muižniecība uz vietas. Reizē tā noteica arī zemes piešķiršanas jautājuma risinājumu. Šādam lēmumam, no vienas puses, vajadzēja apliecināt muižniecības "labo gribu" un it kā gatavību realizēt zināmus pārkārtojumus šajā virzienā. Tajā pašā laikā tas deva muižniecībai iespēju katrā konkrētajā gadījumā rīkoties pēc saviem ieskatiem, neuzņemoties vienotas juridiskas saistības. Atsaukšanās uz vietējiem apstākļiem kā atsevišķu draudžu, tā pagastu, apriņķu un guberņas, un nereti visu Baltijas guberņu apmēros dažādos līmeņos arī bija viens no taktiskiem papēmieniem, kā panākt sev vēlamu jautājuma risinājumu.

1865. gadā ārkārtējais landtāgs piepēma likuma ierosinājumu, kuru Baltijas lietu komiteja iesniedza apstiprināšanai valdībai. 1865. gada 4. jūnijā cārs apstiprināja likumu par pagastskolu ierīkošanu.¹ Tas noteica, ka virsvalde ir pilnvarota lemt par pakāpenisku pagastskolu ierīkošanu. Pagastiem tika "atvēlēta brīvība" pirkt zemi skolu vajadzībām, bet vairāk par 3 pūrvietām no muižas prasīt nebija atļauts.

Tādējādi jautājuma galīgais risinājums bija tāds, ka pagastskolu tīkla paplašināšanu praksē noteica virsvalde. Tātad muižniecība saglabāja iniciatīvu savās rokās. Tajā pašā laikā līdz minimumam tika samazināta muižniecības piekāpšanās noteiktā kursa realizācijai nepieciešamā materiālā pamata radīšanai.

Objektīvi muižniecības aktivizēšanās 60. gadu pirmajā pusē un tās rezultātā tapušais likums par pagastskolu ierīkošanu Vidzemē varēja radīt zināmus priekšnoteikumus pagastskolu tīkla paplašināšanai 19. gs. otrajā pusē. Nozīmīgs jau bija pats fakts, ka pagastskolu ierīkošana tika noteikta ar likumu. Taču nebūtu pareizi uzskatīt šāldzinoši straujo skolu skaita pieaugumu šajā periodā vienīgi tikai

¹ Likums bija publicēts latviešu valodā laikraksta "Latviešu Avīzes" pielikumā "Baznīcas un skolas ziņas". - 1866. -

kā tiešu baltvācu muižniecības skolu politikas rezultātu.

Ar 19. gs. otro pusi Baltijas guberņas tiešām bija vērojams zemnieku skolu skaita pieaugums. Tā, piemēram, Vidzemē laikā no 1849. līdz 1860. gadam bija ierīkotas 65 pagastskolas, bet no 1861. līdz 1870. gadam - 252 pagastskolas.¹ Taču izšķiroša nozīme nevar tikt piedēvēta muižniecības iniciatīvai. Tā Baltijas vācu muižniecības rokās atradās visu 19. gs. pirmo pusi un tomēr 19. gs. vidū zemnieku skolas un izglītība bija zemā līmenī.

Pēc jaunlatviešu kustības darbinieku savāktajām ziņām, uz 1862. gadu Vidzemes guberņas latviešu pagastos, piemēram, mācījās tikai $\frac{1}{12}$ skolas vecuma bērnu.² Pat pēc brupniecības savāktajām ziņām, uz 1862. gadu Vidzemes latviešu daļā skolās mācījās 10,97% visu skolas vecuma bērnu, igauņu daļa - 41,40%.³

Vēl 19. gs. vidū nebija izpildītas arī tās saistības, ko noteica 1819. gada zemnieku likumi attiecībā uz pagastskolu ierīkošanu (likums paredzēja 1 pagastskolas ierīkošanu uz katriem 500 vīriešu kārtas iedzīvotājiem). Pēc brup-

¹ Материалы к изучению положения народных школ в Лифляндии. - Р., 1884 (ziņas apkopojusi Vidzemes landrātu kolēģija).

² Valdemārs K. Par skolām // Raksti. - R., 1936. - 1. sēj. - 305. lpp.

³ LCVVA. - 241. f. - 2. apr. - 7. l. - 84. lp. Virsvaldes pārskats par skolu darbu. Salīdzinoši lielais skolu apmeklējošo bērnu procents igauņu daļā izskaidrojams ar to, ka te bija lielā skaitā t.s. ciema skolas, taču tās darbojās nesistemātiski. Vidzemes latviešu daļā šajā gadījumā nav pieskaitīti mājmacībā un katehetu apmacībā esošie bērni. Brupniecības statistikas nekonsekvences dēļ dažkārt tie tiek pieskaitīti, oitkārt nē. Tas apgrūtina reālā stāvokļa noskaidrošanu katrā konkrētajā gadījumā un arī kopumā. Mājmacība Vidzemes latviešu daļā, pēc pašas muižniecības atzinuma, bijusi labākā līmenī nekā ciema skolas Vidzemes igauņu daļā.

niecības iestāžu ziņām, uz 1864. gadu Valmieras apriņķi, piemēram, bija viena pagastskola uz 800 vīriešu kārtas iedzīvotājiem, Valkas apriņķi - uz 996, Cēsu apriņķi - uz 1582, Rīgas apriņķi - uz 1221.¹ Ciema skolu skaits Vidzemes igauņu daļā bija salīdzinoši lielāks. Taču, kā atzīmēts 1857. gada virsvaldes pārskatā par zemnieku skolām, ziņas par ciemu un arī pagastskolām nav precīzas.² Uz 1856. gadu igauņu daļā registrēts (gan draudzes skolas, gan ciemu skolas kopā) Pērnavas apriņķī 1 skola uz 300 luteriskās konfesijas iedzīvotājiem, Tērbatas apriņķī - uz 240, Vīlandes apriņķī - uz 334, Verovas apriņķī - uz 216.³

Pagastskolās no laicīgajām zināšanām mācīja galvenokārt lasīt, rakstīt un rēķināt.⁴ Taču arī rakstīt un rēķināt prasmi mācījās ne visi skolu apmeklējošie bērni. Tā virsvaldes pārskatā par 1862. gadu minēts, ka rakstīt mācījās latviešu daļā 11,98%, rēķināt - 11,60% no visiem skolēniem, igauņu daļā - attiecīgi 11,46% un 11,84%.⁵

Pagastskolu tikla paplašināšanās ar 19. gs. otro pusi jāsaista ar 60. gadu agrārajiem pārkārtojumiem. Zemnieku - zemes īpašnieku saimniecību nostiprināšanās un pāreja uz kapitālistiskām saimniekošanas metodēm tajās radīja ne tikai reālu materiālu bāzi skolu ierīkošanai, bet radīja zemniekos ieinteresētību. Tieši pēdējai bija visai noteicoša nozīme. Jaunajos apstākļos topošā latviešu un igauņu lauku buržuāzija bija ieinteresēta tautskolu iekārtu tuvināt sev un izmantot to savās interesēs. Šo ieinteresētību vēl vairāk rosināja 1866. gadā pagastu pašpārvaldes likumos ie-

¹ LCVVA. - 241. f. - 2. apr. - 7. l. - 59.-60. lp.; 1. apr. - 117. l. - 10. lp.

² Turpat. - 2. apr. - 7. l. - 46. lp.

³ Turpat. - 214. f. - 1. apr. - 520. l. - 265. lp.

⁴ Sk., piemēram, datus, kas iegūti jau pieminētās Kr. Valdemāra inspekcijas gaitā (LCVVA. - 214. f. - 1. apr. - 520. l. - 307.-309. lp.).

⁵ Turpat. - 241. f. - 2. apr. - 7. l. - 84. lp.

vertais noteikums, ka pagastu vietnieku pulkiem ir tiesības spriest par "visām no pagasta spēka celtām un uzturētām ierīktēm un skolām", gan ar piebildi, ka, lemjot tajā skaitā par skolām, "jāturas pie tiem priekšrakstiem, kas par viņām nolikti".¹

Teikto apstiprina arī statistika. 1867./68. mācību gadā līdzekļi zemnieku skolu ierīkošanai un uzturēšanai sadalījās šādi: no zemnieku pagastiem 46,7%, no muižniekiem - 46,7% un no dažādiem citiem avotiem - 6,6%. 1881./82. mācību gadā attiecība jau bija - 63,6% no pagastiem, 19% - no muižniekiem un 17,4% no dažādiem citiem avotiem.²

Kopumā vērtējot Baltijas vācu muižniecības skolu politiku 19. gs. 60. gados, jāsecina, ka tā galvenokārt bija vērsta uz to, lai nostiprinātu savas pozīcijas zemnieku izglītošanas jautājumu risināšanā un lemšanā vispār. Uz tā pamata tālāk, kā redzams, muižniecība meklēja jaunas, vēsturiskajiem apstākļiem atbilstošas iespējas tautskolu iekārtas izmantošanai savu šauri šķirisko ekonomisko un politisko interešu realizācijai.

Objektīvi baltvācu muižniecības realizētā politika zemnieku skolu un izglītības jomā apskatāmajā laikā, protams, radīja zināmu pamatu un ievirzi Baltijas guberņu pamatiedzīvotāju - latviešu un igauņu zemnieku izglītības līmeņa augšanai. Nevar arī noliegt, ka tautskolu iekārta, kas pakāpeniski izveidojās visā 19. gs. gaitā Baltijas guberņās, savā ziņā bija arī muižniecības skolu politikas rezultāts. Tajā pašā laikā, kā to parāda rakstā apskatītie jautājumi, būtiski bija tas, ka skolu politika kā valdošās šķiras - baltvācu muižniecības - politika bija virzīta tikai uz savu šauri šķirisko ekonomisko un politisko interešu realizāciju un kā tāda bija pretrunā ar guberņu pamatiedzīvotāju interesēm.

¹ Pagastā likumi priekš Austrumu jūrmalas guberņām. - Pēterburga. - 1866. g. 19. februārī. - § 11. - C. punkts.

² Материалы к изучению... - С. 16.

A. Raņķe

Rīgas Politehniskā institūta
revolucionārie studenti 1905. gadā

PSKP CK lēmumā "Par Krievijas 1905.-1907. gada revolūcijas 80. gadskārtu" pasvītots, ka "Šī revolūcija pamodināja politiskai dzīvei visplašākās strādnieku un zemnieku masas un citus ledzīvotāju slāņus..."¹ Aktīvi Krievijas pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas norisē, īpaši 1905. gadā, iesaistījās arī progresīvi noskaņotie Rīgas Politehniskā institūta studenti, tāpat atsevišķi pasniedzēji.

Par revolucionārajiem studentiem uzskatāma tā studējošās jaunatnes daļa, kas darbojās marksistiskajos pulciņos, bija sociāldemokrātisko organizāciju biedri vai arī atbalstīja to galvenos programmas lozungus un cīņas mērķus. Revolucionārie studenti bija tā studējošās jaunatnes daļa, kas iesaistījās cīņā par izglītības sistēmas demokrātizāciju, kas ņēma dalību pret carisko patvaldību vērstajā cīņā, kas cīnījās par buržuāziski demokrātiskās revolūcijas uzvaru.²

Joprojām nav plaša monogrāfiska pētījuma, nav izpētīti un izanalizēti visi avoti, kas ļautu pilnībā atsegt RPI revolucionāro studentu cīņu 1905. gadā. Šī problematika vairāk vai mazāk veiksmīgi skarta virknē publikāciju, kas attiecas uz RPI un LVU vēsturi, arī atsevišķos vispārēja rakstura monogrāfiskos izdevumos.

RPI studentu kustībai 1905. gadā veltīta J. Predeles un K. Mamajevs darba "Rīgas Politehniskā institūta revolucionārās tradīcijas (1862.-1945.)" 3. nodaļa, kur izmantoti Latvijas PSR CWVA Vidzemes guberņas žandarmerijas pārvaldes fonda materiāli, par notikumiem pēc 17. oktobra manifesta - Latvijas PSR CWVA RPI dokumentu fonds. Par trūkumu uzskatā-

¹ Cīņa. - 1985. - 3. janv. - Nr. 2.

² Rakstā izteiksmes lakonisma labad, kā arī studentu kontingenta rakstura niansēšanai tiek lietoti arī apzīmējumi "demokrātiskie", "progresīvie" studenti.

ma studentu kustības analīzes vājā saistība ar vispārējiem revolucionārajiem notikumiem valstī; izmantotie materiāli nav ļāvuši atsegt revolucionāro cīņu 1905. gada pavasarī un vasarā, arī pilnībā raksturot situāciju, mācībām atsākoties. Pieļautas kļūdas tieši arhīva materiālu izmantošana.

1985. gadā tika publicēta L. Silantjevas brošūra - materiāls Latvijas PSR Zinību biedrības lektoriem¹, kur autore 1905. gada janvāra notikumu RPI analīzē vedās pēc jau minētā J. Prēdeles un K. Mamajevs darba, tajā izmantotajiem arhīva materiāliem. Arī šeit studentu darbība laikā, kad RPI bija slēgts (1905. g. 15. janvāris - 12. septembris), netiek raksturota. 1905. gada rudens notikumu atsegšanai izmantoti PSRS CVVA Tautas izglītības ministrijas Rūpniecības mācību iestāžu nodaļas fonda materiāli, kas ir identiski Latvijas PSR CVVA Rīgas mācību apgabala kuratora kancelejas dokumentu fondā esošajiem, kā arī atsevišķi no pirmajiem Latvijas revolucionāro cīnītāju piemējas grāmatas I sējuma 2. un 3. daļas materiāliem par revolucionārajiem RPI studentiem. Tas ļāvis nedaudz paplašināt priekšstatus par RPI studentu saikni ar revolucionārās cīņas norisi Latvijā, savukārt brošūrā nav materiālu par 1905. gada septembra mītiņiem institūtā.

Studentu, kā arī skolu un strādnieku jaunatnes kustībai Latvijā 1905.-1907. gadā veltīti vairāki M. Vestermana raksti presē.² Autors min faktus, kas raksturo institūta studentu kustību 1905. gada janvārī, institūta vadības no-

¹ Силантьева Л.И. Студенты РПИ в революции 1905-1907 годов. - П., 1985.

² Vestermanis M. Revolucionārās Rīgas ultimāts (RPI studentu revolucionārā cīņa 1905. g.) // Cīņa. - 1955. - 30. okt. - Nr. 258; Vestermanis M. Latvijas jaunatne 1905. g. janvāra dienās // Padomju Jaunatne. - 1955. - 26. janv. - Nr. 18; Vestermanis M. Jaunatne uz barikādēm // Padomju Jaunatne. - 1955. - 25., 28. dec. - Nr. 252, 254; 1956. - 4., 13. janv. - Nr. 3, 9.

stāju, progresīvo studentu cīņu pret vācu korporeļu darbību Latvijas laukos. Atsevišķos gadījumos pieļautas arī neprecizitātes. Savukārt M. Vestermana raksts žurnālā "Karogs"¹ aptver periodu no institūta dibināšanas līdz 1912. gadam, izmantojot Latvijas Valsts universitātes arhīva materiālus. 1905. gada notikumi RPI ieskicēti ļoti shematiski, nedaudz skarot tikai 1905. gada janvāri un septembri.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vestures institūta izdevumā "Rīga. 1861.-1917." 10. nodaļas paragrāfā "Augstākā izglītība Rīgā", kura autore ir E. Andersone, skarti arī atsevišķi studentu revolucionārās aktivitātes momenti 1905. gadā (13. janvāra, 27. un 28. oktobra notikumi), bet bez patstāvīga pētījuma rakstura, ar neprecizitātēm.²

Šī raksta uzdevums ir, sīkāk nepakāvējoties pie vairāk pētītās RPI studentu cīņas 1905. gada janvāri (notikumi institūtā pēc Pēterburgas "asiņainās svētdienas", piedalīšanās 13. janvāra demonstrācijā, 14. janvāra mitinā un K. Pečurkina bērnu demonstrācija), parādīt RPI studentu darbību periodā, kad institūts bija slēgts - Viskrievijas studentu streika laikā, kā arī, mācībām institūtā atjaunojoties 1905. gada rudenī. Bez tam raksta mērķis ir atsegt arī citas institūta studentu cīņas formas līdzās demokrātisko studentu akadēmiska rakstura cīņai, kas līdz šim vēsturnieku darbos praktiski nav pētītas.

Šajā nolūkā tiek izmantoti V.I. Ļepina darbi ne tikai kā pētāmās problēmas metodoloģiskais pamats, bet arī kā svarīgs avots (īpaši atzīmējams V.I. Ļepina darbs "Revolucionārās Rīgas ultimāts", uzrakstīts, pamatojoties uz informāciju, kas ievietota avīzē "Vossische Zeitung" 1905. gada 7. (20.) oktobrī; te parādīta RPI progresīvo studentu cīņa pret

¹ Vestermanis M. Studentu revolucionārā kustība Rīgas Politehniskajā institūtā // Karogs. - 1951. - Nr. 10. - 937.- 946. lpp.

² Tā E. Andersone apgalvo, ka studentu sanāksmes un demonstrācijas turpinājās visu 1905. gada janvāri; neprecīzs arī minētais 27. un 28. oktobra studentu mitiņu dalībnieku skaits (Rīga. 1861.-1917. - R., 1978. - 322. lpp.).

vācu korporeļu policejisko darbību Latvijas laukos 1905. gada rudenī).¹

Par konkrēto notikumu gaitu, RPI studentu līdzdalību revolucionārajā kustībā, par studentu sadarbību ar strādnieku revolucionārajām organizācijām, ar progresīvajiem studentiem citās Krievijas augstskolās izmantota informācija, ko sniedz Latvijas PSR CVVA Rīgas mācību apgabala kuratora kancelejas dokumentu fonds - RPI direktora atskaites RMA kuratoram, Tautas izglītības ministram, Rūpniecības mācību iestāžu nodaļai, RPI direktora sarakste ar citu Krievijas augstskolu vadībām par studentu revolucionāra rakstura uzstāšanos un dažādām organizācijām studentu vidū, žandarmu ziņojumi Vidzemes guberņas žandarmerijas pārvaldei, policijas iecirkņu priekšnieku, inspektoru, kalpotāju ziņojumi RMA pārvaldei, izvilkumi no preses izdevumiem, RPI studentu biļeteni un uzsaukumi.

Savukārt Latvijas PSR CVVA RPI dokumentu fonds satur informāciju par administratīvajiem u.c. sodiem pret progresīvi noskaņotajiem studentiem (piemēram, pieprasījumi un atbildes par studentu politisko uzticamību).

Latvijas PSR CVVA Vidzemes guberņas žandarmerijas pārvaldes fonda materiāli ir diezgan tendenciozi, tas prasa kritisku pieeju avota izmantošanā, kurā nozīmīgs tieši ar faktisko materiālu par RPI studentu mītiņiem 1905. gada 11.-14. janvārī, par K. Pečurkina bērēm, uzsaukumu izplatīšanu institūtā un citiem aspektiem progresīvo studentu cīņā minētajā periodā. Tas ļauj bagātīgi papildināt RMA kuratora kancelejas fonda materiālus.

RPI studentu 1905. gada 27. un 28. oktobra mītiņa raksturošanai materiālu sniedz PSRS CVVA Tautas izglītības ministrijas Rūpniecības mācību iestāžu nodaļas fonds.²

Svarīgs avots problēmas izpētē ir Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatas I sējums (1.-3. daļa). RPI

¹ Ļepins V.I. Raksti. - 9. sēj. - 348.-349. lpp.

² Darbā izmantota PSRS CVVA 741. fondā ievietotā mītiņa rezolūcija (3. apr. - 1905. - 2. l.).

studentu revolucionārās kustības izpētē darbs sniedz plašu materiālu par 1905. gada janvāra notikumiem, gan par studentu līdzdalību dažādos revolucionārās cīņas veidos 1905. gada vasarā un rudenī.

Bez tam izmantotas vairākas dokumentu publikācijas, atmiņu materiāli, darbi par intelligences un tieši studentu cīņu Krievijā un arī Latvijā 1905.-1907. gada revolūcijā.

Vairākos pētījumos, kā piemēram, V. Oniani, P. Gusjatnikova, V. Leikinas-Svirskas darbos, RPI studentu dalības atspoguļošana pirmajā buržuāziski demokrātiskajā revolūcijā aprobežojas ar 1905. gada 13. janvāra notikumu un K. Pečurkina bērnu demonstrācijas aprakstu.¹ Līdzīgs stāvoklis šajā jautājumā ir arī J. Krastiņa monogrāfijā², bez tam analizēta arī vairāku bijušo RPI studentu aktivitāte 1905. gadā. Kopumā tomēr tieši šie darbi ir nozīmīgi aplūkojamās problēmas izpētē kopsakarībā ar notikumu attīstību valstī, ar revolucionāro studentu cīņu citās Krievijas augstskolās.

Janvāra ģenerālstreiks iezīmēja krasu lūzumu revolucionārajā kustībā - pāreju no atsevišķiem streikiem un demonstrācijām uz vispārēju politisku streiku, uz masu cīņas formām visā Krievijas impērijā. Latvijas proletariāts un arī studējošās jaunatnes progresīvā daļa ar pirmajām kopējām cīņām lika pamatus savienībai ar Krievijas strādniekiem un to sabiedrotajiem. 1905. gada 11.-14. janvāra mītiņi RPI sekmēja studentu politisko izaugsmi.

Institūta studentu aktīvā iesaistīšanās 13. janvāra upuru bērnu demonstrācijās ļauj arī uz viņiem attiecināt V.I. Leņina vārdus: "Studentus vada veselīgs revolucionārs

¹ ОНИАНИ В.С. Большевицкая партия и интеллигенция в первой русской революции. - Тбилиси, 1970. - С. 64; Гусятников П.С. Революционное студенческое движение в России. 1899-1907. - М., 1971. - С. 43; Лейкина-Свирская В.Р. Русская интеллигенция в 1900-1917 годах. - М., 1981. - С. 30.

² Krastiņš J. 1905. gada revolūcija Latvijā. - Trešais, papildinātais izdevums, - R., 1975. - 91. lpp.

instinkts, ko atbalsta viņu saskare ar proletariātu..."¹

Rīgas Politehniskā institūta studenti pēc janvāra notikumiem īpaši aktīvi kopējā cīņā iesaistījās 1905. gada rudenī. Tomēr arī starpposmā progresīvo studentu darbība nebeidzās. Vispirms būtu minama materiālā atbalsta organizēšana strādnieku kustībai, kas aizsākās jau janvārī un ko veica "Studentu birojs", izveidots 1904. gadā ar oficiālo uzdevumu palīdzēt trūcīgajiem studentiem sameklēt darbu.²

Kā izriet no 11.-14. janvāra studentu mitiņu lietas izmeklēšanas materiāliem, RPI kalpotājs J. Jaunzems 11. februāra ziņojumā uzsveris, ka institūtā ar adjprof. B. Ivanova atbalstu darbojas "Studentu birojs", kurā ietilpst ap 60 cilvēku, pārsvarā ebreji, arī latvieši, armēņi, kas ar draudu un proklamāciju palīdzību spiež pakļauties pāri par 1600 studentu.³ Vidzemes guberņas žandarmērijas pārvaldes priekšnieka palīga 1905. gada 28. aprīļa ziņojumā žandarmērijas pārvaldes priekšniekam teikts, ka 30 gadus vecais adjprof. B. Ivanovs ir "...visu Rīgas pilsētā notiekošo studentu nekārtību galvenais vaininieks". Tieši ap viņu kā pārliecinātu un izglītotu revolucionārās kustības piekritēju grupējoties ap 70 studentu - revolucionārās propagandas izplatītāji, sapņot ne vien garīgu atbalstu, bet arī norādījumus viņu "noziedzīgās" darbības virzībai.⁴

1905. gada 15. janvārī, aizstāvot važoni, ko piekāva zaldāti, tika arestēts RPI inženieru nodaļas students G. Viksne (1882-?).⁵ Izdarot kratīšanu viņa dzīvoklī, tika

¹ Leņins V.I. Raksti. - 9. sēj. - 352. lpp.

² Prēdele J., Mamajeva K. Rīgas Politehniskā institūta revolucionārās tradīcijas (1862.-1945.). - R., 1973. - 35. lpp.

³ LCVVA. - 4568. f. - 1. apr. - 473. l. - 12. lp. (protams, jāņem vērā šeit pausto atziņu tendenciozais raksturs gan attiecībā uz "Studentu biroja" darbības ietekmes rajonu, gan tā sastāvu - krievu studenti netiek minēti).

⁴ Turpat. - 17. lp.

⁵ Turpat. - 489. l. - 22. lp.

atrasts hektografēts uzsaukums krievu valodā "Turpiniet ģenerālstreiku!", ko 13. janvārī bija izdevusi LSDSP Federatīvā komiteja un "Bunds", kā arī Rīgas sociāldemokrātisko organizāciju streika komitejas naudas vākšanas saraksts Nr. 230, kura ievadā bija rakstīts: "Palīdziet streikotājiem un ievainotajiem! Pilsopi! Mūsu nīknākais ienaidnieks - cara patvaldība apspiež un verdzina visus sabiedrības slāņus, kas nepieder pie valdošajiem, tomēr vismagākajiem spaidiem tiek pakļauta strādnieku šķira. Tagad šie strādnieki uzsākuši izšķirošo cīņu ar cara patvaļu - uzsākuši streikus un nesuši ievērojamus upurus - ir kritušie un ievainotie. Tāpēc katra godīga pilsoņa pienākums ir palīdzēt viņiem un ziedot streikotāju un ievainoto labā."¹

Tieši 11.-14. janvāra studentu mītiņu lietas izmeklēšanas materiāli parāda arī atsevišķu progresīvi noskaņotu mācību spēku atbalstu demokrātiskajiem studentiem. 17. februāra liecībā policijai J. Jaunzems starp studentu mītiņu organizatoriem min arī adjprof. B. Ivanovu, prof. K. Vladimirovu un M. Segelu. 14. janvāra mītiņa pieļaušanā vainīgi esot vienīgi B. Ivanovs un K. Vladimirovs: institūta direktors jau veicis pasākumus, lai to aizliegtu, bet tieši šie pasniedzēji pieprasījuši atļauju mītiņa organizēšanai.²

Jau pusstundu pēc 14. janvāra studentu mītiņa beigām pie institūta galvenajām ieejas durvīm administrācija, nobijusies no studentu revolucionārās kustības, izkāra pazi-

¹ LCVVA. - 4568. f. - 1. apr. - 489. l. - 14.-15. lp.

(J. Prēdeles un K. Mamajevs darba, neprecīzi izmantojot arhīva materiālus, pieļauta kļūda, attiecinot šo pašu faktu gan uz 1905. gadu (35. lpp.), gan uz 1909. gadu (56. lpp.); patiesībā 1909. gada 14. februārī Vidzemes guberņas žandarmerijas pārvalde sniedza ziņas RPI direktoram par G. Vikšnes politisko uzticamību sakarā ar viņa atpakaļuzņemšanu institūtā (LCVVA. - 7175. f. - 1. apr. - 335. l. - 183. lp.), kas notika 1909. gada 14. janvārī).

² LCVVA. - 4568. f. - 1. apr. - 473. l. - 7. lp.

pojumu par institūta slēgšanu uz nenoteiktu laiku.¹ Tas notika apstākļos, kad pēc Pēterburgas augstāko mācību iestāžu studentu iniciatīvas bija sācies Viskrievijas studentu streiks, mācības visur tika pārtrauktas uz pusgažu - līdz 1905. gada 1. septembrim.²

Arī RPI studenti bija informēti par Viskrievijas studentu streiku. Par to liecina fakts, ka RPI kalpotājs J. Jaunzems iesniedza arī uz prof. K. Vladimirova gālda atstāto RPI studentu streika komitejas 1905. gada 3. februāra biļetenu Nr. 5. Biļetens informēja par to, ka Pēterburgā Kara medicīnas akadēmijas, Mežu, Tehnologiskā un Kalnrūpniecības, kā arī Civilinženieru institūta studenti solidarizējušies ar strādniekiem un uzsākuši streiku līdz 1905. gada septembrim, uz šo laiku pārtraucot mācību darbu visās augstskolās. Tam pievienojas Maskavas augstskolas.³

1905. gada 5. februārī Rīgas mācību apgabala kuratoram iesniegtajā RPI padomes informācijā par stāvokli institūtā un izredzēm atjaunot mācību procesu uzsvērti iespējamie materiālie zaudējumi sakarā ar studentu kustību, ja mācību process tika atjaunots pārāk ātri.⁴ RPI direktors atzina, ka atjaunot mācības nav iespējams. To varēs izdarīt tikai tad, kad tās būs atjaunotas citās impērijas augstākajās mācību iestādēs. Turpat prof. P. Valdēns atzīmēja, ka "...īpašu mēru pielietošana mērķa sasniegšanai pašreizējos apstākļos nedotu vēlamus rezultātus".⁵ Vīpš arī atzina, ka "...lai atjaunotu normālu nodarbību gaitu, visātrāk to varētu panākt ar žēlsirdības aktu, jo tikai ar to ir iespējas iedarboties uz jaunatni morāli..."⁶ 11.-14. janvāra mītiņu izmeklēšana, ko veica direktora palīgs prof. Švarcs, visu 6 nodaļu dekā-

¹ LCVVA. - 4568. f. - 1. apr. - 475. l. - 11. lp.

² Гусятников П.С. Революционное студенческое движение в России... - С. 149.

³ LCVVA. - 4568. f. - 1. apr. - 473. l. - 15. lp.

⁴ Turpat. - 240. f. - 3. apr. - 4. l. - 67. lp.

⁵ Turpat.. - 75. lp.

⁶ Turpat. - 73. lp.

ni, kā arī disciplinārās komisijas pārstāvis fon Bišofs, deva vienu secinājumu: visus vainīgos, kā arī vainas mēru noteikt nav iespējams, masu sods savukārt tikai veicinātu iekšējos nemierus.¹ Institūta vadības bezspēcība un bailes no revolucionārās aktivitātes te skaidri apliecinātas. Tautas izglītības ministrijas Rūpniecības mācību ientāžu nodaļa 25. februārī paziņoja, ka piekrist 14. janvāra mitinga vaininieku nesodišanai, bet liek priekšā RPI vadībai īpaši sekot tiem studentiem, kas izcēlušies šajos notikumos. 1905. gada janvāra notikumu likumsakarīgs rezultāts ir RPI direktora atzīpa, ka nemieru cēloņi institūtā agrāk saistījušies ar tīri akadēmisko dzīvi, bet nu tos izsaucot strādnieku noskaņojums, vispārējs prātu satraukums, daļas sabiedrības izrādītais atbalsts strādnieku kustībai.²

RPI studentu nostāju parāda "РИХСКИИ ВЕСТНИК" 1905. gada 11. februārī publicētais paziņojums par RPI delegācijas gājienu pie Rīgas mācību apgabala kuratora. Studentu prasības un noteikumi, ar kādiem tie piekrita atjaunot mācību procesu, izrādījās nepieņemami, tāpēc institūts joprojām palika uz nenoteiktu laiku slēgts.³ Diemžēl izmantotie avoti nedod iespēju noskaidrot, vai izvirzītās prasības bija akadēmiska rakstura vai politiskas. Savukārt vācu korporāli apliecināja "uzticību un padevību" - par vēlēšanos turpināt studiju darbu līdz 29. janvārim pieteikumus bija iesnieguši ap 500 korporāciju biedri.⁴ Atjaunot mācības institūta vadībai tomēr neizdevās.

Revolucionāra rakstura studentu uzstāšanās šai laikā notika ārpus institūta. Tā 1905. gada 12. martā Jaunā teātra telpās Romanova (tagad Lāčplēša) ielā 25 muzikāli dramatiska vakara beigās studenti kopā ar Mironova komercēkolas audzēkņiem un pārējiem jauniešiem dziedāja revolucionāras dziesmas. Tika izslēgta gaisma, šai laikā no galerijām zālē

¹ LCVVA. - 240. f. - 3. apr. - 4. l. - 72., 73. lp.

² Turpat. - 133. lp.

³ Turpat. - 96. lp.

⁴ Turpat. - 133. lp. 0

izkaisot Rīgas sociāldemokrātisko organizāciju Federatīvās komitejas un "Bunda" uzsaukumus latviešu un krievu valodā.¹

RPI studenti pēma aktīvu dalību arī tādā īpatnējā Latvijas darbaļaužu politiskās cīņas veidā kā baznīcu demonstrācijas. Kurzemes baznīcu demonstrāciju organizēšanā rosīgi darbojās RPI mehānikas nodaļas students LSDSP Ventpils komitejas loceklis Ž. Kārklipš (1886-1905)²; maija beigās viņš ieradās Kuldīgā. Ž. Kārklipš, kurš piedalījās laukstrādnieku streika organizēšanā un vadīšanā un pēc LSDSP CK norādījuma vadīja Ventpils ostas strādnieku streiku³, kopā ar Valmieras un Baltijas skolotāju semināru audzēkļiem K. Grinbergu un M. Šusteru Edolē 1905. gada vasarā izjauca dievkalpojumu un noorganizēja gājieni ar sarkaniem karogiem.⁴ Ž. Kārklipš tika arestēts turpat pie baznīcas⁵, ieslodzīts Kuldīgas cietumā līdz 1905. gada rudenim. Starp citu, tālīt pēc atbrīvošanas sakarā ar politieslodzīto amnestiju 23. oktobrī Ž. Kārklipš teica runu tautas sapulcē pie Kuldīgas luterāņu baznīcas.⁶ Arī 1905. gada rudenī viņš bieži izbrauca uz apkārtējiem pagastiem, lai sniegtu palīdzību vietējiem partijas pulciņiem baznīcu demonstrāciju, streiku un mitiņu organizēšanā.⁷

Savukārt 1905. gada vasarā - pēc otrā Vasarsvētku dienā sarīkotā Sesavas baznīcas bazara zaļumballē Apguldes muižas upes līcī, kur piedalījās ap 2000 cilvēku, tika izdalītas revolucionārās proklamācijas un no muzikantu paaug-

¹ LOVVA. - 4568. f. - 1. apr. - 577. l. - 2., 2.a, 3. lp.

² Latvijas revolucionāro cīnītāju piemīņas grāmata. - R., 1976. - I sēj. - 1. d. - 271. lpp.

³ Turpat. - R., 1980. - 2. d. - 305. lpp.

⁴ Ruberts J. Latvijas skolotāji un skolu jaunatne 1905. gada revolūcijā. - R., 1965. - 62. lpp.

⁵ Latvijas revolucionāro cīnītāju piemīņas grāmata. - I sēj. - 2. d. - 239. lpp.

⁶ Turpat. - 1. d. - 256. lpp.

⁷ Turpat. - 261. lpp.

stinājuma teica runas divi RPI studenti, vēroties pret baznīcu un reakciju valstī.¹

Nozīmīgs RPI revolucionāro studentu darbības virziens bija iekļaušanās brūpotas sacelšanās sagatavošanā, veicot agitāciju karaspēka daļās, kā arī organizējot revolucionāro spēku apbrūpošanu.

Jautājumam par brūpotas sacelšanās sagatavosanu svarīga vieta KSDSP III kongresa lēmumu ietekmē bija ierādīta LSDSP II kongresam, kurš notika Rīgā 1905. gadā no 11. līdz 13. jūnijam.² Kongress arī atzīmēja nepieciešamību turpināt sociāldemokrātisko agitāciju karaspēkā³ un atmāskot valdības reformas.

1905. gada vasarā Latvijas teritorijā dislocētajā cariskās Krievijas karaspēkā revolucionārās agitācijas darbu veica 4 sociāldemokrātiskās kara organizācijas.⁴ Lielākā no tām bija bolševistiskās KSDSP Rīgas komitejas izveidota kara organizācija. Tās galvenie darbības centri bija Daugavgrīvas cietoksnis un 177. Izborskas pulks.⁵ 1905. gada rudenī, pēc meļševīku aiziešanas no KSDSP Rīgas komitejas, pirmajā sēdē tika izskatīts jautājums par KSDSP bolševistiskās Rīgas kara organizācijas tālāku izveidošanu un darbību. Par tās vadītājiem izvirzīja bijušos RPI studentus N. Atabekovu (1881-1937) un P. Kobozevu (1878-1941). Viņu pārdomātā darba rezultātā drīz vien izdevās no atsevišķiem zaldātu pulciņiem Rīgas garnizona un Daugavgrīvas cietokšņa karaspēka daļās izveidot plašu, centralizētu bolševistisku organizāciju, kas bija viena no spēcīgākajām Krievijā

¹ Beierbahs K. Dobeles revolucionārās cīņas 1905./06. gadā. - R., 1929. - 17. lpp.

² Latvijas PSR vēsture. - R., 1955. - II sēj. - 236. lpp.

³ Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. - R., 1956. - 1. d. - 21. lpp.

⁴ Latvijas Padomju enciklopēdija 10 sējumos. - R., 1984. - 5.2 sēj. - 179. lpp.

⁵ Latvijas revolucionāro cīnītāju pieeipās grāmata. - I sēj. - 2. d. - 16. lpp.

1905.-1907. gada revolūcijas laikā.¹ 1905. gada 17.oktobra vakarā tika aizturēti 2 no 4 institūta studentiem, kas veikuši revolucionāru agitāciju 177. Izborekas kājnieku pulka rezerves zaldātu vidū pie dzelzceļa stacijas Rīga I. Komerccodaļas students Ī. Rabinovičs (1881-?) un mehānikas nodaļas students E. Heifece (1880-?) bija analizējuši patvaldības radīto zaldātu bestiesiskumu, devuši lasīt LSDSP uzsaukumus.²

Rīgas kara organizācijā par agitatoru darbojās RPI mehānikas nodaļas students A. Sapotņickis (1883-1909).³ Ka izriet no V. Koliškeviča atmiņām, aktīvu dalību šajā darbā ņēma RPI inženieru nodaļas students E. Dennemarks (1880-?), savukārt šīs kara organizācijas tipogrāfijas izveidē daudz veikuši institūta studenti Kratočers un Edelmans.⁴ Tās pirmais izdevums bija avīze "Golos soldata", kas sāka iznākt 1905. gada decembrī, starp tās vadītājiem bija arī P. Kobozevs.⁵

Bijušais RPI students, LSDSP biedrs, prof. P. Valdēna asistents RPI J. Priedītis (1876-1908) izgatavoja sprāgstvielas revolucionārās kustības dalībniekiem⁶, kā arī apmācīja R. Pola fabrikas pulciņa pārstāvjus ķīmisko smirdbumbu izgatavošanā.⁷ Vagonu fabrikas "Fēnikss" lietuvē J. Treima-

¹ Latvijas revolucionāro cīnītāju piemējas grāmata. - I sēj. - 2. d. - 24.-25. lpp.

² LCVVA. - 4568. f. - 1. apr. - 924. l. - 18. lp.

³ Latvijas revolucionāro cīnītāju piemējas grāmata. - I sēj. - 2. d. - 30. lpp.

⁴ Koliškevičs V. - Karps. Rīgas lielsaimnieciskā organizācija 1905. gada revolūcija // Cēltnē. - 1935. - Nr. 12. - 924., 926. lpp.

⁵ Treijs R. Pamatšķiras brīvais vārds. Latvijas marksistiskā prese 1898.-1917. - R., 1981. - 96. lpp.

⁶ Latvijas revolucionāro cīnītāju piemējas grāmata. - I sēj. - 1. d. - 311. lpp.

⁷ Turpaņ. - 2. d. - 136. lpp.

pa (1875-1924) un J. Priediņa vadībā 1905. gadā tika izgatavotas bumbas.¹

1905. gada 6. augustā, kad vācu baroni panāca, ka Kurzemes guberņā tiek izsludināts karastāvoklis, cars publicēja iekšlietu ministra A. Buligina (1851-1919) sagatavoto nolikumu par Valsts domes sasaukšanu, vēlēšanu tiesības dot muižniekiem un buržuāzijai, Domi paredzot kā cara padomdevēju orgānu.² V.I. Ļeņins Buligina domi nosauca par Krievijas policijas iecirkni paplašinātā veidā un aicināja to aktīvi boikotēt.³ Bijušais RPI komercnodarbes students J. Ozols (1878-1968) kā LSDSP CK loceklis kopā ar P. Stučku piedalījās 7. septembrī Rīgā notikušajā KSDSP sociāldemokrātisko organizāciju konferencē, ko sasauca KSDSP CK, lai izstrādātu taktiku attiecībā pret Valsts domi.⁴ Iepriekšējo cīņas gaitu kopība liek domāt, ka arī RPI progresīvie studenti sociāldemokrātiskā centra vadībā atbalstīja Buligina domes boikotu - konkrēti dati apsekotajā materiālā neparādās sakarā ar to, ka RPI līdz 1905. gada 12. septembrim bija slēgts un institūta direktora sarakste bija sašaurināta.

Cenšoties vājināt studentu kustību un panākt vienošanos ar liberālajiem mācību spēkiem, cars 1905. gada 27. augustā publicēja ukazu par t.s. universitāšu autonomiju.⁵ Valdības ievestie pagaidu likumi (līdz tam laikam, kamēr izdos augstskolu statūtus), kas nodeva augstākās mācību iestādes Tautas izglītības ministrijas pārvaldīšanā, piešķīra profesoriem tiesības ievēlēt rektorus un fakultāšu dekānus. Studenti guva iespēju organizēt mācību iestādēs sapulces.

- ¹ Latvijas revolucionāro cīnītāju piemipas grāmata. - I sēj. - 2. d. - 40. lpp.
- ² Krastiņš J. 1905. gada revolūcija Latvijā. - 158. lpp.
- ³ Ļeņins V.I. Raksti. - 9. sēj. - 158. lpp.
- ⁴ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. - R., 1961. - I sēj. - 111. lpp.
- ⁵ Ермав П.К. Интеллигенция в первой русской революции. - М., 1966. - С. 147.

Ar šādu "autonomiju" patvaldība cerēja profesorus izmantot cīņā pret revolucionārajiem studentiem - uz pasniedzēju kontingentu gūlās atbildība "par pareizu mācību gaitu", profesoru padomēm tika dotas tiesības slēgt universitātes.¹

"Pagaidu likumi" augetskolām sākotneji netika attiecināti uz Rīgas Politehnisko institūtu, tādēļ uz Pēterburgu devās institūta vadības delegācija ar lūgumu šo likumu dāvēto "autonomiju" piešķirt arī RPI, un mācības institūtā atsākās nevis 1., bet gan 12. septembrī, līdz 6. oktobrim turpinoties bez pārtraukuma.² Institūta vadība bija spiesta atsācīties no agrākā draudīgā toņa, paziņojumā studentiem rakstot: "Mēs griežamies pie jums ar sīrēnīgu lūgumu nenodarboties ar lietām, kurām nav tieša sakara ar akadēmisko dzīvi..."³ Tam sekoja institūtā izplatītais uzsaukums "Cilvēku futrāli sasmakušās runas. RPI studentu atbilde mācību komitejai"⁴, kurā bija rakstīts: "Rīgas studentu labākā daļa pratis dot pienācīgu atbildi šai atklātajai apelācijai pie visiem zemiskiem pašlabuma meklētājiem un karjeristiskiem instinktiem. Vīpa pienācīgi parādīs, ka vīpa ir savas dzimtenes pilsonis, un laikā, kad strādnieki un progresīva intelligence noplūst asinīm cīņā par labāku nākotni, vīpa pievienosies tiem, lai roku rokā ietu kaujā!...

Nost ar tumsopiem! Nost ar universitātes kazaku režīmu! Nost ar patvaldību! Lai dzīvo demokrātiskā republika!"⁵

Studentu sociāldemokrātu vadībā 13. septembrī institūtā notika mierīgs mitiņš; mācību gaita netika traucēta. Tajā piedalījās 300-400 studenti, kas pieņēma lēmumu atjaunot

¹ Гусятников П.С. Революционное студенческое движение в России... - С. 151.

² LCVVA. - 240. f. - 3. apr. - 5. l. - 385. lp.

³ Vestermanis M. Revolucionārās Rīgas ultimāts // Cīņa. - 1955. - 30. okt. - Nr. 258.

⁴ LCVVA. - 4568. f. - 1. apr. - 924. l. - 14.-15. lp.

⁵ Vestermanis M. Studentu revolucionārā kustība Rīgas Politehniskajā institūtā // Karogs. - 1951. - Nr. 10. - 945. lpp.

mācību darbu.¹

Zīmīgi, ka tieši 1905. gada 13. septembrī Viborgā sa-
nāca IV Viskrievijas studentu kongress, kas par pirmo un
galveno studentu uzdevumu atzina piedalīšanos kopīgā cīņā
pret carismu, šajā nolūkā izmantojot augstskolu auditori-
jas.²

1905. gada 13. septembra RPI studentu mitiņš un tā lē-
mums sasaucas ar citu Krievijas augstskolu studentu problē-
mām un pieņemtajiem lēmumiem. Revolucionārajai studentijai
bija jāizlemj - turpināt jau vairāk nekā pusgadu ilgo
streiku vai atrast efektīgāku līdzekli cīņā pret carismu.
Izšķiroša nozīme šai jautājumā bija boļševiku pozīcijai,
kas tika izstrādāta 1905. gada augustā notikušajā KSDSP CK
agentu apspriedē³: studentu streiks bija nozīmīgs revolūci-
jas sākuma posmā. Tagad uzdevums bija - pārverst augstākās
mācību iestādes revolucionārās propagandas un agitācijas
tribīnēs, tautas revolucionārās cīņas centros. RPI studentu
13. septembra mitiņa lēmums bija atbilde 1905. gada augusta
beigās LSDSP izdotajam speciālajam uzsaukumam "Visai skolu
jaunatnei" ar aicinājumu pārtraukt streiku, pārvērst audi-
torijas par kaujiniecisku studentu vienību stābiem, visas
tautas brūnotas sacelšanās vietām.

1905. gada 17. septembrī "pagaidu likumi" tika attie-
cināti arī uz Rīgas Politehnisko institātu. Noteikumi pared-
zēja: gadījumā, ja sāktos studentu nemieri, pamatojoties
uz zinātniskās padomes lēmumu, pārtraukt mācības uz nenō-
teiktu laiku. Studentu lietas bija jāizskata disciplināra-
jai tiesai. Atbilstoši noteikumiem 20. septembrī institūtā
tika izveidota 5 profesoru komisija, kura ievāca ziņas par
atsevišķu grupu un to locekļu nokāpojumu, interesēm. Stu-
dentiem principā bija atļauts organizēt sapulces, ievērojot

¹ LCVVA. - 240. f. - 3. apr. - 5. l. - 386. lp.

² Дейкина-Свирская В.Р. Русская интеллигенция в 1900-1917
годах. - С. 30.

³ Гусятников П.С. Революционное студенческое движение в
России... - С. 151. 0

šādus noteikumus: 1) savlaicīga sapulces datuma un programmas paziņošana; 2) iniciatoru un 20 dalībnieku uzvārdu uzrādīšana; 3) nepiederošu personu (domāts - strādnieku. - A.R.) nepiedalīšanās. Tika atļauts atjaunot "Studentu biroja" darbību (tas bija slēgts vasarā saskaņā ar Rīgas mācību apgabala kuratora 16. maija priekšlikumu Nr. 235). Svētku dienās un svētdienās tika nolemts studentiem atvērt institūta rasētavas.¹ Kā atzīmēja V.I. Leņins, "Profesoru kgi saņēma pašvaldību. Studenti ieguva tiesības noturēt sanāksmes. Tādējādi vispārējā patvaldnieciski dzimtbūtniecisko spaidu sistēmā bija ielauzta neliela plaisa."² Tā loģiskas sekas bija strādnieku plūšana uz studentu sapulcēm.

Arī jaunajā mācību gadā atsākās studentu mitiņi. Viens no tā iemesliem bija vācu korporeļu darbība laukos. V.I. Leņins secināja: "...Vidzemē muižnieku kungiem klājas tik slikti, ka tie energiski uzsākuši savu muižu bruņotas apsardzības organizēšanu, nepaļaujoties uz valdību, kas nespēj tikt galā ne ar zemniekiem, ne ar strādniekiem, ne ar studentiem."³ Baltijas baroni bija stājušies pie pilsoņu kara organizēšanas, cīņai pret trūcīgajiem zemniekiem izmantojot ne vien Prūsijas izdienējušos kavaleristus un Kaukāza čerkesu nodaļas, bet arī vietējos korporeļus.

Drīz presē parādījās ziņas par "Fraternitas Baltica" korporeļu izdarītajām kratīšanām un iedzīvotāju terorizēšanu. Savukārt institūta saimniecībā "Pēterniekos" prof. Knīrims ar 32 apbruņotiem asistentiem un korporeļiem uzbruka laukstrādnieku demonstrācijai.⁴

15. septembrī 20. auditorijā notika sapulce, kurā piedalījās ap 400 studentu. Sapulci vadīja students N. Cigan-

¹ LCVVA. - 240. f. - 3. apr. - 5. l. - 386. lp.

² Leņins V.I. - Raksti. - 9. sēj. - 322. lpp.

³ Turpat. - 348. lpp.

⁴ Vestermanis M. Revolucionārās Rīgas ultimāts // Cīņa. - 1955. - 30. okt. - Nr. 258.

ko. Tajā studenti pieņēma lēmumu boikotēt studentus korporeļus, kas bija iesaistījušies melnsimtnieku vienībās zemnieku vasaras kustības laikā; prasīja reālu pulcešanās brīvību institūta telpās. Sapulces laikā tika izplatīts KSDSP CK uzsaukums "Visai studējošai jaunatnei!"¹

16. septembrī sapulcē piedalījās ap 700 studentu. Ar lielu balsu vairākumu tika pieņemta rezolūcija, kas paredzēja īpašai 7 cilvēku komisijai doties uz laukiem ar uzdevumu savākt un pārbaudīt faktus par vācu korporeļu apkaunojošo policejisko darbību.²

30. septembrī institūta vadība izkāra paziņojumu, kurā draudēja ar institūta slegšanu, ja mītiņi tiksot rīkoti bez profesoru ziņas un ar "nepiederošu personu" līdzdalību. Tajā pašā laikā policija arestēja 2 no studentu komisijas locekļiem, kas laukos vāca ziņas par korporeļu noziedzīgo darbību. V.I. Ļeņins rakstīja: "Tad sacēlušies latviešu un krievu studenti. Sanākusi milzīga sapulce. Pieņemuši visnoteiktāko rezolūciju. Pieaicinātajam politehnikuma direktoram pieprasījuši nekavejoties spert soļus arestēto atbrīvošanai. Rezolūciju nobeiguši ar tiešu ultimātu: ja triju dienu laikā arestētie noteiktā stundā netiksot atbrīvoti, tad studenti ar Rīgas strādnieku palīdzību panāksot vīpu atbrīvošanu ar visiem un visādiem līdzekļiem."³ Jau nākamajā dienā revolucionārie studenti izsludināja mītiņu 5. oktobrī. Tajā pašā dienā arī apcietinātie studentu komisijas locekļi tika steigri palaisti brīvībā pēc tam, kad gubernators tiem bija ieteicis atturēties no tik nelikumīgas rīcības.

Nozīmīga bija studentu piedalīšanās sociāldemokrātu vadībā rīkotajos mītiņos, kā arī strādnieku līdzdalība studentu sapulcēs - tam bija audzinošs, revolucionarizējošs raksturs. Pirmo reizi ne atsevišķi indivīdi, bet studentu

¹ Революция 1905-1907 гг. в Латвии. Документы и материалы. - Р., 1956. - С. 257.

² Vestermanis M. Revolucionārās Rīgas ultimāts // Cīņa. - 1955. - 30. okt. - Nr. 258.

³ Ļeņins V.I. Raksti. - 9. sēj. - 348. lpp.

masas kļuva par dalībniekiem sapulcēs, kopejās ar strādniekiem, kopīgi izvirzot cīņas mērķus. RPI studentu cīņai 1905. gada septembrī, tāpat kā citu Krievijas augstskolu studentu aktivitātei, arī bija nozīmīga loma Viskrievijas oktobra politiskā streika sagatavošanā.

Studenti negribēja reķināties ar ierobežojumiem sapulču rīkošanā. Tā 27. septembrī notika legāls mītiņš, kura dalībnieki protestēja pret vadības prasību aizraidīt 30-40 nepiederošas personas. 4. oktobrī Maskavas universitātes rektora kņaza Trubeckoja piemīnas mītiņā bez studentiem piedalījās arī 80-100 skolēnu u.c. personas; mītiņš noritēja trokšņaini un beidzās ar dziesmām.¹

Institūta vadība nevelējās pieļaut, ka svētku dienās institūtā tiek rīkoti mītiņi, tādēļ, kad uz kādas auditorijas durvīm tika piesprausts nezināmas biedrības "Amītie" paziņojums ar aicinājumu studentiem uz mītiņu 5. oktobrī, šīs dienas rītā notikusi mācību komitejas ārkārtējā sēde pieņēma lēmumu slēgt institūtu plkst. 11.00. Neraugoties uz to, plkst. 12.30 pūlis ar spēku ielauzās institūtā un 20. auditorijā noorganizēja mītiņu, kurā pieņemtā rezolūcija tika nodota institūta vadībai. Tajā mācību komitejai tika izteikts nosodījums par vārda neturešanu attiecībā uz institūta neslēgšanu svētku dienās, kā arī nozīmēts mītiņš 6. oktobrī izvirzīto jautājumu apspriešanas turpināšanai.²

5. oktobrī notika vēl viena mācību komitejas ārkārtējā sēde, kurā tika nolemts pārtraukt mācību gaitu institūtā, jo tās rīcībā nav līdzekļu, lai atturētu nepiederošas personas no ierašanās institūtā, nav līdzekļu mācību procesa turpināšanai, "saglabājot institūta cieņu".³

Mācību procesu pārtrauca 6. oktobrī uz nenoteiktu laiku. Ieeja institūtā tika slēgta tieši Viskrievijas oktobra politiskā streika laikā. Studentus, kas pulcējās pie institūta, izklīdināja policija un karaspēks. Mācību komiteja

¹ LCVVA. - 240. f. - 3. apr. - 5. l. - 386. lp.

² Turpat. - 387. lp.

³ Turpat.

8. oktobra sēdē uzskatīja par nepieciešamu izteikt bridinājumu studentiem nerīkot mitiņus, atsakoties no atbildības par sekām. Tomēr Viskrievijas oktobra politiskais streiks padarīja mācību komiteju arvien piekāpīgāku - tās sēdes tika pieņemti lēmumi, atjaunojot mācību procesu, neveikt studentu kontroli ar policijas līdzdalību, kā arī pārbūvēt 20. auditoriju studentu mitiņu vajadzībām, kā vienīgo prasību izvirzot noteikumu organizēt mitiņus no mācībām brīvajā laikā.¹

Streiku vilnis pēc cara 17. oktobra manifesta, ko LSDSP pareizi novērtēja kā manevru, kas caram nepieciešams, lai vājinātu revolucionāro kustību, iegūtu laiku cīņā ar revolūciju un sakoptu spēkus, piespieda mācību komiteju atteikt darba atsākšanu līdz 26. oktobrim.²

24. oktobrī tika pieņemts lēmums atjaunot mācību nodarbības un turpināt tās līdz 15. decembrim, uz decembri nozīmējot arī valsts pārbaudījumus. Tomēr arī šim lēmumam piepildīties nebija lemts. 26. oktobrī 20. auditorijā notika legāls mitiņš bez nepiederošām personām. Vietu trūkums un sliktā ventilācija bija par iemeslu tam, ka mitiņš 27. un 28. novembrī turpinājās Latviešu biedrības zālē. Par priekšsēdētāju tika ievēlēts N. Ciganko, par sekretāru - A. Arndts.³

Mitiņā no institūta 1715 studentiem piedalījās 1033, kā arī 200-300 nepiederošas personas⁴; tas bija publisks mitiņš sabiedriskās domas noskaidrošanai vairākos jautājumos. Tika apspriesta mācību un "pagaidu" komitejas, kā arī atsevišķu mācību personāla locekļu un kalpotāju darbība. Vairākkārtējie studentu delegātu aicinājumi mācību personālam ierasties uz sapulci palika bez rezultātiem. Mitiņa rezolūcijā tika izteikta un ar piemēriem pamatota atzīpa, ka RPI mācību komiteja ir reakcijas balsts un tās darbība pa-

¹ LCVVA. - 240. f. - 3. apr. - 5. l. - 388. lp.

² Turpat.

³ PSRS CVVA. - 741. f. - 3. apr. - 1905. g. - 2. l. - 56. lp.

⁴ LCVVA. - 240. f. - 30 apr. - 5. l. - 389. lp.

dara neiespējamās normālas attiecības starp studentiem un pasniedzējiem. Tādēļ tika izteikta neuzticība mācību komitejai un izvirzīta prasība pēc akadēmiskās tiesas. Revolucionārie studenti, pamot vērā prof. P. Valdēna lielo ieguldījumu zinātnē, lūdza viņu palikt institūtā par profesoru, bet pieprasīja nekavējoties atteikties no direktora kā reakcijas balsta pienākumiem. Sakarā ar prof. Švarca un doc. Dellēna neapdāvinātību un apkaunojošo administratīvo darbību studenti pieprasīja viņu tūlītēju aiziešanu.¹ Rezolūciju apstiprināja ar balsu skaitu 815 pret 212, 6 atturoties.²

Izvērtējusi rezolūcijas formu un raksturu, mācību komiteja 29. oktobrī nolēma pārtraukt nodarbības institūtā uz nenoteiktu laiku. 31. oktobrī profesoru koleģija to apstiprināja, lietas materiāli un paskaidrojumi tika nodoti tautas izglītības ministram.³ Tas vēlreiz pierādīja institūta vadības nespēju cīnīties ar studentu revolucionāro kustību. Lielais studentu - mitiņu dalībnieku skaits, kā arī uzskatu diezgan noteiktā vienotība bija apliecinājums tam, ka 1905. gada notikumi ir atstājuši dziļu atbalsi studentu vidū. Tieši studentu mitiņos oktobra beigās vislabāk atklājās apstākļi, ka, lai gan revolucionāro studentu nebija daudz, viņi tomēr spēja ietekmēt institūta studentu pamatmasas noskaņojumu un rīcību, spēja tos iesaistīt cīņā par akadēmiska rakstura prasībām, arī par buržuāziski demokrātiskās revolūcijas uzdevumu atrisināšanu.

7. novembrī mācību komiteja pieņēma lēmumu, no kura izrietēja, ka mācību procesa tūlītēja atjaunošana, kā arī tā atjaunošana tuvākajā pusgadā nav iespējama, tādēļ mācību process tiek pārtraukts līdz 1906. gada 6. janvārim. Netika nozīmēti arī gala pārbaudījumi. Vairāki progresīvi noskaņotie profesori - adjprof. B. Ivanovs un K. Rončevskis, prof. J. Pfuls atstāja institūtu un par to atklāti paziņoja presē.⁴

¹ LCVVA. - 240. f. - 3. apr. - 5. l. - 410. lp.

² Turpat. - 7175. f. - 1. apr. - 1. l. - 12. lp.

³ Turpat. - 240. f. - 3. apr. - 5. l. - 389. lp.

⁴ RPI muzeja ekspozīcija.

Studentu sapulce, kas notika 5. novembrī Jaunā latviešu teātra telpās, pieņēma lēmumu, ka profesori, noraidot studentu prasību ierasties akadēmiskajā tiesā, baidās no atbildības par savu rīcību. Attiecībā uz to, ka institūta vadība griežusies pie tautas izglītības ministra ar lūgumu noregulēt konfliktu starp pasniedzējiem un studentiem, studenti uzskatīja, ka ministrija nav kompetenta iejaukties šai lietā. Studenti ievēlēja "centrālo orgānu" jeb koalīcijas komiteju 25 cilvēku sastāvā studentu lietu kārtošanai.¹

Šī konflikta rezultātā tika gūti daļēji panākumi - prof. P. Valdēns, prof. Švarcs un doc. Dellēns bija spiesti iesniegt atlūgumus, taču P. Valdēna vietā nāca reakcionārais prof. V. Knīrims.²

Līdzās cīpai par augstskolas dzīves demokratizāciju 1905. gada notikumos nozīmīga vieta ierādama arī jautājumam par tautskolu darba pārkārtošanu. Arī revolucionāro tautskolotāju organizēšanā aktīvi piedalījās LSDSP biedri, bijušie RPI studenti J. Ozols (1878-1968), J. Asars (1877-1908) un citi. Jau 1905. gada aprīlī konspiratīvos apstākļos O. Blumberga privātskolā Marijas (tagadējā Suvorova) ielā sociāldemokrātu vadībā notikušās tautskolotāju konferences darbā aktīvi piedalījās J. Asars, kurš pēc konferences kopā ar revolucionāro skolotāju pārstāvjiem sāka izstrādāt jaunu mācību programmu.³ Sadarbības rezultātā 1905. gada augustā iznāca nelegāla brošūra "Mūsu tautskola"⁴, kas bija konspektīvs jaunās programmas uzmetums. Šo programmu pieņēma I Latvijas tautskolotāju kongress, kas sanāca 1905.

¹ Prēdele J., Mamajeva K. Rīgas Politehniskā institūta revolucionārās tradīcijas... - 46. lpp.

² RPI muzeja ekspozīcija.

³ Ruberts J. Latvijas skolotāji un skolu jaunatne 1905.-1907. gada revolūcijā: - 50. lpp.

⁴ Ziemeļis S. Latvijas tautskolotāji Krievijas pirmajā revolūcijā (1905.-1907. g.). - R., 1956. - 22. lpp.

gada 10.-14. novembrī.¹ Tautskolotāju kongress ievēlēja Latvijas tautskolotāju savienības Centrālo biroju, kura sastāvā ietilpa arī J. Asars.² 1905. gada rudenī - vēl pirms 17. oktobra manifesta - J. Asars bija viens no iniciatoriem un organizatoriem Rīgas demokrātisko biedrību apvienošanai "Rīgas latviešu biedrību savienībā", kura septembrī aptvēra 23 biedrības un kam bija sava nozīme 1905. gada demokrātiskajā kustībā.³ Pēc 17. oktobra manifesta J. Asars uzstājās ar runu pirmajā atklātajā strādnieku sapulcē Jaunajā latviešu teātri, atmaskojot cariskās patvaldības mērķus.⁴ Viņš bija oratoru - LSDSP vadošo darbinieku vidū 19. oktobrī Lēgeru laukumā (vieta Pārdaugavā pie Liepājas ielas tagadējās P. Stradiņa slimnīcas teritorijā) kopā ar J. Kažmeru, J. Ozolu un citiem.⁵ 1905. gada 19. un 20. novembrī Rīgā notikušajā latviešu pagastu delegātu kongresā J. Asars bija kongresa prezīdija loceklis, teica apsveikuma runu, bija kongresā pieņemto rezolūciju lielākās teksta daļas autors.⁶ 1905. gada novembra un decembra dienās J. Asars uzstājās arodbiedrību sapulcēs, masu mītiņos; kā LSDSP CK propagandists izbrauca uz laukiem, piemēram, uz mītiņiem un konferencēm Jaunjelgavas apriņķī.⁷ Tādējādi J. Asara darbība

¹ Latvijas revolucionāro cīnītāju piemīpas grāmata. - I sēj. - 1. d. - 160. lpp.

² Деспак Я. Марксистско-ленинская педагогическая мысль в Латвии: 1893-1917. - Р., 1981. - С. 81.

³ Latvijas revolucionāro cīnītāju piemīpas grāmata. - I sēj. - 1. d. - 159. lpp.

⁴ Arājs M. Rīgas strādnieku vidū // Noietais ceļš. - R., 1965. - 58. lpp.

⁵ Latvijas revolucionāro cīnītāju piemīpas grāmata. - I sēj. - 1. d. - 153. lpp.

⁶ Turpat. - 160. lpp.

⁷ Turpat. - 2. d. - 274. lpp.

1905. gadā saistījās gan ar revolūcijas hegemonu - proletariātu, gan ar tā sabiedrotā - zemniecības, arī inteligences cīpu.

Nozīmīgs ir institūta studentu, vairāk gan bijušo studentu, ieguldījums revolūcionāro izdevumu sagatavošanā un izplatīšanā. Tā E. Liphārds (1875-1910) bija KSDSP Rīgas komitejas nelegālās tipogrāfijas organizētājs un vadītājs¹, īpaši lielu darbu veicot 1905. gada ziemā un pavasarī. Darbā pie lapu tulkošanas latviešu valodā un salikšanas, sākot ar 1905. gada aprīli, visvairāk paveica KSDSP Rīgas komitejas loceklis R. Francis (1874-1918) - RPI lauksaimniecības nodaļas students.² Savukārt LSDSP legālā laikraksta "Pēterburgas Latvietis" redakcijas kolēģijā 3 biedri bija mācījušies RPI - J. Asars, J. Ozols, K. Zvingevičs³ (1873-1913, pabeidza RPI 1905. g. sākumā). K. Zvingevičs "Pēterburgas Latvieti" publicēja rakstu "Kārta, šķira, partija".⁴ J. Asars vadīja "Pēterburgas Latviešu" lauku nodaļu, ievietoja daudz ievadrakstu. Bez tam vairākus rakstus J. Asars ievietoja LSDSP nelegālajā orgānā "Cīpa".⁵

1905. gada rudenī, veidojoties revolūcionārajiem varas orgāniem - rīcības komitejām Latvijas laukos, dalību to izveidē un darbībā pēma virkne RPI studentu. Pēdējā kursa students J. Lieknējs (1880-1905) bija Dobeles apriņķa Sipeles pagasta rīcības komitejas priekšsēdētājs.⁶

Jānis Straujāns, istajā vārdā J. Masters (1884-1938)⁷, bijušais RPI komercnodaļas students (izslēgts 1904. g. sa-

¹ Latvijas revolūcionāro cīnītāju piemiņas grāmata. - I sēj. - 2. d. - 308. lpp.

² Turpat. - 1. d. - 63. lpp.

³ Turpat. - 3. d. - 25. lpp.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat. - 1. d. - 159.-160. lpp.

⁶ Beierbahs K. Dobeles revolūcionārās cīpas 1905./06. gadā. - 12. lpp.

⁷ Raujāns J. Jāņa Straujāna nezināmā fotogrāfija // Cīpa. - 1979. - 4. aug. - Nr. 178.

karā ar apcietināšanu un ievietošanu Cēsu cietumā par nelegālās literatūras izplatīšanu)¹, pēc 8 cietumā pavadītiem mēnešiem pierādījumu trūkuma dēļ tika atbrīvots un devās uz dzimto pusi - Valmieras apriņķa Vecsalacas pagastu. Šeit viņš tika ievēlēts par pagasta rīcības komitejas locekli², arī par tautas milicijas priekšnieku³, kā rezultātā piedalījās ieroču atņemšanā muižā, uzbrukumā robežapsardzes nodaļai.

Rosīgs revolucionāro ideju propagandists bija arī RPI ķīmijas nodaļas students P. Kulitāns (1878-1951)⁴, kas Ilūkstes apriņķa Gārsenes pagastā darbojās rīcības komitejā, bija agitators Gārsenē, Neretā, Prode⁵ un citur.

RPI komercnodaļas students T. Indriksons (1884-1906) 1905. gada novembrī tika ievēlēts Aizputes apriņķa Kazdangas rīcības komitejā, piedalījās ieroču vākšanā un uzbrukumā Kazdangas pilij 1905. gada decembra sākumā. Viņš piedalījās Aizputes aplenkšanas organizēšanā.⁶ Savukārt Ventpils apriņķa Zlēku pagasta rīcības komitejas vēlēšanās 1905. gada 16. novembrī, sapulcē, kur piedalījās apmēram 1000 pagasta iedzīvotāju, bija ieradies LSDSP Ventpils komitejas pārstāvis Ž. Kārklis. Viņa paziņojumu par muižas pārvaldnieka, pagasta vecākā un skrīvera atcelšanu, kā arī mācītāja izraidīšanu Zlēku kalpi un trūcīgie zemnieki uzcēma ar gandarījumu un prieku.⁷

¹ Latvijas revolucionāro cīnītāju piemīņas grāmata. -

I sēj. - 2. d. - 188. lpp.

² Raujāns J. Jāņa Straujāna nezināmā fotogrāfija // Cīpa. - 1979. - 4. aug. - Nr. 178.

³ Latvijas revolucionāro cīnītāju piemīņas grāmata. - I sēj. - 2. d. - 188. lpp.

⁴ Turpat. - 306. lpp.

⁵ Turpat. - 274. lpp.

⁶ Turpat. - 3. d. - 99.-100. lpp.

⁷ Ruberts J. Latvijas skolotāji un skolu jaunatne 1905. gada revolūcijā. - 88. lpp.

RPI studenti deva ieguldījumu cīņā pret kontrrevolūcijas spēkiem arī ar ieročiem rokās. Tā Tukuma bruņotajās cīņās piedalījās RPI students F. Slūtiņš (1887-1932), LSDSP biedrs, ar revolucionāro kustību saistīts kopš 1904. gada.¹

Krievijas pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas atplūdu iezīmēšanās pēc Maskavas bruņotās sacelšanās sakāves 1905. gada decembrī, soda ekspedīciju darbība Latvijas laukos un reakcija pilsētās skāra arī progresīvos RPI studentus. Tāpat institūta vadības brīdinājumi, draudi un sodi tika attiecināti uz studentu revolucionāro aktivitāti gan institūtā, gan ārpus tā. Vadības sastādītajā sarakstā Rīgas apgabaltiesas prokuroram norādīts, ka par revolucionāro darbību 1905. gadā sodīti 12 studenti.² Patiesais cietušo skaits bija lielāks, jo šeit netika iekļauti administratīvā kārtā, kā arī bez tiesas sprieduma sodītie. Pie tam revolucionāro cīņu dalībnieki 1905. gadā tika saukti pie atbildības arī turpmākajā periodā. J. Lieknējs tika nošauts pēc Dobeles apriņķa priekšnieka jaunākā palīga un uradņika pavēles 1905. gada 21. decembrī uz Dobeles-Jelgavas ceļa.³

Ž. Kārklīņu kopā ar citiem LSDSP Ventspils komitejas locekļiem naktī uz 23. decembri komitejas telpās zvēriski nogalināja karaspēka nodaļa barona Brauna vadībā.⁴

T. Indriksone 1906. gada 2. janvārī tika arestēts un nākamajā dienā nošauts Kazdangas-Valagas ceļa malā.⁵

F. Slūtiņš tika arestēts Rīgā 1906. gada augustā. Pagaidu kara tiesa 1907. gada 16. aprīlī viņam piesprieda nāves sodu, ko vēlāk apmainīja pret mūža katorgu.⁶

¹ Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. -

I sēj. - 2. d. - 316. lpp.

² LCVVA. - 7175. f. - 1. apr. - 335. l. - 59.-60. lp.

³ Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. -

I sēj. - 3. d. - 125. lpp.

⁴ Turpat. - 1. d. - 269. lpp.

⁵ Turpat. - 3. d. - 100. lpp.

⁶ Turpat. - 2. d. - 316. lpp.

1907.gada augustā par piederību Rīgas Jūrmalas revolucionārajai organizācijai 1905.gadā tika arestēts RPI lauksaimniecības nodaļas students E.Šillers (1882 -?).¹ 1907.gada novembrī tika arestēts un sodīts arī lauksaimniecības nodaļas students A.Bahs (1883-) par zemnieku revolucionārās kustības aktīvu vadīšanu 1905.gada decembrī.²

P.Kulitāns pie atbildības par piedalīšanos 1905.gada bruņotajās cīņās tika saukts 1908.gada 13.maijā.³

J.Straujāns tika meklēts un bija spiests slēpties⁴, kļuva par mežabrāli.⁵

Izvērtējot RPI demokrātisko studentu cīņu un darbību 1905.gadā, vispirms jāatzīmē tas apstāklis, ka cīņas posmi un darbības virzieni cieši saistījās ar proletariāta un zemniecības cīņu, pie kam reāla saikne pastāvēja ar proletariāta partiju. Rakstā minētie fakti liecina, ka arī Latvijā sastopamies ar vienu no V.I.Ļeņina izvirzītajiem nosaucījumiem proletariāta uzvarai - ar proletariāta revolucionārās partijas "...prasmi saistīties, tuvināties, līdz zinām mērām, ja gribat, saplūst ar visplašākajām darbaļaužu masām, vispirms ar proletāriskām, bet tāpat arī ar ne proletāriskām darbaļaužu masām".⁶ Ne vīci cīņas mērķi bija ieguvuši noteiktu sociāldemokrātisku raksturu, bet ievērojami bija augusi RPI studentu politiskā apziņa un aktivitāte gan cīņā par akadēmiska rakstura prasībām, par augstākās izglītības sistēmas demokratizāciju, gan arī par buržuāziski demokrātiskās revolūcijas uzdevumu atrisināšanu. Pie tam apsekotais materiāls ļauj arī pārlicību teikt, ka nebija tādas revolucionārās aktivitātes izpausmes formas 1905.gadā Latvijā, kur dalību nebūtu pē-

¹LCVVA. - 7I75.f. - I.apr. - 335.l. - 6I.lp.

²Turpat. - 340.l. - 378.lp.

³Turpat. - 335.l. - 6I.lp.

⁴Raujāns J.:Jāņa Straujāna nezināmā fotogrāfija //Cīņa. - 1979. - 4.aug. - Nr.178.

⁵Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. - I sēj. - 2.d. - 188.lpp.

⁶Ļeņins V.I.Raksti. - 3I.sēj. - 8.lpp.

muši arī RPI demokrātiskie studenti.

Dienžel darbā izmantotie avoti nedeva iespēju pilnībā noskaidrot RPI progresīvo studentu politisko orientāciju 1905. gadā, parādot vienīgi LSDSP un KSDSP Rīgas organizācijas dominanti. "Bunda" ietekme, ko apliecina nelegālās literatūras konfiskācijas, izskaidrojama ar ebreju jaunatnes lielo īpatsvaru kopējā RPI studentu nelegālajā kustībā, un šis apstāklis sabalsojas ar V.I. Leņina darbā "Referāts par 1905. gada revolūciju" pausto atziņu: "...ebreji deva procentuāli sevišķi daudz (salīdzinot ar ebreju iedzīvotāju kopskaitu) revolucionārās kustības vadoņu".¹

Ne visi pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas posmi Latvijā, tāpat kā valsti kopumā, norisinājās vienādi sprāigi, arī izmantotie avoti ne vienmer sniedz pietiekamu materiālu; tas, protams, atstāj ietekmi uz iespēju izvērtēt arī tādu svarīgu jomu kā RPI revolucionāro studentu organizāciju izveide un darbība 1905. gadā. Minēto problēmu atrisināšana ir nozīmīgs tālāko pētījumu uzdevums.

---

¹ Leņins V.I. Raksti. - 23. sēj. - 233. lpp.

Satura

Ievads	5
H. Strods. Kurzemes un Zemgales hercogistes pievienošana Krievijas impērijai 1795. gadā (Literatūras apskats)	7
Ā. Puriņš. Arodbiedrību klubu iestāžu darbs Latvijas PSR rūpniecības uzņēmumos (60. gadi - 80. gadu sākums)	33
Б. Даукит. Развитие культурных связей Советского Союза с буржуазной Латвией /1925-1934 гг./.....	53
I. Graemane. Zemnieku preču tirgotāji Rīgā 19. gs. pirmajā pusē	75
А. Гаврилин. Эволюция формы крестьянского движения 1841 года в Прибалтике /по материалам крестьянских прошений рижскому православному духовенству/	97
I. Steprāne. Rīgas pareizticīgās baznīcas loma Vidzemes zemnieku kustībā 1841. gadā	126
V. Daukēte. Baltijas vācu muižniecības politika zemnieku izglītībā 19. gs. 60. gados	141
А. Капке. Rīgas Politehniskā institūta revolucionārie studenti 1905. gadā	163

КЛАССОВАЯ БОРЬБА
И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ
В ЛАТВИЙСКОЙ ССР

(XIX в. - XX в.)

Сборник научных трудов

На латышском и русском языках
Латвийский государственный университет им. П.Стучки
Рига 1987

ŠKIRU CIŅA UN
KULTŪRAS ATTĪSTĪBAS PROBLĒMAS
LATVIJAS PER

(XIXgs. - XXgs.)

Zinātnisko rakstu krājums

Recenzenti: Dz.Viksna, IFSR ZA Vēstures institūta vec.
zin. līdzstr., vēst.zin.kand.,

S.Levitāns, LVU PSRS vēstures katedras doc.,
vēst.zin.kand.

Redaktore V.Kanāle, I.Audriņa, N.Terentjeva
Tehniskā redaktore S.Liniņa
Korektore I.Balode

Parakstīts iespiešanai 06.07.1987. JT 09214. Papīra formāts
60x84/16. Papīra Nr.3.12,3 fiz.iespiedl.11,4 uzsk.iespiedl.
9,3 uzsk.izdevn.1.Metiens 500 eks.Pasūt.Nr.940 Maksā 1.50

P.Stučkas Latvijas Valsts universitāte
226098 Rīgā, Raiņa bulv.19
Iespiests P.Stučkas LVU tipogrāfijā
226050 Rīgā, Veidenbauma ielā 5

371250

458

8

1 p. 50 k.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES BIBLIOTĒKA

0509000851